

**Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou
Archeologie pravěká a raně středověká**

**POHŘBÍVÁNÍ DĚTÍ V NEOLITU A ENEOLITU NA NAŠEM
ÚZEMÍ**

Bakalářská práce

Lucie Vejskalová

srpen 2006

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Miroslav Popelka, CSc.

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Praha, 7. 8. 2006

Lucie Vejskalová

Poděkování:

Poděkování patří všem, kteří mi poskytli pomoc a cenné rady při vzniku této práce, zejména vedoucímu práce, Doc. Miroslavu Popelkovi, dále Dr. Marii Zápotocké, Dr. Miroslavu Dobešovi a Dr. Viktoru Černému, jakož i Mgr. Evě Čermákové a Bc. Josefu Hložkovi za zpřístupnění svých nepublikovaných prací.

Obsah

Úvod	str. 5
Dějiny bádání	str. 5
Východiska práce	str. 6
Jevy spojené s dětstvím v pravěku	str. 8
I Neolit	str. 12
A Kultura s lineární keramikou	str. 12
B Kultura s vypíchanou keramikou	str. 22
C Kultura s moravskou malovanou keramikou	str. 25
II Eneolit	str. 28
A Jordanovská kultura	str. 28
B Kultura nálevkovitých pohárů	str. 30
C Řivnáčská kultura	str. 35
D Kultura kulovitých amfor	str. 36
E Kultura se šňůrovou keramikou	str. 37
F Kultura zvoncovitých pohárů	str. 41
III Srovnání neolit – eneolit	str. 47
Závěr	str. 52
Seznam použité literatury	str. 53
Seznam použitých zkratk	str. 62
Dodatek	str. 63
Přílohy	str. 64

Úvod

Tématem mé bakalářské práce je problematika pohřbívání dětí v neolitu a eneolitu na území Čech a Moravy. Shromáždila jsem co nejvíce publikovaných nálezů pozůstatků dětí¹ datovaných do daných období, sestavila databázi a na tomto podkladu se snažila zjistit maximum informací o světě dětí a jejich postavení ve společnosti příslušných kultur. Práci jsem rozdělila do tří základních částí. První z nich se věnuje kulturám neolitickým – kultuře s keramikou lineární, vypíchanou a moravskou malovanou. Nejvíce se zabývám kulturou s lineární keramikou, neboť jsem mohla porovnat nálezy dětských hrobů z našeho území s nálezy z celé středoevropské oblasti díky publikaci německé badatelky Beaty Siemoneit (1997). Pro ostatní kultury neolitu a eneolitu jsem podobné souborné práce k dispozici neměla, tudíž se v jejich rámci omezím jen na zpracování a vyhodnocení nálezů z našeho území bez širšího středoevropského kontextu.

Druhá část práce rozebírá hroby dětí v eneolitu opět po jednotlivých kulturách. Věnovala jsem se kultuře jordanovské, nálevkovitých pohárů, řivnáčské kultuře, kultuře kulovitých amfor a kulturám se šňůrovou keramikou a se zvoncovitými poháry. Pro badenskou kulturu se mi dětské hroby nepodařilo objevit, pro chamskou kulturu v Čechách a jevišovickou kulturu na Moravě doklady hrobů nejsou vůbec. Poslední, třetí část práce představuje porovnání pohřbívání dětí v neolitu a eneolitu.

Z celkového počtu 466 pozůstatků dětí zdaleka všechny nebyly vhodné pro jednotlivé analýzy, ve kterých jsem se zaměřila na místo a úpravu hrobů, způsob uložení zemřelých, vazbu počtu a druhů milodarů a jejich kombinací na věk pohřbených jedinců. Zvláštní pozornost jsem se rozhodla věnovat dětským hrobům na sídlištích, vícenásobným pohřbům, nadstandardně vybaveným dětským hrobům. Některé z často se opakujících jevů jsem se snažila vyložit (či alespoň nastínit některé možnosti výkladu) pomocí etnografie.

Dějiny bádání

Počátky zájmu o problematiku dětí a dětství obecně byly již vícekrát řešeny², obrátím se tedy rovnou k archeologické literatuře. Dané problematice nebyla v našem oboru dlouho

¹ Hlavním kritériem pro zanesení do databáze byla fyzická přítomnost dětských pozůstatků čili nálezy hrobů považované za dětské pouze podle velikosti hrobové jámy či milodarů jsem do práce nezahrnula.

² Odkazuji zde např. na práci Fenomén detstva a premeny rodiny (CHORVÁT 2002).

věnována pozornost, archeologii zasáhla až obecná vlna zájmu o „dětskou otázku“ šířící se v poslední čtvrtině 20. století napříč vědními obory.

Dá se říci, že k lépe prozkoumaným obdobím u nás patří středověk a novověk. Prvním archeologem, který u nás již v šedesátých letech upozornil na nutnost věnovat při výzkumech pohřebišť speciální pozornost dětských hrobům, byl Jan Eisner (1966). Další práce týkající se dětí ve středověku, vyšly až v devadesátých letech z pera Zdeňky Smetánky (1993a; 1993b). Nejnověji se k problému středověkého dítěte a jeho světu v zrcadle archeologických pramenů vyslovila Petra Effenberková ve své diplomové práci (EFFENBERKOVÁ 2000).

Co se týče pravěku, dětskou problematiku pro období kultury s lineární keramikou řešili badatelé zejména při příležitosti zveřejnění nálezů dětských pozůstatků (ČIŽMÁŘ – GEISLEROVÁ 1997; ONDRUŠ 1972). Před nedávnem věnovala svojí bakalářskou práci dětem v kultuře s lineární keramikou Eva Čermáková (2002). Na rozdíl od tématu mé bakalářské práce zpracovávala autorka nálezy z naší republiky i Slovenska, budu tedy své výsledky konfrontovat také s jejími. Stejná badatelka poté psala diplomovou práci na téma postavení ženy, muže a dítěte ve společnosti tvůrců lengyelské kultury (ČERMÁKOVÁ 2005). Jan Turek se zabýval postavením dítěte v kulturách se šňůrovou keramikou a zvoncovitými poháry (TUREK 2000). Výčet prací archeologů, věnujících se dětem v pravěku, končí statí Petra Vachůta, který se zamýšlel nad vypovídací hodnotou dětských hrobů na nekropolích starší doby bronzové (VACHŮT 2003-2004).

Z novějších zahraničních archeologických publikací k tématu zmíním kromě již výše uvedené práce Beaty Siemoneit (1997) práci Brigitte Lohrke, která se zabývá dětmi v době merovejské (LOHRKE 2004), a publikaci Małgorzaty Delimata o dítěti v polském středověku (DELIMATA 2004).

Východiska práce

Jak vymezit dětství? Kdy se z dítěte stává dospělý člověk? Pro začátek je nutné oddělit dospělost fyzickou a sociální, které se mohou značně lišit. Samozřejmě nevíme, jak tomu bylo v minulých společnostech. U autora teorie přechodových rituálů A. V. Gennepa se dočteme, že „*období od narození po vstup do dospívání, iniciace atd. se u různých populací rozkládá na různý počet delších či kratších etap*“ (GENNEP 1996, 54). Sociální dospělost se u přírodních národů může pohybovat mezi 10 až 30 lety (VACHŮT 2003-2004, 89), zatímco

fyzická zralost podmíněná schopností reprodukce nastává většinou okolo patnáctého roku³. Do práce jsem tedy zahrнула jedince do věku 15 let⁴, které jsem pro potřeby databáze sjednotila do věkových kategorií infans I (novorozenec až kojeneček do jednoho roku), infans II (jeden rok až šest let), infans III (sedm až patnáct let) a přechodových kategorií pro přesně nezařaditelné případy.

Důležité je uvažovat skutečnost, že údaje o věku zemřelého jedince, jež dodají antropologové, jsou orientační, jsou nám vodítkem, ale pro pravěké lidi by měly pramalý význam.⁵ V pravěkých kulturách zajisté nepočítali čas stejným způsobem jako my dnes a těžko se můžeme domnívat, že údaj o určitém věku by sám o sobě stačil ke vstupu do světa dospělých jako je tomu v dnešní společnosti. Onou „vstupenkou“ byly spíše fyzické změny jedince (třeba prořezání druhých stoliček), psychická zralost a prokázání určitých požadovaných schopností (či co si představíme pod přechodovými rituály). O věkovou hranici se tedy prakticky nejednalo. Hranice se asi lišila jednotlivce od jednotlivce a pravděpodobně se lze domnívat, že tato mez nebyla stejná u chlapců i dívek (s ohledem na praktiky v dnešních „primitivních společnostech“ Afriky a s ohledem na časnější dospívání dívek). Změny na kostře v důsledku podstoupení iniciačního rituálu se projeví spíše výjimečně (např. vyrážení zubů či usekávání článků prstů). K vysledování přechodu jedince do další věkové kategorie, například podle pohřební výbavy, nebo ke zjištění souvislosti mezi dosažením určitých fyzických znaků a milodary, by asi byla zapotřebí větší pramenná základna, ale myslím, že se v této oblasti do budoucna otevírají zajímavé možnosti.

Jelikož se v této práci více opírám o antropologická určení věku, považuji za užitečné se zmínit i o této problematice. Stále platí obsah článku M. Blajerové (1970), která popsala určování věku u dětských koster. Dle ní také skelety nedospělých individuí představují zdroj poučení: *„Nejenže mohou doplnit a dokreslit poznatky získané zpracováním dospělých složek sérií, jako je výživa, hygienický a zdravotní stav i sociální postavení sledovaných populací, nýbrž nám mohou i poskytnout obraz o důležité části ontogenetického vývoje – o růstu a procesu dospívání v jednotlivých populačních souborech.“*

³ Ovšem ani v antropologii neexistuje na tuto problematiku jednotný názor³, o čemž svědčí množství tabulek různě pojmenovaných věkových skupin, jejichž rozpětí se často překrývá (tab. 1). Etnické rozdíly, životní podmínky, rozdílný růst a zralost, výživa, pracovní zátěž nebo nemoci jsou faktory, které exaktní určení věku ztěžují, navíc biologický materiál nelze vždy vtěsnat do přesně ohraničených kategorií. Každý jedinec se vyvíjí jinak, některé děti ve svém věku působí mnohem dospěleji a naopak, např. u společností rovníkové Afriky nastupuje puberta dříve než v evropských zemích.

⁴ Pokud antropolog určil věk např. 13-15 let, ale jedince označil za juvenilního, v databázi nebude zanesen.

⁵ Např. i dnes v tzv. primitivních kulturách v Africe lidé nevědí, kolik jim je let, spíše mají povědomí „relativního věku“ - ten či onen je starší než já (ústní sdělení V. Černý).

Fakt, že pozůstatky dětí mohou být určeny a jejich věk stanoven s větší přesností než u dospělých jedinců, zůstává platný i v případě žárových hrobů, jejichž výpovědní hodnota je jinak značně omezená. Na druhou stranu se ovšem na dětských pozůstatcích nedá vůbec určovat antropologický typ, takže nám už navždy zůstane utajeno, zda se jednalo o příslušníka paleoeuropidního, mediteranoidního či jiného typu, což by jinak mohly být velmi přínosné informace. Také určení pohlaví u dětských koster většinou není možné, i v tomto směru jsou však vyvíjeny nové metody, např. analýza DNA (RENFREW – BAHN 2004, 432).

Ráda bych ještě připojila pár poznámek ke studiu pohřebního ritu obecně. Je třeba uvažovat skutečnost, že milodary do hrobu dávají pozůstalí. Náš pohled na pohřební výbavu může být značně zkreslený, protože se jen určitá část milodarů zachová a věci z organických materiálů, které v hrobě byly, nám chybějí (např. nádoby ze dřeva, kožené věci...). Osobitá povaha archeologických pramenů určuje jejich omezenou výpovědní hodnotu, tudíž pro získání co nejkomplexnějšího pohledu je třeba se obrátit i k jiným oborům. Podnětný exkurz do světa etymologie předvedla E. Čermáková (2002, 8-9). Tradičně je při hledání paralel a výkladu některých jevů velmi využívána etnografie. Samozřejmě se musí s takto získanými poznatky nakládat uvážlivě, nemůžeme je přímo dosazovat do prostředí minulých společností. Slouží však k rozšíření našeho přístupu, který deformovaný dnešním životem stěží může postihnout duchovní rozměr zaniklých populací.⁶

Jevy spojené s dětstvím v pravěku

Až na několik málo výjimek je znám u pravěkých populací vždy relativně malý počet koster nejmenších dětí. Kostřičky malých dětí jsou drobné a hůře odolávají působení půdních podmínek. Dětské hroby byly také zpravidla mělčeji zahloubené než hroby dospělých, proto jich mohlo být mnoho zničeno povrchovými pracemi, zejména orbou. Argumentem proti těmto tvrzením je fakt, že i v obdobích pravěku, kdy se pohřbívalo žehem, je málo pohřbů malých dětí (i když v procentech o něco více než na pohřebištích kostrových). Přitom se nedá předpokládat, že by se dětské hroby nedochovaly, neboť všechny popelnicové i jamkové hroby byly ukládány přibližně na stejné úrovni. A i když

⁶ „Problém determinace vědomí člověka konkrétní společenskou situací, v níž žije a z toho vyplývající neschopnost současného badatele „vžít se“ do situace společnosti pravěké, je v případě studia funerálních pramenů ještě výraznější tím, že „smrt byla v moderní společnosti vytačena na okraj společenského vědomí, stala se tabu“ (MATOUŠEK 1987, 199).

jsou spálené kůstky dětí v žárových hrobech pochopitelně také gracilnější než spálené pozůstatky dospělých, zachovávají se většinou dobře, zejména pokud jde o pohřby v urnách (HORSKÁ – KUČERA – MAUR - STLOUKAL 1990, 83).

Nabízí se tedy vysvětlení, že velká část nejmenších dětí vůbec nebyla na pohřebišti pochována; možnost, že v dávné minulosti byla někdy zřizována zvláštní pohřebiště pro děti, se zatím žádným objevem nepotvrdila. Novorozenci do určitého věku nemuseli být ještě považováni za plnohodnotné členy komunity, neboť „ve většině kultur je příchod dítěte na svět provázen řadou ochranných opatření a společnost svého nového člena přijímá obvykle později až po jeho projití nějakou formou iniciačního rituálu“ (ČERMÁKOVÁ 2005, 50). Kritériem pro přijetí mohl být také okamžik, kdy dítě začne samo chodit, kdy se začne živit jinou stravou než mateřským mlékem, anebo kdy začne mluvit... Jestli tomu tak bylo, pak zemřelé dítě nebylo obřadně pohřbeno, nýbrž jen někde pohozeno. Z etnografických pozorování ostatně takový přístup známe. V určitých obdobích mohly hrát roli i sociální poměry - dětem výše postavených osob byl pohřeb poskytnut, kdežto chudí lidé na něj neměli nárok ani prostředky.

U většiny paleodemograficky zkoumaných populací není nejvyšší podíl zemřelých ihned na počátku, nýbrž o něco později - tedy mezi jedním rokem a pěti lety. Většina badatelů však počítá s tím, že nejmenších dětí zemřelo více než jich nacházíme při výzkumech. Existují metody, které umožní vypočítat chybějící množství dětí tak, abychom pak mohli zkonstruovat nové úmrtnostní tabulky. Tyto však podle M. Stloukala dospějí k nesmyslně vysoké úrovni plodnosti, tudíž tento autor došel k závěru, že je spíše možné, aby úmrtnost novorozenců a malých dětí do jednoho roku v pravěkých populacích byla skutečně nižší, než bychom očekávali a zvyšovala se později, zhruba v té době, kdy dítě přestalo být chráněno blahodárným vlivem mateřského mléka (HORSKÁ – KUČERA – MAUR - STLOUKAL 1990, 86-91).⁷

Když už jsme zmínili přirozenou smrt dětí z důvodů genetických nebo špatného zdravotního stavu, nesmíme opominout otázku kulturních faktorů, které mají pro dětskou úmrtnost rozhodující důležitost (LILLEHAMMER 1989, 100). Jde o faktory jako výživa, hygiena, nemocnost, péče o děti, jejich výchova, zanedbání a samozřejmě do hry vstupuje také kontrola porodnosti. Neboť „za zcela pochybenou je třeba pokládat kdysi velmi

⁷ Pravěké a raně středověké populace žily způsobem, který bychom mohli přirovnat k životu na venkově. Složení stravy jistě více odpovídalo tomu, co si představujeme pod správnou výživou. V mateřském mléku dostávalo dítě jak živiny v ideálním složení, tak i obranné látky, které ho chránily před onemocněním či jeho fatálním průběhem. Nedochovalo ke větším koncentracím lidí na jednom místě, což zamezovalo šíření epidemií a život v rodině a způsob výchovy dětí byl asi celkově zdravý. Šlo asi o mnohem zdravější způsob života než jaký byl v pozdějších středověkých městech (HORSKÁ – KUČERA – MAUR - STLOUKAL 1990, 89).

rozšířenou a dnes již téměř opuštěnou představu historických demografií o existenci „přirozeného“ režimu reprodukce obyvatelstva, v němž by plodnost ženy byla limitována prakticky jen biologickými předpoklady plození. Demografický režim byl od samého počátku lidské společnosti podmiňován nejen biologicky, ale i sociálně.“ (HORSKÁ – KUČERA – MAUR - STLOUKAL 1990, 30). „Kontrolování populační rovnováhy dané komunity bylo nezbytně nutné pro udržení sociální a ekologické stability“ (VACHŮT 2003-2004, 90; NEUSTUPNÝ 1983, 11).

V rámci regulace porodnosti je pravděpodobné, že byly zneužívány nejrůznější látky s domněle či skutečně abortivním účinkem.⁸ Jako jedna z možných variant zabránění početí se často uvádí prodloužení doby kojení (BENEŠ 1994, 153; NEUSTUPNÝ 1983, 11), otázkou je do jaké míry byl tento postup využíván úmyslně. Výjimkou asi nebylo ani usmrcování novorozenců, neboť tento zvyk máme doložen v mnohem pozdějších dobách, i ve středověku a skrze etnografická pozorování i z nedávné doby⁹. Z písemných zpráv vyplývá, že infanticida patřila k běžné praxi při odstranění nežádoucích potomků, proti čemuž samozřejmě tvrdě vystupovala církev (více EFFENBERKOVÁ 2002, 13-14). Ovšem záměrné usmrcení dítěte se archeologovi prokazuje nesnadno.

Závažným hlediskem byl zřejmě zdravotní stav novorozeného dítěte, často se setkáváme s tím, že dítě bylo podrobeno zkoušce vitality (např. u germánských kmenů bylo hned po porodu ponořeno do studené vody). Likvidovány byly hlavně neduživé děti, které by se z větší části stejně nedožily vyššího věku. Pro tuto možnost svědčí do jisté míry i skutečnost, že u pravěkých i středověkých koster jsou naprostou výjimkou těžké vrozené vývojové vady.¹⁰ Předpokládá se, že obětí zvyku utrácení přebytečných dětí v rodině se stávaly spíše dívky (VACHŮT 2003-2004, 90; HORSKÁ – KUČERA – MAUR - STLOUKAL 1990, 84).

V souvislosti s infanticidou u přírodních národů uvádí A. Häusler (1968, 10), že „*docházelo-li k usmrcení či odložení dětí, docházelo tak s vědomím, že se opět narodí.*“ Víra v návrat dětských duší je překvapivě rozšířena; raritou je spíše společnost, která v něj nevěří. Bylo již navrhováno, že jeskyně mohla symbolizovat dělohu. „*Takto byly jeskyně tradičně chápány v paleolitu. Jsou-li děti uloženy právě zde, navracejí se vlastně zpátky do dělohy a*

⁸ E. Čermáková navrhovala v této souvislosti námel (2002, 26).

⁹ „*Na některých ostrovech v Pacifiku nepřevyšuje počet dětí v rodině čtyři. Přebytek je likvidován hned po narození*“ (HORSKÁ – KUČERA – MAUR - STLOUKAL 1990).

¹⁰ Přesto však existují případy, kdy nositelé vážných vrozených vývojových vad byli udržováni při životě. Známým příkladem byl výhřez mozku, kterým bylo postiženo dítě z pohřebiště v Rebešovicích (datováno do 9. století). Toto dítě, které se už na první pohled muselo výrazně lišit od svého okolí, bylo udržováno při životě do devíti let. Nelze ovšem vyloučit, že chlapec s výhřezem mozku byl uctíván pro svůj vzhled jako něco mimořádného (HORSKÁ – KUČERA – MAUR - STLOUKAL 1990, 128-129).

očekává se tak jejich opětovný návrat, třebaš do již příznivějších poměrů.“ (ČERMÁKOVÁ 2002, 13).

V případě antropofágie se rozlišuje odlišně motivované požívání příslušníků uvnitř kmene – endokanibalismus a požívání příslušníků cizích nepřátelských kmenů – exokanibalismus. Podle zjištění etnografů byla antropofágie na dětech praktikována výhradně v rámci endokanibalismu (SIEMONEIT 1997, 127).

Dokumentováno je z etnografických pozorování i sekundární pohřbívání u dětí. Např. u brazilského indiánského kmene Kayapo se následující praktiky týkají kojenců a některých dětí. Matka přijde po čase vyhrabat pohřbenou mrtvolku dítěte, zbaví kosti zbylého masa, umyje je v řece, pomaluje, zabalí do rohožky nebo košile a uschová na tak dlouho, dokud se nenarodí nové dítě – pak teprve může být staré zapomenuto a jeho kosti přidány do hrobu nějakého dospělého jedince (SIEMONEIT 1997, 124).

Z prací etnografů dále vyplývá, že hrob, jakožto archeologický pramen, je výsledkem spíše dlouhodobého procesu (vyloučíme-li nějaké krizové situace), jenž může v jistém smyslu zahrnovat i celý předcházející život pohřbeného jedince. Vzhledem k tomu, že pohřební výbava dětí bývá tvořena artefakty (např. zbraně), které mají s realitou dětského světa jen málo společného, dá se říci, že v dětských hrobech se odráží spíše společenská role, kterou by dítě v dospělosti bývalo hrálo, tedy jeho život budoucí. V. Matoušek popsal etapy, ve kterých se vytváří konečná podoba funerálního pramene – v případě dětí připojuji pár poznámek: *1. ještě během života si jedinec určuje, nebo je mu určeno místo pohřbu* – pro děti můžeme předpokládat druhou možnost, *2. záleží na postavení, jaké mrtvý za života zaujímal ve společnosti* – u dětí opět zřejmě s výhledem do nenaplněné budoucnosti, *3. důležitým faktorem je okolnost, za jaké dojde ke smrti* – děti zemřelé za podivných okolností (náhle, zasažením blesku apod.) nemusely být vůbec pohřbeny, *4. konečnou podobu pramene ovlivňují rituály prováděné po smrti, po nichž teprve následuje 5. vlastní pohřeb, jenž může ovšem probíhat i v několika fázích, někdy od sebe značně časově (i místně) vzdálených* (MATOUŠEK 1987, 200).

I Neolit

A – Kultura s lineární keramikou

Jak jsem již předeslala v úvodu, chtěla bych v této kapitole nejen zhodnotit sebrané nálezy kultury s lineární keramikou z území naší republiky, ale též je porovnat se středoevropskými nálezy téže kultury na základě práce B. Siemoneit (1997). Autorka shromáždila přes 250 nálezů dětských hrobů či pozůstatků dětí náležejících kultuře s lineární keramikou. Jsou zde vyhodnocená pohřebiště i sídlištní nálezy z Německa, Rakouska, Alsaska; Slovensko je zastoupeno pohřebištěm v Nitre.¹¹

Autorka shromáždila 167 nálezů z 20 pohřebišť. Pro samotnou analýzu vyhovovalo pouze deset nekropolí, ze kterých pochází 136 dětí. Jedinci byli uloženi přibližně v poměru 3:1 (dospělí ku dětem).¹² Rozdílná četnost milodarů v dětských hrobech na jednotlivých pohřebištích by mohla odrážet kromě různých zvyklostí i odlišné hospodářské a/nebo sociální poměry jednotlivých skupin obyvatelstva. Z 19 pohřebišť činí četnost milodarů u dětí 55,3 %, z osmi nejlépe zdokumentovaných pohřebišť je 60 % pro dospělé a 52 % pro děti. Rozdíl v četnosti přídavků u hrobů dospělých a dětí se pohybuje od 5,5 % do 25,1 %, jednou (na pohřebišti Flomborn) vychází ve prospěch dětí přes 30 %!¹³

Analýza milodarů přinesla následující výsledky: Kamenná industrie se objevuje v hrobech dětí od dvou let věku, šipky ale nejprve od přechodového stupně infans II/III. Kostěné a parohové předměty jsou přidávány až dětem náležejícím věkové skupině infans III. Rudky a grafit jsou rovněž doloženy až pro děti od infans III. Milodary se u obou věkových skupin vyskytnou přibližně stejně často (I: 52 %, II: 54 %). Nejvyšší hodnoty 67 % dosahuje přechodový stupeň infans III/juvenis. Více druhů milodarů se nachází od stupně

¹¹ Co se týče našeho území, jelikož nebylo pohřebiště ve Vedrovicích v době, kdy autorka svoji práci psala, publikováno, v knize zahrnuto není, což je jistě škoda. Autorka o něm však věděla, na což se dá soudit z jedné zmínky (SIEMONEIT 1997, 26).

¹² Srovnání podílu dětí na jednotlivých nekropolích ukazuje rozpětí od 17,1 % do 39,3 % se střední hodnotou 28,8 %. Srovnání věkových skupin udává, že podíl skupiny infans I je s 34 % o 5 % nižší než u infans II. Přitom srovnání těchto dvou skupin na jednotlivých pohřebištích vykazuje nejednotné, silně se od sebe lišící tendence. Byly zjištěny, jak mimořádně vysoké, tak i nízké hodnoty u infans I i II. Kojenci do jednoho roku jsou zřídka na pohřebištích objeveni a když, tak jsou téměř vždy pohřbeni spolu s dospělými. Z toho plyne, že děti byly na některých pohřebištích pohřbívány až od určitého věku (př. Aiterhofen od 2 let, Essenbach-Ammerbreite od 6 let, Flomborn od 7 let) a/nebo až od určitého věku byly pohřbívány samy. Na většině pohřebišť však skupina nejmenších dětí zcela chybí. Nutno dodat, že na některých pohřebištích nebyly pohřbeny vůbec žádné děti (Dillingen-Steinheim, Mangolding, Wiesbaden-Biebrich).

¹³ Také v Rutzingu byly milodary častěji v dětských hrobech než u dospělých jedinců.

infans III, hromadění druhů i množství přídavků je doloženo v hrobech osmi až desetiletých dětí. Zvláštní je, že nejméně přídavků pocházelo z hrobů 12 až 14-letých dětí. Mladiství, kteří zemřeli přímo na „prahu k dospělosti“, přitom mívají obzvláště bohatou výbavu. Převážná část dětských hrobů je poměrně chudě vybavena, ale ojediněle dostaly pohřbené děti zvláštní milodary, třeba idol z Ensisheimu (tab. 2).¹⁴

Poprvé mohl být prokázán milodar specifický pro děti v jižní oblasti Německa a Rakouska. Výlučně v dětských hrobech jsou totiž doloženy malé pohárky s protilehlými otvory těsně pod okrajem nádoby (tab. 3:1). Malé děti potřebují při pití obě ruce a dle autorky díry sloužily na upevnění rukojetí pro lepší držení nádoby. Tři nádoby pocházejí z dětských hrobů v Aiterhofenu, Rutzingu a Stuttgartu-Mülhausenu.

Keramika je nejčastějším milodarem v hrobech všech pohřbených. Dokonce i nejmenší děti do jednoho roku mohou být vybaveny nádobou. Zvyk přikládat k mrtvým více nádob je doložen pro dětské pohřby s výjimkou pohřebiště v Nitře. Kulovité nádoby střední velikosti a putny normálních velikostí jsou upřednostňovány v dětských hrobech.¹⁵ Zřídka se nacházejí poháry a mísy.

Velké rozdíly se projevily v kategorii ozdob. Nálezy se dělí na dvě skupiny: pohřebiště s dětskými pohřby bez ozdob a pohřebiště s bohatě vybavenými dětskými hroby – zcela chybí nějaká průměrná skupina (například na pohřebišti v Rixheimu byly děti vybaveny častěji ozdobami než keramikou). Dvojhroby a trojhroby jsou v rámci LnK zvláštností, uloženi jsou v nich zpravidla dospělí s dětmi nebo dvě děti.¹⁶

Další zajímavé výsledky nabídlo srovnání dětských hrobů z pohřebišť a ze sídlišť. Na sídlišťích je patrný vyšší podíl novorozenců a dětí stupně infans I a II – zhodnocení věkových skupin naznačuje, že skupina nejmenších dětí chybějících na pohřebišťích se nachází na sídlišťích. Překvapivě velký je počet jedinců ženského pohlaví na sídlišťích, což

¹⁴ Předměty v hrobech doprovázející pohřby dětí se často materiálem, jiným provedením, menší velikostí nebo jinou nálezovou situací liší od těch pocházejících z hrobů dospělých jedinců. Srovnání ozdob a výbavy kroje, kamenných a pazourkových nástrojů, jakož i kombinace milodarů v hrobech dospělých, umožňuje na jednotlivých pohřebišťích archeologické odlišení dětí od dospívajících jedinců (juvenis). Podle typických milodarů je na většině pohřebišť možné některé děti pohlavně rozlišit stejně jako je tomu v případě dospělých.

¹⁵ Ačkoli jsou putny z Aiterhofenu doloženy v malém počtu, nevyskytují se v dětských hrobech. To by mohlo být vysvětleno jejich specifickou funkcí jako zásobnic – s obsahem užívaným výlučně dospělými.

¹⁶ Obecně bývají dětské hroby na celé ploše pohřebiště nějak vyčleněny, např. tvořily skupiny na pohřebišťích v Aiterhofenu, Nitře, Essenbachu-Ammerbreite. Hrobové jámy dětských hrobů mají menší rozměry, ježto velikost hrobu odpovídá velikosti těla, jen na pohřebišti v Essenbachu-Ammerbreite jsou dětské hrobové jámy ve velikosti a formě jako pro dospělé. V Essenbachu-Ammerbreite byly hroby dětí zčásti více zahloubené než hroby dospělých, podobné pozorování bylo učiněno v Rutzingu, v Nitře bylo jen málo dospělých pohřbeno v hlubších jámách. V LnK nejsou obvyklé složité hrobové struktury, typické jsou jednoduché hrobové jámy, toto pravidlo platí rovněž pro dětské hroby. Ojedinělé výjimky jsou zjištěny stejnoměrně, jak pro dospělé, tak pro děti.

zřejmě platí i pro děti. Milodary se vyskytují o 25 % až 50 % méně často než u dětských hrobů na pohřebištích a spektrum přídavek je omezeno jen na čtyři kategorie. Což by mohlo být v závislosti na pohlaví, protože v ženských hrobech se obecně nachází méně milodarů a jejich různorodost je vůči mužům omezenější. Žárové hroby dosud nejsou na sídlištích doloženy. Při srovnání polohy pohřbených dětí je situace stejná na sídlištích i pohřebištích, naproti tomu jsou dětské skelety na sídlištích orientovány na všechny strany, čím se liší od situace na pohřebištích, kde jednoznačně převládá orientace na východ. Na rozdíl od pohřebišť, kde dosud nebyla registrována, je mimořádná hrobová konstrukce pro děti doložena ve dvou případech. Autorce se zdá být realističtější hodnota dětské úmrtnosti kolem 35% než často předpokládaných 50-60 %. To jsou, co možná ve stručnosti, podané hlavní výsledky práce B. Siemoneit a nyní se již přesuneme na naše území.

Pro kulturu s lineární keramikou jsem shromáždila 78 dětských hrobů či pozůstatků dětí; z Čech pochází 19 nálezů, z Moravy 59. Celkem byly v Čechách zjištěny ostatky 102 jedinců (ZÁPOTOCKÁ 1998b, 18; + nové nálezy HLOŽEK 2002, 8), děti tedy tvoří pouze 19%. Na Moravě čítá nálezový fond všech jedinců 162 čili je podíl dětí 37%, tedy prakticky dvojnásobný (HLOŽEK 2002, 9; ČIŽMÁŘ – DOČKALOVÁ 2004).

Oblast	Děti		Všichni jedinci
	počet	%	
Čechy	19	19 %	102
Morava	59	37 %	162
Čechy + Morava	78	30 %	264

Tab. 4 Podíl dětí z celkového počtu jedinců LnK v Čechách a na Moravě.

Situace v obou oblastech se dále nejvýrazněji liší tím, že na Moravě je dosud jediné pohřebiště LnK u nás; v Čechách jsou známy jen nevelké skupinky hrobů. Na pohřebišti ve Vedrovicích v trati „Široká u lesa“ (PODBORSKÝ a kol. 2002) se nacházelo 85 hodnotitelných hrobů.¹⁷ Samostatných dětských hrobů bylo 19, našly se také dva hroby matek s dětmi (hroby 81 a 93). Ovšem při nedávném výzkumu v Praze-Liboci bylo odkryto ke dvaceti hrobům (LUTOVSKÝ - SMEJTEK 2005, 187). Vzhledem ke zmiňovaným

¹⁷ Celkem to bylo 96 hrobů, ovšem 11 hrobových jam bylo prozkoumáno již v 19. století amatéry a kostrové pozůstatky nejsou známy, jakož i hrobové celky ...

dětským hrobům se zde zřejmě dočkáme i rozšíření pramenné základny, což je třeba, neboť většina českých nálezů je již staršího data, tudíž často nemají řádnou dokumentaci a nálezy nelze dohledat; pro analýzu jsou v tomto ohledu více použitelné moravské nálezy.

Z těchto 78 nálezů byl jeden dětský pohřeb žárový, což je první případ tohoto druhu u nás (budu se mu věnovat na závěr), zbylých 77 pohřbů bylo kostrových a jich se budou týkat následující odstavce. Poměr dětských pozůstatků nalezených na pohřebištích vůči sídlištním nálezům je 24:48, na sídlištích bylo tedy pohřbeno dvakrát tolik dětí. Podle E. Čermákové (2002, 10) byly děti častěji než dospělí pohřbívány na sídlištích. Z jeskyní v našem prostředí nemáme nálezy typu Jungfernhöhle. Známý je akorát nález z jeskyně u Tetína, kde bylo u dětské kostry nalezeno množství nádob a dalších předmětů, což svádí k interpretaci místa jako dějiště nějakého rituálu.

Zmíněných 77 dětských pozůstatků se nacházelo v 66 objektech, čímž se dostáváme k problematice vícečetných pohřbů. Samostatně bylo pohřbeno 52 dětí, ve 13 případech bylo dítě nalezeno s dalším či dalšími jedinci, což se týká 25 jedinců čili třetiny všech dětí. Následující tabulka (tab. 5) nabízí detailnější poznatky. Na pohřebištích Moravy bylo 21 dětí pohřbeno samostatně, ve třech případech s dospělými¹⁸. Na sídlištích bylo 21 dětí uloženo v jámách samostatně a v 7 případech s někým, což se týká celkem 14 dětí. Výsledný poměr pro Moravu činí tedy 42:17 ve prospěch samostatných dětských pohřbů. Z Čech je ze sídlišť známo 6 dětí pohřbených samostatně a 3 případy, kdy bylo nalezeno v jámě více jedinců – to se týká 8 dětí čili v Čechách jsou děti méně často pohřbívány sami. Z poměru 27:22 plyne (tab. 2), že na sídlištích z celého našeho území jsou samostatné i vícečetné pohřby dětí nacházeny zhruba stejně často.

Uložení	Dítě samostatně	Vícečetné pohřby dětí (počet př.)	Celkem
Pohřebiště M	21	3 (3)	24
Sídliště M	21	14 (7)	35
Sídliště Č	6	8 (3)	14
Ostatní Č	4	-	4
Celkem	52	25 (13)	77

Tab. 5 Srovnání samostatných a vícečetných pohřbů v LnK.

¹⁸ z čehož se ve dvou případech jednalo o hroby matek s novorozencem a s ještě nenarozeným dítětem ve Vedrovicích.

Můžeme se ještě zaměřit na skutečnost, s kolika a s jakými jedinci, byly děti nejčastěji pohřbívány. Z tabulky č. 6 vyplývá, že na počet případů převažují pohřby dětí s dospělými nad pohřby více dětí, ovšem druhý případ se prakticky týká 16 dětí, což je dvakrát více než 7 dětí, které byly nalezeny pohromadě s dospělými.

Vícečetné pohřby dětí	Morava dětí (počet př.)	Čechy dětí (počet př.)	Celkem Č+M
S dospělým	5 (5)	2 (2)	7 (7)
S dětmi	10 (4)	6 (1)	16 (5)
S dospělým i dětmi	2 (1)	0	2 (1)
Celkem	17 (10)	8 (3)	25 (13)

Tab. 6 Vícečetné pohřby dětí v LnK.

Dalším zkoumaným jevem byl způsob uložení v hrobě (tab. 5). Skrčená poloha pohřbených bývá vysvětlována napodobováním přirozené polohy při spánku. Příčiny ukládání mrtvých na pravý či levý bok u lidu s LnK nejsou známy. Ve srovnání s celkovou populací vykazují dětské skelety častěji polohu na levém boku; u dospělých v Čechách tato poloha převládá jen slabě (ZÁPOTOCKÁ 1998b, 22). Na levém boku bylo uloženo 41 dětí, na pravém 9, výjimečná poloha na zádech byla zjištěna ve dvou případech, u 26 případů nebylo možné polohu určit (tab. 7). Jak již poukázala E. Čermáková (2002, 14) zajímavé je zjištění, že poloha na pravém boku se u dětí pohřbených na pohřebištích vyskytla jen 2x (22,22 %), kdežto u sídlištních hrobů 7x (77,78 %). Poloha na pravém boku je tedy charakterističtější spíše pro sídlištní pohřby.

Levý bok	Pravý bok	Na zádech	?	Celkem
41	9	2	25	77
53 %	12 %	3 %	32 %	100 %

Tab. 7 Uložení skeletů v dětských hrobech LnK.

Orientaci dětských skeletů bylo možno určit u 39 jedinců, tedy zhruba poloviny. Vyskytly se orientace na všechny hlavní směry. Jako nejvíce preferovaná se jeví orientace V-Z (+VJV – ZSZ – celkem 19 případů). Tato situace ne zcela koresponduje s výsledky E. Čermákové, což bude zřejmě způsobeno částečně jiným zpracovávaným fondem (ovšem mimo jiné to dokazuje, že stále nemáme statisticky dost nálezů). Na pohřebišti ve Vedrovicích je zřejmé, že byl ustálený zvyk mrtvé děti orientovat na východ až jihovýchod,

celkově se předpokládá orientace, jak na terénní dominanty, tak na nebeská tělesa (PODBORSKÝ a kol. 2002, 286). Na základě astronomického rozboru dává R. Rajchl do souvislosti dětské pohřby a zimní slunovrat, děti jakoby se tak povolávali zpět k životu (PODBORSKÝ a kol. 2002, 281). U 20 jedinců autoři uvádějí, kam směřoval obličej či pohled pohřbeného – nejvíce případy (8x) byl zastoupen J, pak S (5x), V (3x) a pak ostatní.

Nyní se dostáváme k milodarům, kterým badatelé tradičně věnují větší pozornost. Pohřební výbava je podle M. Zápotocké obecně u LnK doložena pro 53 % hrobů (1998b, 19). Dětské hroby tomuto odpovídají, neboť dle mé analýzy v nich byly přídavky nalezeny ve 41 případech (nepočítám-li dva hroby, kde se vyskytlo jen červené barvivo), tedy v 53 %. Bez milodarů bylo zřejmě 27 hrobů a u 9 hrobů situace není zcela jasná a milodary také spíše chyběly. Podobný výsledek vyšel i E. Čermákové (2002, 18) a B. Siemoneit (viz str. 12). Na vedrovickém pohřebišti v trati „Široká u lesa“ měly děti nějaký milodar v 11 případech, v 8 případech byl hrob bez milodarů (oba hroby matek s novorozenci jsem ponechala stranou). Na moravských sídlištích je poměr dětských hrobů s milodary a bez milodarů zcela vyrovnaný, 17:17. V Čechách bylo milodary vybaveno 9 hrobů, dva určitě žádné neměly a zbytek jsem posoudila jako nejasné.

Jak už tomu bývá v celém pravěku, nejčastějším milodarem byla keramika. Střepy nebo celé nádoby se vyskytly ve 27 dětských hrobech (66 %).¹⁹ 14 hrobů bylo tedy vybaveno jinými milodary. Hrobů vybavených pouze keramikou bylo 10. Na vedrovickém pohřebišti v „Široké u lesa“ byla však keramika doložena jen v pěti hrobech z 19 (tj. 26%). Autoři, ze kterých čerpám, zmiňují nejčastěji kulovité (7x) a lahvovité (4x) nádoby. Někdy jde o menší nádobky, ale vyložené miniatury se moc neobjevují – př. nádobka v hrobě z Vejvanovic (tab. X:1).²⁰ Maximální počet celých nádob v hrobě byl dvě nádoby (2x), ale v tetínském hrobu měly být střepy z 15 nádob! Případy, kdy dítě provázelo větší množství velkých fragmentů keramiky, jsou dále známe třeba ze Žádovic, někdy je dítě velkým fragmentem keramiky překryto (ČIŽMÁŘ – GEISLEROVÁ 1997). Nejčastěji se nádoby nacházely u hlavy (4x), pak za zády a u nohou, většinou však nejsou údaje o umístění

¹⁹ Nezapočítávám střepy či jiné předměty ze zásypů hrobů, jejichž příslušnost k hrobu je vždy problematická.

²⁰ E. Čermáková zjistila na západním Slovensku miniaturní keramický typ s vazbou na dětské hroby (ČERMÁKOVÁ, 2002, 19-21). Jde o tři kulovité nádobky s talířovitým ústím z lokalit, které by měly spadat do železovské skupiny a mladší LnK (tab. 8). Kromě názoru, že by mohlo jít o kahánky, které by sloužily k zaplacení tmy a strachu, jenž tma v dětech vzbuzuje, nabízí badatelka vysvětlení, že se v nádobkách přechovávaly výrobky z máku. Usuzuje tak, jednak protože nádobky se svojí výzdobou tvořenou čárkami u ústí připomínají makovici a jednak je známo, že v souvislosti s dětmi byl mák využíván jako uspávací a tišící prostředek. Zajímavé je také, že nejstarší nález máku na Slovensku poskytla železovská lokalita Blatné, odkud pochází právě i jedna ze tří popsání nádobek.

nádoby v hrobě dostupné. Ukládání keramiky do dětských hrobů zřejmě nejeví žádné větší rozdíly od celkové populace LnK.

Další častou kategorií jsou milodary z kamene, doložené celkem v 19 hrobech. Štípaná industrie se našla v osmi hrobech, většinou jde o jednotlivé čepelky, ojedinělý je v tomto směru hrob č. 39/76 z Vedrovic, který obsahoval osm šipek. Podle I. Mateiciucové se tyto „šipky jako celek od ostatních garnitur odlišují menší pečlivostí provedení a také surovinou. Zatímco šipky z ostatních hrobů byly vyrobeny převážně z importované suroviny, v hrobě č.39 je většina šipek zhotovena z lokálního rohovce typu KL. ...mohly představovat dárek zemřelému, který byl zhotoven jen s cílem uložení do hrobu, nebo představovaly dětskou hračku. V obou případech asi nebyl kladen takový důraz na funkčnost (alespoň ne na tomto světě).“ (MATEICIUCOVÁ 1997, 90). Kdybychom obecně „mohli vyjít z předpokladu, že artefakty z hrobů byly vyrobeny pochovanými, vysvětlením by mohla být vzácnost importovaných surovin, které byly určeny ke zpracování pouze zkušeným osobám, zatímco dětem bylo povoleno "trénovat" na běžnějších materiálech. Získané údaje bohužel nedovolují určit, kdo vlastně nástroje vyráběl.“ (ČERMÁKOVÁ 2005, 32). Ze sedmi hrobů pochází broušená industrie. Z lokality Vedrovice známe v souvislosti s dětmi čtyři drobné kopytovité klíny a sekerku. Plochá kopytovitá sekerka z hrobu osmiletého dítěte (18/75) patří mezi pouhé tři exempláře na lokalitě. Jeden kopytovitý klín pochází ze sídlištního hrobu, druhý z hrobu dívky z tratě „Za dvorem“ (8/88), druhé dva z pohřebiště v „Široké u lesa“. Kopytovité klíny jsou na pohřebištích lidu s LnK atributem mužů, avšak jsou známé i další výjimky. Pozoruhodná je skutečnost, že stopy pracovní činnosti nesou i drobné exempláře kopytovitých klínů z těchto dětských hrobů, stejně jako je tomu u klínů z hrobů dospělých mužů (PODBORSKÝ a kol. 2002, 308). Kamenné podložky se našly ve třech hrobech, v Kuřimi byl skelet dítěte přímo „překrytý nádobami a zrnotěrkami“ (BÁLEK – MATEJÍČKOVÁ 1996, 280), z šesti hrobů pochází neopracované kameny (valouny, kusy suroviny apod.). Dva provrtané kamenné kotoučky byly nalezeny v hrobech ve Vedrovicích. Hrob 8/88 mladé dívky z Vedrovic obsahoval mimo jiné náhrdelník z 68 mramorových korálků, korálky z mramoru a vápence jsou také známé z trojhrobu v Blučině.

Zajímavá je kategorie ozdob či částí kroje. Kromě již zmiňovaných kamenných kotoučků a korálků máme v dětských hrobech LnK doloženy korále ze schránek měkkýšů (1x - z Mikulova – tab. 11:2 a 1x z Blučiny) a mušličky (3x – ovšem pokud nejsou provrtané těžko rozhodnout, zda byly do hrobu uloženy intencionálně), znám je i nález hliněného korálku (Vedrovice H5/71). Zvláštní místo zaujímají ozdoby ze spondylu, které byly nalezeny v 10 dětských hrobech. Vyskytly se jak jednotlivé korálky (3x), závěsky (6x),

náramky (3x), tak i dva náhrdelníky a jedna dvoukřídlá opasková zápona čili máme pro děti doloženy až na medailon všechny druhy spondylových ozdob (PODBORSKÝ a kol. 2002, 240). Z Čech jsou známy tři dětské hroby se spondyly (Praha – Dejvice, Vejvanovice, Tetín) a z Moravy sedm hrobů na dvou lokalitách (Vedrovice, Přerov-Předmostí). Dětským hrobem nejbohatěji vybaveným spondylovým šperkem je hrob z Vejvanovic, odkud pochází náhrdelník ze 17 korálů, dvoukřídlá opasková zápona²¹ a náramek (tab. 9). Náhrdelník s 11 korálky zdobil dítě z hrobu č. 39/76 z Vedrovic (tab. 10). Hrob v Přerově-Předmostí obsahoval zlomek náramku, jeden korálek a závěsek. K dítěti z Tetína snad patřil zlomek náramku a závěsky ve formě jeleních grandlí. Zbylé hroby z Vedrovic obsahovaly jeden či dva spondylové závěsky nebo korálek. Určení věku je známé bohužel jen z Vedrovic, nejmladšímu dítěti se spondylovým korálkem bylo 3-4 roky a další dva hroby, z nichž jeden je onen bohatý č. 39/76 z Vedrovic, patřily rovněž menším dětem. Ve Vedrovicích v trati „Široká u lesa“ bylo spondylovým šperkem vybaveno 21% dětských hrobů (4 hroby), což je méně než tomu bylo u dospělých, ovšem hrob č. 39/76 se řadí mezi nejbohatší hroby. Zajímavé je, že v pěti případech tvořily spondyly jediné milodary, které dítě mělo.

Kostěná šídla byla zaznamenána ve třech hrobech, vždy po jednom kuse. Hrot z parůžku pak pochází z již zmiňovaného hrobu dívky z Vedrovic (8/88). Zvířecí kosti jako případné zbytky po masitých milodarech byly doloženy ve čtyřech hrobech. Z ostatních přídatků se vyskytlo červené barvivo, grafit a zlomky mazanice. Zlomky tuhy byly zaznamenány v hrobě č. 15 v Těšeticích-Kyjovicích, který obsahoval zároveň i červené barvivo a mazanici (DOČKALOVÁ – KOŠTUŘÍK 1996, 7). Červené barvivo bylo s určitostí doloženo v osmi dětských hrobech. Jen jeden tento nálezný předmět pochází z Čech a to z Dnebohu. Ostatní nálezy barviva jsou z Moravy – dvakrát z pohřebiště ve Vedrovicích, z trojhrobu z Blučiny, zbytek pochází ze sídlišť - dvakrát z Těšetic-Kyjovic a dvakrát ze Žádovic. Častěji je barvivo doloženo v hrobech dospělých jedinců, jak je tomu například ve Vedrovicích. Otázkou proč bylo barvivo dáváno zemřelým do hrobu se zabýval např. V. Podborský (2002, 297, 309). Mazanice se zřejmě ke kostrám dostala nezáměrně při zasypávání hrobů, vyskytla se totiž jen ve třech případech v sídlištních pohřbech, což tento výklad podporuje (ČERMÁKOVÁ 2002, 24).

Žádný z předmětů z dětských hrobů nelze označit jako hračku, což odpovídá situaci, kterou zjistila E. Čermáková. Ta se logicky domnívá, že pokud hračky - tak jak je chápeme dnes - existovaly, byly převážně z měkkých organických materiálů (2002, 23). S tím se,

²¹ Zejména přítomnost těchto pasových zápon v hrobech naznačuje, že neolitici byli pohřbíváni oblečení (PODBORSKÝ 2002, 243).

myslím, nedá nesouhlasit – hračky ze dřeva, kůry, slámy, šustí a dalších přírodních materiálů se vyrábějí dosud. Také podle B. Siemoneit mohla být jen jedna zvířecí figurka (tab. 3:2), a to ze sídliště, interpretována jako hračka (SIEMONEIT 1997). Právě u miniaturních hliněných figurek je interpretace vždy velmi problematická, neboť se kromě použití jako hračky dá předpokládat i jejich využití v kultu nebo magii.

Obecně lze závěry práce B. Siemoneit aplikovat na naše území. Například však nelze přímo potvrdit poznatek, že by se kategorie malých dětí chybějících na pohřebištích měla nacházet na sídlištích (SIEMONEIT 1997, 146), z našeho materiálu vyplývá, že u nás je celkově všech dětí na sídlištích více, i když podle E. Čermákové kategorie infans II slabě převažuje (ČERMÁKOVÁ 2002, 10). Za to naše nálezy potvrzují zjištění německé badatelky (viz str. 12), že kamenná industrie se objeví u dětí od dvou let (u nás nejmenší 1, 5 roku), ale šipky nejprve od přechodového stupně infans II/III (dítě ve věku 4-5 let z hrobu 39/76 z Vedrovic do tohoto údobí může spadat), kostěné předměty od kategorie infans III (od 6-7 let), grafit je u nás rovněž doložen až pro děti od infans III, za to červené barvivo měly i děti mladší než kategorie infans III.

Jaké závěry můžeme z těchto poznatků vyvodit? Zajímavé mi přijde zjištění, že jedna třetina dětí byla pohřbena spolu s minimálně jedním dalším jedincem. Tento jev se týká hlavně sídlištních pohřbů, jejichž problematikou se zabýval a možná vysvětlení i dělení nabídl J. Rulf (1996) či M. Zápotocká (1998a). J. Rulf poukázal na to, že antropologické rozborů ukazují na převahu takto pohřbených dětí a vyšší podíl zastoupení žen a že *„fenomén pohřbů na sídlištích umístěných v objektech budovaných primárně nikoliv jako hrobové jámy prochází kontinuálně celým česko-moravským a snad i středoevropským pravěkem pouze s určitými kvantitativními výchyly, s tradičně předpokládaným vrcholem na přelomu střední a mladší doby bronzové“* (RULF 1996,).

V LnK je známým příkladem silo 124 z Třebestovic, které se stalo hromadným hrobem pěti až šesti nedospělých jedinců, podle shodného stavu zachovalosti s největší pravděpodobností současně pohřbených (tab. 12:1). *„Obecně špatná zachovalost nálezů nedovoluje posoudit způsob smrti těchto jedinců: vzhledem k značné fragmentárnosti zejména lebek není vyloučeno ubití, ale právě tak nelze vyloučit současné úmrtí z jiných příčin (infekční choroba, otrava apod.). Z téhož důvodu nemůžeme posoudit stupeň případné genetické příbuznosti společně pohřbených jedinců, i když jednotlivé dochované morfologické znaky a nakonec i difference v dožitém věku (2-3, 4, 6, 10, 11-12, 14 roků) připouštějí domněnku, že by mohlo jít o sourozence“* (CHOCHOL 1997, 75).

Zvláštní skupinou jsou pak (rovněž i v dalších obdobích) pohřby u domů či přímo v domech. Sice jsou známy i pohřby dospělých osob v tomto kontextu, ale pohřby dětí značně převažují.²² Na záměrné uložení vzhledem ke křivým stavbám, ukazují pohřby dětí v podlouhlých jamách při západních stěnách domů II, III, IV a VII (pohřby č. 1/63, 2/63, 4/69, 5/71) na sídlišti ve Vedrovicích (tab. 12:2). V. Ondruš uvažoval, že by mohlo jít o stavební obětiny v rámci obřadů provázejících stavbu domu²³ jako významnou událost v životě neolitiků (ONDRUŠ 1972, 35). Další analogie představují druhotně zapuštěné dětské pohřby bez hrobových přídavek ve stavebních jamách v Brně-Lískovci (TICHÝ 1972) a Bořitově „Býkovkách“ (ČIŽMÁŘ – GEISLEROVÁ 1997). Kromě výše zmíněné interpretace nabízejí jiné možnosti etnografická pozorování, která uvedl L. Holý (1956). U různých kmenů v Africe jsou v obydlích nebo podél nich často pohřbívány právě děti, ovšem zemřelé přirozenou smrtí. Důvodem jsou různé představy, např. se „*matka obává, že by byla neplodnou, kdyby mrtvé dítě nezůstalo pohřbeno v její blízkosti v chýši*“ nebo „*duše (dítěte) se prý nevzdálí na velkou vzdálenost od mrtvého těla, zůstane tedy v domě nebo v jeho blízkosti a může se znovu vtělit do matčina lůna*“. Základem je tedy snaha o spojení matky s dítětem i po smrti. Jak dále píše L. Holý při pohřbech dětí v chýších, je nepravděpodobné, že by byly chýše po pohřbu pozůstalými opuštěny, neboť by pak většina vlastních výkladů domorodců pro pohřb v chýši ztratila smysl (HOLÝ 1956, 241).

Někdy může být výklad takový, že šlo o neštěstí při stavbě (nález pohřbu muže s pracovním nástrojem), to by se ovšem mělo opravdu týkat více dospělých jedinců než dětí. Ze stejného kontextu máme i jinak odůvodnitelné pohřby. Zatímco většinou nevíme nic o okolnostech, které předcházely smrti pohřbených jedinců, občas se podaří odkrýt takový nález, kde příběhy dávných lidí dostávají zřetelnější kontury. Tak je tomu v případě pohřbu tří osob v Hlubokých Mašůvkách. Nejmladší jedinec, malé dítě, byl uložen v zásobnici (tab. X), jež byla součástí větší stavební jámy, která se nacházela podél východní stěny stavebního komplexu domu 7. Zbylí dva jedinci ve vrstvě nad ním – muž a mladá dívka s milodarem se nacházeli v požárovém horizontu (tab. 11:3,4), který reprezentují početné nálezy mazanice, drobných uhlíků a zuhelnatělých obilek. Tyto nálezy spolu s opálením předloktí skeletu 2 jsou dokladem pravděpodobného úmrtí při rozsáhlém požáru, který zničil část sídliště;

²² „Lidské pohřby speciálně dětské ve stavebních jamách patří k nejčastějším druhům pohřbů na sídlišti“ (ZÁPOTOCKÁ 1998a, 133).

²³ „Lidské oběti jako součást rituálních úkonů, ve vztahu ke stavbě domu, uvádějí etnografické prameny – pro východoslovanské území např. A. K. Bajburin (1983). Princip stavební oběti, i když v jiné formě, se udržuje velmi dlouho. P. Vařeka (1991, 117) připomíná z Valašska případy, doložené ještě z doby před polovinou 20. stol., kdy ze hřbitova byly tajně přeneseny kosti předků a zakopány v domě“ (PLEINEROVÁ 2000).

zemřelí poté byli uloženi do horizontu vzniklého úklidem spáleného domu (ČIŽMÁŘ – DOČKALOVÁ 2003).

K poznatku J. Rulfa, že „jevově stejné pohřby na sídlištích mohou mít naprosto odlišný význam v rámci kontextu jednotlivých archeologických kultur a zobecnění provedené na příkladu na příkladu jedné kultury mohou být zavádějící“ bych tedy dodala, že odlišný výklad mohou mít sídlištní pohřby i v rámci jedné kultury (RULF 1996, 118-120). Nález trochu jiného druhu pochází z Loštic, kde v sídlištní jámě spočívala pouze dětská lebka (GOŠ 1980).²⁴

Na závěr kapitoly musím ještě pojednat o nálezů prvního žárového hrobu v této kultuře – jde o hrob dítěte z Litic (BRAUN 2000, 102), datovaný je do pozdní LnK. Také on se nacházel ve stavební jámě podél domu. Na Moravě byl nedávno učiněn objev taktéž žárového pohřebiště LnK (38 hrobů). Jelikož žárové pohřbívání na konci LnK bylo doloženo v okolních zemích, bylo zřejmě jen otázkou času, kdy tomu tak bude i u nás.

B – Kultura s vypíchanou keramikou

Nálezový fond tvoří zatím 28 dětských hrobů. Sledujeme přesně opačnou situaci než jak tomu bylo u LnK, souvislá pohřebiště jsou známá jen z Čech, odkud pochází 25 nálezů dětských pozůstatků, zatímco z Moravy máme jen 3 dětské hroby.²⁵ Jak vyplývá z tabulky č. 13 dětské hroby tvoří malý podíl z celkového počtu nalezených jedinců (ZÁPOTOCKÁ 1998b; HLOŽEK 2002, 14, 15), je to však zřejmě dáno zejména tím, že velká část nálezů nebyla z různých důvodů antropologicky určena.

Z pohřebišť pochází 10 dětských hrobů, ze sídelních areálů 9, 2 z jeskyní a zbytek neurčeno. Co se týče pohřebního ritu, většina dětí byla pohřbena kostrově (22, tj. 78%), ve čtyřech případech žárově (tj. 15 %), ve dvou případech byl skelet polospálený (tj. 7%). Žárové pohřbívání je doložené ve větší míře jen v Čechách, na Moravě byl u všech koster zjištěn kostrový ritus, s výjimkou hrobu H13 a náznaků spalování právě u dětského hrobu H5 v Těšeticích-Kyjovicích (KAZDOVÁ 1992).

²⁴ Na tomto místě bych chtěla poděkovat objevitelům tohoto nepublikovaného nálezů - Bc. Tereze Davidové a Mgr. Jakubovi Halamovi.

²⁵ Na Moravě největší počet hrobů kultury s vypíchanou keramikou na jedné lokalitě představují hroby ze sídliště v Těšeticích-Kyjovicích, které jsou přitom od sebe dosti vzdálené. Jde o šest hrobů; v jednom případě se jednalo o hromadný hrob H12 (antropologicky neurčeno), v dalším o trojhrob muže, ženy a dítěte (H10), zbylé tři hroby skrývaly vždy pozůstatky jednoho jedince – muže, dítěte (H5) a neurčeného jedince. Kromě zmíněných dvou dětských hrobů z Těšetic-Kyjovic je znám již jen jeden hrob dítěte (novorozence) a to z Blučiny. Tři dětské hroby připadají na celkem 13 hrobů s VK s minimálně 18 jedinci (KAZDOVÁ 1992, 21).

	Děti		Všichni jedinci
	počet	%	
Čechy	25	9 %	276
Morava	3	17 %	min. 18
Čechy + Morava	28	9 %	min. 294

Tab. 13 Podíl dětí z celkového počtu jedinců VK.

Zajímavé je, že ze všech sledovaných dětských hrobů byl jen jeden zcela bez milodarů. Keramika se vyskytla ve 24 hrobech. Největší počet nádob byl 8. Z celých nádob byly nejčastější mísy (16ks), poháry (6ks) a pak hruškovité nádoby (4ks). Štípaná industrie byla nalezena v 8 hrobech (nejvíce 19 ks), přiloženy byly čepele, úštěpy i jádra. Broušená industrie se vyskytla v 5 hrobech, ve čtyřech případech po jednom a v jednom případě po čtyřech kusech. Dítě z hrobu H5 v Těšeticích-Kyjovicích mělo 9 znotěrek. 2x bylo nalezeno drtidlo, jednou kamenný nožík a jednou vápencový náramek. Neopracované kameny se našly ve třech hrobech. Kostěné šídlo se našlo v jednom hrobě, dále byl ve třech případech zaznamenán kostěný nástroj. Zvířecí kosti se objevily 7x. Schránky měkkýšů byly nalezeny ve dvou případech, dítě z hrobu LVIII jich dostalo do hrobu celkem 84 – jedná se o ulity kamolepu říčního, který pochází z pontokaspické oblasti (ZÁPOTOCKÁ 1998b, 162). V hrobu v Praze-Stodůlkách se měl nacházet zlomek přeslenu. Červené barvivo se našlo ve třech hrobech, bylo součástí dvou nejbohatších hrobů (z Plotišť).

V nejhonosněji vybaveném dětském hrobě LVII z Plotišť se našly 3 mísy, hruškovitá nádoba, střepy z dalších 4 nádob, 19 ks štípané industrie, 4 broušené kamenné nástroje, kostěný nástroj, celkem 68 závěsků z jeleních grandlí, troje parohy, zvířecí kost, mazanice a červené barvivo (tab. 14). Druhý bohatý hrob LVIII obsahoval mísu a střepy z další nádoby, 3 kusy štípané industrie, taktéž kostěný nástroj, celkem 84 ulit kamelopu, 7 jeleních grandlí, zvířecí kost, mazanici a barvivo (tab. 15).

Dále jsem vybrala zajímavé případy dětských pohřbů. Také ve VK se setkáváme s pohřby v blízkosti domů. V Libenicích máme doklad rituálního pohřbu přímo v chatě (tab. 16). Byla objevena „*částečně opálená dětská kostra - tělo bylo nejspíše položeno na rozpálené ohniště nebo pec, kde bylo jen částečně spáleno a celá jáma byla zasypána hlínou s mazanicí. Stavba po uložení pohřbu byla pravděpodobně opuštěna*“ (STEKLÁ 1961, 87). Ovšem nedokážeme říci, zda obyvatelé opustili chatu proto, že zde uložili pohřeb, nebo spíše

bylo-li dítě pohřbeno na ohniště v době, kdy měnili své sídliště... Podobným příkladem je hrob L v Plotištích umístěný uprostřed kúlového domu 191, rituálně pohřbené dítě dostalo čtyři nádoby.

Zajímavý je birituální dvojhrob č. 102 z Miskovic, kde byl uložen skelet dítěte spolu s žárovým pohřbem dospělé osoby, navíc se zdá, že jedinci byli uloženi v jakési dřevěné „rakvi“ (ZÁPOTOCKÁ 1998b, 202). U hrobu H5 z Těšetic-Kyjovic bylo zachyceno nezvyklé kamenné obložení z devíti zrnotěrek, v němž spočíval snad polospálený dětský skelet na mazanicové kře (KAZDOVÁ 1992, 20). V Loděnicích bylo v jámě současně nebo v krátkém časovém intervalu inhumací pohřbeno pět jedinců, z nichž každý měl svůj milodar (tab. 17). Antropologický rozbor určil, že se jedná o ženu a muže ve věkové kategorii maturus, dva juvenilní jedince a dítě ve věku (5-7 let). Zdá se, že mohlo jít o celou rodinu, jelikož se však bohužel pokus o analýzu DNA nezdařil, tak to potvrzeno není (BENKOVÁ 1997). Ve Smolnici byla objevena pouze dětská lebka. V podivném světle „kultovních praktik“ se jeví nálezy z Nové (Hájkovy) jeskyně u Srbska, kde byly odkryty zvířecí kosti a kosti muže, novorozence a malého dítěte na ohništi (ZÁPOTOCKÁ 1998b, 220; MATOUŠEK a kol. 2005,).

Nejzajímavější je asi fakt, že přestože se nám zachovala pouze malá část dětských hrobů, jsou mezi nimi i dětské hroby s bohatší výbavou než bylo v předešlé kultuře. Jak píše M. Zápotocká dětské hroby LVII a LVIII z Plotišt' byly výjimečné nejen bohatou výbavou, ale i pohřebním rytmem (1998b, 162). *„Neúplná kostra chlapce s pietně uloženou lebkou, to, že obě děti byly pohřbeny současně, jak ukazují čepele odražené z téhož jádra, stejně jako shodné „milodary-obětní předměty“ vhazované do obou hrobů patrně během obřadu i během zasypávání ukazují na důležitost a význam těchto „obětí“.* Chlapec byl navíc vybaven *„třemi miniaturními sekeromlaty výrazně symbolického charakteru (jeden jakoby vražen do hlavy), dlátkem, nedotěženými pazourkovými jádry a čepelemi přímo z těchto jader odraženými a záponami z jeleních parohů“.* Ozdoby, které se u dětí našly také nemají v našem prostředí obdoby. Zatímco v LnK jsou jelení grandle v souvislosti s dětmi známy jen jako napodobeniny ze spondylu (také sice vzácná surovina) v hrobě z Tetína, zde máme doloženo celkem 75 kusů grandlí. Ulity kamelopu říčního představují zboží, které se na naše území dostává v mladším neolitu z největší dálky a dokládá dálkový obchod v tomto období (ZÁPOTOCKÁ 1998B, 162).

C – Kultura s moravskou malovanou keramikou

Dětské hroby kultury s moravskou malovanou keramikou známe z dvanácti moravských lokalit. Z Těšetic-Kyjovic pocházejí tři dětské hroby, z hromadného hrobu jedenácti jedinců ve Džbánicích také tři, stejně tak máme tři lebky dětí z Cezav u Blučiny, jinak se našlo vždy po jednom dětském skeletu. Celkem tvoří nálezový fond 16 dětských kostrových hrobů (či pozůstatků dětí) a jeden výjimečný nález dětského žárového hrobu pod mohylou, který projednám na konci kapitoly.

Pohřební rítus kultury s moravskou malovanou keramikou zůstává stále nedostatečně znám, a proto je složité i zhodnocení dětských hrobů, obzvláště když jich není mnoho. Kromě několika žárových hrobů (HUMPOLOVÁ 1992) známe převážně kostrové hroby různého charakteru, při čemž jednoznačně převládají pohřby v sídlištních objektech. Doposud nejsou známa souvislá pohřebiště. U většiny rituálních pohřbů byly kostry uloženy ve skrčené poloze, s různou orientací a měly keramické, výjimečně i jiné milodary. Ani v jednom případě nebyl do sídlištního objektu uložen žárový pohřeb.²⁶ Jednotlivé kosti a jejich zlomky v sídlištních objektech byly zjištěny na katastrech několika obcí (Oslavany, Střelice-Bukovina a Uničov, poměrně častý výskyt, někdy přepálených, zlomků lidských kostí je doložen v sídelním areálu a na katastru obce Hnanice).

Jelikož je šestnáct dětských hrobů kostrových, nabízelo by se tvrzení, že tento způsob pohřbívání je pro ně typický, ovšem nesmíme zapomínat na žárový hrob z Vedrovic, kde byly nalezeny mimo spálené úlomky kostí i dva lidské, patrně dětské zuby (HUMPOLOVÁ 1992, 63) a již zmíněný žárový pohřeb pod mohylou. S ohledem na tuto skutečnost nelze žárové pohřbívání u dětí kultury MMK vyloučit.

Až na čtyři případy byly děti vždy do jámy uloženy samostatně. Kromě tří dětí uložených v džbánickém hromadném hrobě známe ještě nález čtyř lebek a kostí (3 dětské, zbylá patřila juvenilnímu jedinci) z Cezav u Blučiny, který byl původně datován do doby bronzové (ONDRÁČEK – POBORSKÝ 1954) a později do MMK (TIHELKA 1956, 774). Možným pozadím tohoto nálezu, evokujícím úvahy o kultovním zacházení s lebkami, se zabývala E. Čermáková (2005, 20-21). Předpokládá se, že lebky z bohatých hrobů „bezhlavých“ mužů (které byly např. na pohřebišti Zengövárkony) byly používány v kultu

²⁶ Známá je 5 jistých moravských žárových hrobů MMK a podle těchto dosavadních nepočetných dokladů lze předpokládat, že kremace hrála v pohřebním ritu lidu s MMK vedlejší roli (HUMPOLOVÁ 1992). Tomu odpovídá i mnohem jednodušší hrobová výbava. Prozatím není znám ani jeden případ žárového pohřbu datovatelného do stupně I, nebo IIa. Podle P. Koštuřika je pravděpodobné, že nositelé MMK přejali nový pohřební rítus – žeh, na základě kontaktů s kulturou s vypíchanou keramikou (19, 62-63).

předků, ježto se však děti mezi předky nepočítají, jejich lebky sloužily spíše pro kultovní záležitosti, třeba jako oběti vegetativním silám – o této možnosti autorka uvažuje v případě nálezů dítěte (H6) v obilnici č. 159 v Těšeticích-Kyjovicích (ČERMÁKOVÁ 2005, 20).

S dospělým jedincem – ženami - byly uloženy dvě děti, jde o dítě z Medlova a o zvláštní nález pozůstatků tří jedinců v těžební jámě v Krumlovském lese (OLIVA 2004, 502, 528). V hloubce šesti metrů byla nalezena kostra ženy, o metr níže pak další ženská kostra, na které spočíval dělený skelet novorozence (tab. 18:1); žádné milodary nenalezeny. Nález se prozatím interpretuje tak, že zde došlo k obětování těchto jedinců, což podporuje zvláštní místo uložení a celková nálezová situace (nabízí se kontext těžby jakožto zároveň rituálního úkonu).

Co se týče pozůstatků ze džbánického hromadného hrobu (tab. 18:2), píše Horňanský a Skutil, že antropologický materiál nebylo možno zachránit a že „*u koster I, VII a XI by tedy šlo o odrostlé děti*“ (HORŇANSKÝ – SKUTIL 1950, 335). Antropologické určení věku neznáme také u pozůstatků dítěte z Medlova, spíše šlo o menší dítě. Ostatní pozůstatky pocházejí z novorozence, z šesti menších dětí (1-6 let), z jednoho sedmiletého a jednoho devítiletého dítěte a ze dvou větších (kolem 12 let).

K poloze pohřbených dětí se nelze prakticky vyjádřit. Ve víc jak polovině případů jí vůbec neznáme, zbylé případy zahrnují třikrát polohu na pravém boku, jednou možná na levém. Dítě z Velešovic bylo uloženo v natažené poloze na břicho, skrčené paže mělo složeny pod hrudníkem. Zcela shodné uložení je známé u nálezů kostry dospělého jedince v jámě ze Střelice a též z Pavlova. Tyto nálezy jsou klasifikovány jako pohozené lidské skelety, ne regulární pohřby. Přítomnost a umístění dvou nádob při pohřbu z Velešovic však jednoznačně dokládá, že kostra dítěte zde nebyla pohozena, nýbrž uložena v této poloze záměrně.²⁷ Zvláštní je poloha zmiňovaného dítěte z H6 z Těšetic-Kyjovic, které spočívalo ve skrčené poloze na pravém boku hlavou k VJV, při čemž 60 cm od skeletu byla ve výklenku ve stěně sila uložena druhotně oddělená lebka. Uložení dítěte v hliníku v Těšeticích-Kyjovicích H1 je přímo označováno za nerituální.

Z doložených milodarů, které se vyskytly s určitostí ve dvou případech, převažuje keramika. Čtyři nádoby v hrobě dvou až tříletého dítěte z Mostkovic jsou výjimečné v rámci celé MMK, stejný počet měla jen dospělá osoba, patrně žena, z Brna – Králova Pole (Král 1956). Dvě nádoby v hrobě dítěte z Velešovic jsem již zmiňovala výše. Minimálně jedna nádoba jako milodar se, dle mého názoru, dá předpokládat ve třech dalších případech

²⁷ Zajímavou skutečností je také to, že kostra byla nepochybně záměrně překryta vrstvou spraše; podobný případ byl v prostředí věteřovské skupiny zaznamenán v Budkovicích (STUHLÍKOVÁ 1990, 148–149).

- u dětí z hromadného hrobu ve Džbánicích, dá se na to usuzovat z polohy i počtu milodarů. Zda některé dětské kostře nacházející se ve středu hrobu mohly náležet zbytky náhrdelníku z dentálií a spondylových kotoučků ležící poblíž nich, nelze rozhodnout. Masitým milodarem mohla být čelist tura, která se kromě zlomků keramiky našla poblíž dětského skeletu v Hradisku u Kroměříže. V zásypu některých hrobů byly nalezeny zlomky keramiky či mazanice. Hroby MMK jsou celkově chudé na druhy milodarů, v tom se dětské hroby od dospělých neliší.

U všech jam, které posloužily k uložení zemřelého dítěte, je dochovaná hloubka objektů přes 90cm. Údaje o orientacích skeletů nejsou dostupné, ve třech případech se podařilo zjistit orientaci hlavy – dvakrát k JV, jednou k V a jednou k VJV. Přestože neznáme mnoho dětských hrobů z kultury s moravskou malovanou keramikou, s ohledem na jejich poměr ku pohřbeným dospělým jedincům (tzn. 17:40) to není zanedbatelný počet.

Na začátku kapitoly zmiňovaný nález žárového hrobu malého dítěte pod mohylou pochází z Božic (KOVÁRNÍK 2002). Vzhledem k tomu, že v mohyle se nenašly mladší, ani žádné jiné nálezy než zlomky nádob mladší fáze stupně MMK II společně se štípanými nástroji a spálenými dětskými kostmi, vyplývá datování pohřbu do časného eneolitu. J. Kovárník se domnívá, že pro potvrzení datování mohyly (určení doby navršení násypu mohyly - zda byla navršena z uvedené nejstarší půdy, nebo až z mladší - šlo by pak o druhotně porušený starší žárový hrob) by mohlo být klíčové určení stáří nejspodnější půdní vrstvy. Ohledně milodarů by nešlo o příliš vybavený hrob, ale zájem upoutává právě poměrně velká mohyla. J. Kovárník si klade otázky: *„Proč by byl umístěn dětský žárový hrob pod velký násep, a to již na samém počátku eneolitu v epilengyelském období? Jaké postavení dítě zaujímalo v rámci tehdejší společnosti? Nedochozí již k novým jevům v oblasti rozvrstvení nositelů mladé MMK?“*

V případě potvrzení datování mohyly č. 1 do MMK IIb-c by popisovaný dětský žárový pohřeb patřil vůbec k nejstarším mohylovým hrobům. Znamenalo by to zjištění počátku mohylového ritu vůbec a možnost, že zde mohlo dojít k návaznosti ritu jako důležité součásti duchovní kultury lidu MMK a KNP (KOVÁRNÍK 2002, 145).

II Eneolit

Přelom pozdního neolitu a časného eneolitu tvoří poněkud problematické období. Co se týče dětských pohřbů, tak do tohoto časového úseku můžeme zařadit čtyři nálezy z českého prostředí. Jde o kostrový hrob mladé dívky nalezený pod abri Praděd u Karlovic. Skelet spočíval ve skrčené poloze a byl vybaven náhrdelníkem z provrtaných liščích zubů (MATOUŠEK a kol. 2005, 78). Druhý případ byl zaznamenán v Tuchorazi, kde byla k pohřbu využita zásobní jáma. Pocházely z ní mísa, miniaturní pohárek a střepy z 20 dalších nádob; z kostry se díky agresivní půdě zachovaly jen dětské zuby (ZÁPOTOCKÁ 1998b, 231). Kulturně neurčené, ale radiokarbonovou metodou k roku 4000 př.n.l. datované, ostatky dvou dětí ve věku dva roky a 10-12 let pocházejí z Bacína v České krasu. Nebyly to jediné lidské pozůstatky, které se v puklině (tab. 19) našly, a proto se o místu uvažuje jako o obětní šachtě, která sloužila při místní svatyni používané v některých obdobích pravěku (MATOUŠEK a kol. 2005). V posledním případě šlo o blíže nedatovaný eneolitický dvojhrob dvou dětí v Rudolticích, ke kterému patřil náhrdelník z perel a ptačích kostí (ZÁPOTOCKÁ 1998b, 222).

V eneolitu máme odlišnou situaci, kultur je více a dosti se odlišují, pohřební praktiky se obecně rozrůžňují, objevuje se pohřbívání pod mohylami a užívání složitějších hrobových konstrukcí. Prakticky po celý eneolit (snad s výjimkou kultury s nálevkovitými poháry) máme dokladů o pohřebním ritu pomálu či vůbec o něm nic nevíme. Teprve v pozdním eneolitu v kulturách se šňůrovou keramikou a se zvoncovitými poháry máme hrobových nálezů více.

A Jordanovská kultura

První kulturou, kterou se v rámci eneolitu budu jen stručně zabývat je jordanovská kultura. Známe totiž pouze čtyři dětské hroby a to z Čech. Na Moravě jsou doloženy sídlištní

nebo zcela ojedinělé hroby (KOŠTUŘÍK 1997, 97)²⁸, ale zřejmě se v žádném případě nejednalo o dítě.

Podle J. Axamita byl v Blatově nalezen dvojhrob snad matky s dítětem, pročež by svědčilo i množství a druhy nádob – k dospělému jedinci by patřila velká mísa a džbán a k dítěti menší mísa a džbáněček (AXAMIT 1928-30, 188-189). Dětská kostra se také našla v Praze-Ďáblicích, bohužel nebylo možné určit, zda k ní patřily kamenné nástroje nacházející se poblíž (AXAMIT 1928-30, 198).

Dva novější nálezy dětských hrobů pocházejí z Třebestovic, kde bylo celkem zaznamenáno 8 hrobů v blízkosti domu č. 105 tvořících tak nevelké pohřebiště (ČTVERÁK – RULF 1989). Hrob 3 (obj. 104) porušený při hloubení základového žlabu západní stěny domu (tab. 20) obsahoval pozůstatky skeletu malého dítěte (infans II), které bylo uloženo na pravém boku, lebkou k ZJZ. Dochovaná výbava se skládala z tří měděných korálů u krční oblasti, pazourkové čepele v úrovni paže a broušené sekery v partii pasu (tab. 20). Druhý dětský hrob (hrob 8, obj. 288) byl podle nálezové situace zřejmě současný se stavbou nebo trváním domu, nacházel se v oblasti přerušení východní stěny základového žlabu (tab. 21). Toto větší dítě (infans III, 6-8 let) se také nacházelo v poloze na pravém boku, avšak lebkou k JJV a vlastnilo tři jazykovité měděné závěsky se zavínutým koncem, pět řad měděných korálů (celkem 45 kusů) a měděnou svorku s mušlovými prvky (tab. 21). Autoři článku zmiňují interpretaci tohoto hrobu jakožto možné stavební oběti.

Pozoruhodné je, že právě děti byly vybaveny milodary, protože z ostatních šesti jedinců se u čtyř žádné hrobové přídavky nenašly. Jinak nálezy měděných předmětů jsou v celém tomto časovém horizontu časté a proto se „*nepředpokládá, že by měď signalizovala pohřby osob s vyšším sociálním nebo ekonomickým statutem*“ (ČTVERÁK – RULF 1989, 20). U dalších třech jedinců, u kterých bylo možno sledovat polohu, se potvrdilo uložení na pravém boku a také všichni směřovali pohledem na JJV.

Tyto dětské hroby potvrzují dosavadní torzovité informace, které máme o pohřebním ritu jordanovské kultury (VÁVRA 1989). Navíc na daném pohřebišti v Třebestovicích děti vystupují, buď jako právoplatní členové komunity s právem na pohřeb a hrobovou výbavu, anebo řekněme jako stavební oběti.

²⁸ Přestože podle současných pramenů bude existence jordanovské kultury nesporná na celém území Moravy, hrobových nálezů není mnoho, vypovídají o přetrvávající biritualitě, s tím že lid jordanovské skupiny znal kremaci spíše jen jako doplňkový způsob pohřebního ritu (PODBORSKÝ a kol. 1993)

B Kultura nálevkovitých pohárů

Pro kulturu nálevkovitých pohárů jsem zaznamenala 68 nálezů dětských pozůstatků. Z území Čech jich známe 28 a z Moravy 40. Většina (33) moravských nálezů pochází z mohylových pohřebišť (ŠMÍD 2003), z českého prostředí přímé doklady budování mohyl nad dětskými hroby nemáme, i když se o této možnosti uvažovalo v případě hrobu 46 z Makotřas (PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ 1985, 47). Informacemi o přesném počtu dospělých jedinců bohužel nedisponuji.

Pro dětské pohřby z Čech je charakteristický kostrový ritus až na birituální hrob 46 z Makotřas, stejně tak i pro moravské nálezy plochých hrobů, naopak pro pohřby pod mohylou je typický pohřeb žehem až na jednu výjimku – mohyla 1 ve Slatinkách. Hroby na sídlišti tvoří přes čtvrtinu z celkového množství hrobů, většina nálezů pochází z pohřebišť, podrobnější informace viz tab. 22 a tab. 23.

Území ritus	Čechy kostrově	Čechy žárově	Morava kostrově	Morava žárově	Celkem
Ploché hroby	28	0	7	0	35
Hroby pod mohylou	0	0	2	31	33
Celkem	28	0	9	31	68

Tab. 22 Srovnání pohřebního ritu u KNP.

	Pohřebiště	Sídliště	Celkem
Čechy	13	15	28
Morava	35	5	40
celkem	48	20	68

Tab. 23 Srovnání pohřbívání na pohřebištích a na sídlištích v KNP.

V Čechách můžeme s milodary počítat v osmi hrobech, ve zbylých 20ti případech se nedá rozhodnout, protože jde o hroby v sídlištních jamách jako v Makotřasech nebo tyto informace postrádáme jako u hrobů z Máslovic. Spíše se dá předpokládat, že byly bez milodarů. Nějakou výbavu měly všechny čtyři dětské hroby z Velkých Žernosek, kde bylo objeveno první pohřebiště KNP v Čechách (MOUCHA 1963). Z dětských hrobů odsud pochází nálezy z mušlí (perlorodky), pazourků a závěsek z kančího klu. Po jedné nádobě

obsahovaly hroby z Brandýska (KYTLICOVÁ 1960) a Vikletic (BUCHVALDEK – KOUTECKÝ 1973).

Makotřasy jsou bezesporu nejzajímavější lokalitou Čech, jak do počtu zachovaných dětských pozůstatků, tak co se týče nálezových okolností (PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ 1985). Kromě regulérních hrobů v kamenných skřínkách či obložení se zde našly také lidské pozůstatky v 18 sídlištních objektech. Z osmi nalezených hrobů nás zajímá již zmíněný birituální dětský dvojhrob 46, který obsahoval fragmenty lebky a dlouhých kostí dítěte ve věku jeden až dva roky a spálené kosti většího dítěte, střep a zvířecí kost (tab. 24:1). Další údaje se týkají nálezů ze sídlištních jam. Celkem byly určeny pozůstatky ze 29 jedinců, z nichž bylo devět dětí (z nich šest patřilo ke kategorii infans II).. Skelety byly uloženy v různém stupni celistvosti (skrčená poloha – 3x, dislokované kosti – 2x) nebo se našly jen samotné lebky (3x); v některých případech jde zřejmě o doklad sekundárního pohřbívání. Podle posudku J. Chochola jsou na kostech, zejména na lebkách, patrné stopy po záměrných násilných zásazích (PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ 1985, 87).²⁹ Antropolog také několikrát konstatoval stopy dekapitace. Ostatní věkové kategorie (juvenis, adultus) byly v antropologickém materiálu zastoupeny v podobném počtu a stavu (PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ 1985, 83, table 12), takže se zdá, že s jedinci bylo zacházeno stejně bez ohledu na věk (když se sečtou děti a juvenilní jedinci do jedné kategorie nedospělců, tak samozřejmě převládají). Ve čtyřech případech se v jámě nacházely kromě dítěte i pozůstatky dalšího nebo dalších jedinců. Za milodary lze označit pouze nádobu a sekeru z objektu 59, v jiných jamách je typický sídlištní odpad. Objekt 96, ve kterém byly uloženy části těl dvou dětí a tří dalších jedinců, byl interpretován jako pozůstatek chaty.

Zvláštní obsah ukrývala sídlištní jáma v Hostivicích (PLEINEROVÁ 2002). Našly se zde kostra býka s kostrou dítěte ve věku od dvou do tří let a kostrou psa, u stěny další dobytčí kostra a jednotlivé kosti, které pocházely ze tří lidských individuí. Šlo o nedospělé jedince ve věku kolem pěti let, sedmi až devíti let a 16 až 20 roky. Zatímco jižní část jámy byla takto zaplněná kostmi a dalšími nálezy (střepy, přeslen, kostěné rydlo, část drtiče), v severní části se prakticky nic nenašlo (tab. 24:2). I. Pleinerová se přiklání k tomu, že „*zvířecí a společné lidské pohřby se zvířaty v jamách lze pravděpodobně vysvětlit jako oběti*“, poukázala také na to, že se v nich často objevují děti (PLEINEROVÁ 2002, 28).

Jinak se v Čechách opět potvrdilo, že pro sídliště jsou typické vícečetné pohřby. Z 15ti dětí pohřbených na sídlištních jímách bylo s dalším jedincem pohřbeno 12. Kromě Hostivic

²⁹ Podobné stopy tříštivých úderů na lebku zjistil J. Chochol také na kosterních pozůstatcích 8 jedinců z objektu 1 v Malém Březně (ČERNÁ – VELÍMSKÝ 1991, 59).

a Makotřas tomu tak bylo i na třech zbývajících ještě nezmiňovaných lokalitách. V Dobroměřicích bylo malé dítě uloženo spolu s pohřbem ženy (SMRŽ – ZÁPOTOCKÝ 1980, 484), v Třebestovicích v síle se dvěma muži (RULF – ČTVERÁK 1997,) a v Praze-Nebušicích se našly části těla dítěte spolu s kostmi dvou dospělých jedinců v zásypu sídlištní jámy, na jejímž dně spočívala kostra dalšího dospělého jedince (KOSTKA – ŠMOLÍKOVÁ 1997, 12). Samostatně byly uloženy jen tři děti v jamách v Makotřasech (objekty 25, 45, 59). Dětské skříňkové hroby z opukových desek jsou kromě Makotřas doloženy také z Máslovic (STOCKÝ 1926) a Velkých Žernosek (MOUCHA 1963); použití kamene v českých hrobech představuje určitou obdobu moravských mohyl.

Na Moravě byly milodary u plochých hrobů ve čtyřech případech ze sedmi a to v poměrně hojném počtu, např. u pohřbů v Prostějově-Držovicích (ŠMÍD 2001, 378-382). V sídlištním objektu K 591 na této lokalitě spočíval skelet tříletého dítěte s osmi provrtanými schránkami mlžů v okolí hlavy a krku, dále se našla kostra psovité šelmy, z nádob hrnec, mísa, střepek a tři kostěné nástroje (tab. 25). Hrob šesti až sedmiletého dítěte v objektu K 557 obsahoval minimálně osm nádob; velké fragmenty hrnce překrývaly skelet, nad kterým se nacházela souvislá vrstva spečené, do červena vypálené hlíny (tab. 26). Zato třetí pohřbený jedinec na této lokalitě (muž 20-24 let) měl u sebe jen fragment hrnce. Další hroby v sídlištních objektech pocházejí z Vávrovic (ŠMÍD 2001, 382-385). U dítěte v objektu 63 se našly čtyři nádoby, do objektu 69, který již obsahoval pohřeb dospělé ženy, bylo dle polohy kostry zřejmě vhozeno dítě ve věku pěti let, zda k němu patřila jedna nádobka, je sporné (tab. 27:A). Další dětská kostra byl objevena v prohlubni uprostřed dna kruhové jámy (objekt 86), u ní se nacházela amforovitá nádoba; při stěně objektu ležela kostra psa (tab. 27:B). Ani u zbývajících dvou dětských hrobů z Olomouce-Biskupského náměstí nelze vzhledem ke značnému poškození hrobů původní přítomnost milodarů vyloučit, přestože se nenašly (ŠMÍD 2001, 377). Zajímavá je také poloha skeletů, pět z těchto dětí bylo uloženo v natažené poloze – 4x na zádech a 1x na břiše, podle M. Šmída se zdá, že v některých případech by mohla poloha pohřbu reflektovat posmrtnou ztuhlost těla zemřelého. Autor také upozorňuje právě na bohatou výbavu některých dětských hrobů v porovnání s hroby dospělých osob, vysvětlení lze dle něj „hledat v oblasti ekonomicko-sociální stejně tak dobře jako v rituálně-religiosní“ (ŠMÍD 2001, 387).

Co se týče hrobů pod mohylami, všechny byly doprovázeny milodary (minimálně popelníci), ovšem v některých případech se v hrobě nacházely spálené pozůstatky více jedinců a pak je samozřejmě nemožné určit, komu milodary náležely. Výjimkou v pohřebním ritu je zmiňovaná mohyla 1 ve Slatinkách, která ukryvala pod souvislým

kamenným pláštěm dva skříňkové hroby obsahující dětské kostry, jejichž výbavu tvořily dvě a jedna nádoba (tab. 28, tab. 29). Mohyla je datována do baalberské fáze kultury nálevkovitých pohárů, ostatní mohyly jsou z mladšího období, kdy dominoval žárový ritus a došlo ke zjednodušení vnitřních kamenných konstrukcí (ŠMÍD 2003).

Zvyk pohřbívat do jednoho hrobu více osob se zdá být lokálně podmíněn. Například na pohřebišti v Ohrozimi a Slatinkách jsou striktně v hrobě pozůstatky pouze jedné osoby, ať jde o dítě či dospělého, zatímco na pohřebištích v Alojzově i jinde se to různí a v jednom hrobě se běžně najdou spálené kůstky více jedinců (tab. X). M. Šmíd v této souvislosti tvrdí, že stavba mohyly byla jednorázovou záležitostí, ale ve většině případů sloužila k uložení více pohřbů, které s největší pravděpodobností byly následné. „*To dovoluje uvažovat o tom, že mohyly plnily funkci hrobek, do nichž byly ukládány pozůstatky členů blíže nspecifikovatelné komunity. Mohla jí být v delším časovém úseku rodina stejně tak dobře jako v kratším časovém úseku i celá obecina. ...při spalování zesnulých je to celkem bezproblémovou záležitostí... Naproti tomu více jedinců v samostatných popelnících uložených v jedné hrobové jámě (Křemela 2, mohyla 9, hrob 1 – dospělý, dospělý, dítě) odráží nejspíš příbuzenskou vazbu pohřbených.*“ (ŠMÍD 2003, 71). Nejčastěji se v jednom hrobě našly pozůstatky dětí spolu s pozůstatky dospělých (5 případů).

Lokalita / v hrobě	1 jedinec	více jedinců	?	celkem
Alojzov „Frolinková“	2	4	1	7
Alojzov „Spálený kopec“	2	4	0	8
Náměšť na Hané „Dlouhá niva“	1	2	0	3
Náměšť na Hané „Křemela 1“	0	1	0	1
Náměšť na Hané „Křemela 2“	0	1	0	1
Ohrozim „Horka“	9	0	0	9
Otaslavice „U chaloupky“	1	0	0	1
Slatinky „Boří“	5	0	0	5
Celkem	20	12	1	33

Tab. 30 Počty jedinců v dětských hrobech na jednotlivých mohylových pohřebištích.

Vrátíme-li se k milodarům z dětských hrobů z mohylových pohřebišť, vidíme, že keramické nádoby jsou absolutně nejčastějším a většinou jediným dochovaným hrobovým přídavkem. V úvahu jsem vzala jen hroby s jedním jedincem – dítětem, kterých je 20 (viz tab. 30). Vyskytlo se od jedné nádoby po 9 nádob (tab. 31), které pocházejí z dětského hrobu

1 z mohyly 5 v Otaslavicích (ŠMÍD 2003, 48-49). Celkem připadá na 20 samostatných dětských hrobů minimálně 67 nádob, tedy v průměru tři nádoby na hrob, což odpovídá stavu zjištěnému u dospělých. Nejvíce bylo nalezeno šálků, pak hrnců, mís a amfor; jako popelnice byly nejčastěji využívány hrncovité nádoby. Mohyla 6 z Ohrozimi překrývala čtyři hroby dětí a jeden hrob dospělého (HOUŠŤOVÁ 1960, 28). Na tab. 32 je vidět rozdíl ve velikosti nádob patřících dětem a těmi, které dostal dospělý jedinec.

Kromě keramiky se občas v hrobě objeví i broušená industrie – bulava či sekeromlat (4x) nebo předměty z mědi (3x). Za bohatou výbavu můžeme považovat předměty z hrobu 4 z mohyly 1 na pohřebišti „Dlouhá niva“ u Náměště na Hané, kde bylo uloženo čtyř až pětileté dítě s pěti nádobami a s garniturou měděných šperků (tab. 34:A). Dítě v hrobu 1 z mohyly 5 ve Slatinkách vlastnilo náhrdelník z provrtaných zvířecích zubů a kostěných trubiček.

Překvapivé je věkové složení pohřbených osob z mohylových pohřebišť (ŠMÍD 2003, 72-75), neboť podle antropologických rozborů je dětí (28) skoro stejný počet jako dospělých (31) (bráno bez pěti dětských hrobů z Ohrozimi – HOUŠŤOVÁ 1960, 26; 28), juvenilních jedinců je 9 a neurčených jedinců 14 (tab. X).

Věková kategorie	Děti	Juvenilní	Dospělí	?	Celkem
Počet	28	9	31	14	82
Procenta	34%	11%	38%	17%	100%

Tab. X Věkové složení osob pohřbených na mohylových pohřebištech.

Většinou byly hroby dětí v mohylách uloženy spolu s hroby dospělých, ale máme i příklady mohyl zbudovaných jen pro pohřby dětí (Slatinky - mohyla 1).

V pohřbívání dětí v KNP se nám jasně rýsuje rozdíl mezi oblastí Čech a Moravou. Na Moravě jsou děti pohřbívány na mohylových pohřebištech nebo sídlištech řekněme vždy pietně a ve velké většině s milodary snad až na zmíněné „pohozené“ dítě z Vávrovic. Máme zde i příklady mohyl zbudovaných právě jen pro pohřby dětí (Slatinky). Z Moravy neznáme lokality typu Makotřasy, Hostivice, Praha - Nebušice nebo Malé Březno (ČERNÁ – VELÍMSKÝ 1991), které dokládají zvláštní zacházení s ostatky. Zato v Čechách jsou sídlištní pohřby stejně časté jako regulérní hroby a hrobovou výbavu většinou nemůžeme předpokládat. Společným bodem jsou hroby dětí se zvířaty, konkrétně se psy, jež známe z obou oblastí.

C Řivnáčská kultura

Řivnáčská kultura se týká jen Čech a máme pro ní dokladů pohřbívání a konkrétně pohřbívání dětí poskrovnu. V literatuře se hovoří o 11 nalezených pozůstatcích dětí, při čemž u tří nálezů je jejich příslušnost ke kultuře řivnáčské nejistá (DOBEŠ 1998).

V Běchovicích byly v hrobě II v popelnici obložené asi osmi pískovcovými kameny objeveny spálené kosti dítěte ve věkové kategorii infans II, dvou dospělých osob a nějakých zvířat (tab. 34:B).³⁰ Celkem byly v Běchovicích zjištěny čtyři žárové a tři kostrové hroby (u kostrových není jejich kulturní určení stoprocentní). Nicméně „*skupina těchto hrobů je zatím největší kumulací pohřbů na jedné lokalitě a jeví se jako pohřebiště i proto, že neleží jako většina řivnáčských pohřbů na sídlišti*“ (VENCL 1972, 501).

Tři hroby byly zaznamenány ve Stehelčevsi, z nichž jeden obsahoval pozůstatky dítěte (tab. 35). Na dně kamenné skříňky z břidlicových desek se nacházela vrstva spálených kostí, tři nádoby, které též obsahovaly spálené kosti, část pazourkové čepelky, předmět označovaný jako kamenný idol (možná jde o závaží k rybářské síti) a nespálené dětské kosti (KNOR 1946, 146). A. Knor soudil, že „*z množství spálených kůstek je jasno, že odpovídají kremaci několika jedinců, ...*“ (1946, 147). Kombinace kremace a kostrového pohřbu v jednom hrobu, jakož i výbava, ke které patřila nádoba s ulomeným půlměsíčitým uchem (ansa lunata), o kterých se uvažuje, že mohly hrát v pohřebních zvycích zvláštní úlohu, poukazují na zvláštnost pohřbu (EHRICH - PLESLOVÁ 1968, 147). Jde o jediný dětský hrob, pro který máme doložen milodar, k pozůstatkům dítěte patřil onen kamenný idol (tab. 35:3).

V Nymburku byl dětský hrob uložen do pláště starší mohyly (SKLENÁŘ – SKLENÁŘOVÁ – SLABINA 2002, 236). Pak máme ještě výše zmiňované tři nejisté dětské hroby (DOBEŠ 1998). Hrob z Prahy-Zlíchova měl obsahovat skelet dítěte pohřbeného v severojižním směru na pravém boku. U hrobů z Prahy-Vyšehradu a Přerova nad Labem (skříňkový hrob?) neznáme bližší okolnosti.

Problematické je zhodnocení pozůstatků asi pěti dětí z Homolky (EHRICH - PLESLOVÁ 1968, 431-432). Většinou se našly jen lebky, které pocházejí z jam, jedna z příkopu, jedna z okolí chaty I. Objeveny byly i kosti z dospělých lidí, tak jako tomu bylo i na dalších lokalitách. Byly vysloveny teorie, že někdy bylo s pozůstatky mrtvých zacházeno

³⁰ V antropologickém posudku J. Chochol zmiňuje zajímavý poznatek, že zvířecí pozůstatky nebyly spalovány stejným způsobem jako pozůstatky lidské (VENCL 1972, 505).

stejně jako s kostmi zvířat, že těla některých zemřelých byla ponechána ve volné krajině (EHRICH - PLESLOVÁ 1968, 147), nelze ani vyloučit antropofagii či jiné využití částí lidských koster, např. k výrobě ochranných amuletů, fetišů či jiných předmětů právě v řivnáčské kultuře doložených v několika případech (VENCL 1972, 504). Kromě možnosti takového „nepietního“ zacházení s lidskými pozůstatky, to může značit „*archeologicky nezachytitelné způsoby (možná i druhotného?) pohřbívání v blízkosti sídlišť a na něm, tj. ukládání pozůstatků na strom, na lešení, do hrobových komor na povrchu země apod. Pohřeb nikoli do země je sice přímo archeologicky nezachytitelný, ale ve světle etnografických údajů pravděpodobnější nežli tvrzení, že mrtví nebyli pohřbíváni.*“ (VENCL 1972, 504). To se samozřejmě týká všech kultur, u kterých nejsme schopni zachytit stopy po pohřbívání a rovněž u ostatních, u kterých se zdá pohřební ritus jednoznačný, nemůžeme vyloučit možnost, že část obyvatelstva byla pohřbívána způsobem, který archeologie nedovede rozpoznat.

„Různé varianty popelnicových i jámových žárových hrobů v kamenné skříňce i bez ní, kostrové pohřby na hřbitovech i na sídlišťích, ploché i mohylové hroby, zlomky lidských kostí v sídlištních vrstvách“ možná nesvědčí o tom, že pohřební ritus nebyl ustálený (VENCL 1972, 504), ale spíše ukazují na mnohovrstevnatost pohřebních zvyků řivnáčské kultury, protože se musíme domnívat, že různé druhy pohřbů byly různě podmíněny (asi nejen v závislosti na pohřbených jedincích).

D Kultura kulovitých amfor

Pro kulturu kulovitých amfor jsou k dispozici jen hrobové nálezy z Čech, na Moravě o pohřebním ritu této kultury nevíme vůbec nic (PODBORSKÝ a kol., 1993, 191). Nejnověji posbíral a utřídil hroby KKA v českém prostředí M. Dobeš (1998). Pro západní skupinu KKA tento autor počítá pravděpodobně s 13 pohřbenými jedinci, pro východní skupinu se čtyřmi hroby; jedná se o staré výzkumy, nové nálezy nepřibývají. Pozůstatky dětí byly zjištěny jen dvakrát.

V Blšanech na Lounsku byl nalezen dvojhrob starého muže a dítěte ve stáří do půl roku (tab. 36:1-5). Nález se řadí k západní skupině KKA. Kojenec spočíval „*na levém boku, s mírně pokrčenýma nohama a s obličejem obráceným k východu, tj. k dospělé osobě. Dětská kostra byla uložena v úrovni hrudníku až pánve dospělého jedince*“ (HRALA – ŠIMŮNEK 1964, 165). Z hrobu pocházely čtyři nádoby – amfora se čtyřmi tunelovitými oušky,

bernburský koflík, kulovitá amfora se dvěma tunelovitými uchy a vejčitá nádoba, které nejspíše byly milodarem muže. „*Za povšimnutí stojí i rituální okolnosti nálezů, zejména roztroušení velkých zlomků keramiky v různých vrstvách hrobového zásypu – jde o záměrný postup, jehož smysl je třeba hledat v představách tehdejšího člověka o posmrtném životě. Mimo tyto nálezy se vyskytly jak u vlastních pohřbů, tak v horních vrstvách výplně při ústí hrobové jámy při ústí hrobové jámy zvířecí kosti*“ (HRALA – ŠIMŮNEK 1964, 166-167).

Z Předměřic pochází unikátní nález kostrového hrobu dospělého muže ležícího na pravém boku, hlavou k SV, obličejem k Z, u nohou džbánek, nad hlavou amforku a kolem ní čtyři lidské lebky (tab. 36:6), které dle antropologického posudku patřily jedincům mužského pohlaví ve věku od staršího dítěte, přes juvenilního jedince a dva muže vyššího stáří. Máme tu tedy příklad dalšího zacházení s lebkami dětí; možná je interpretace, že hlavní pohřbený jedinec dostal do hrobu lebky svých předků či/a dětí nebo může jít i o lebky zabitých nepřátel („Kopfjagd“).

Z těchto dvou hrobových nálezů těžko dělat závěry, i když je zajímavé, že v obou případech byly pozůstatky dětí přidány do hrobů jiných jedinců. Jelikož se zdá, že kostrové hroby byly budovány výhradně pro muže³¹ určitého společenského postavení (PLEINER a kol. 1978, 264), je možné, že dochované pohřbené děti patřily k významným „rodinám“. Většina populace byla zřejmě pohřbívána jiným v současnosti nerozpoznatelným způsobem.

E Kultura se šňůrovou keramikou

Kultura se šňůrovou keramikou nás zavádí do období pozdního eneolitu, kdy máme oproti předchozím dvěma kulturám dokladů o pohřbívání relativní dostatek. Shromáždila jsem 101 kostrových pozůstatků dětí, které všechny pocházejí z pohřebišť, která jsou hlavním zdrojem informací o této kultuře. Čechy poskytly 83 nálezů, Morava pouze 18, což snad není ovlivněno skutečností, že české nálezy byly souborně publikovány v katalogích šňůrové keramiky v edici Praehistorica a lépe se dohledávají.³²

Velká pohřebiště s desítkami hrobů jsou doložená v Čechách. Podle stavu bádání se zdálo, že na Moravě v období KŠK zřejmě nedocházelo k takovému soustředění zemřelých (ČIŽMÁŘ – GEISLER 1998, 74). V Nemilanech u Olomouce se však podařilo odkrýt 37

³¹ Není znám samostatný pohřeb pouze ženy nebo dítěte.

³² V roce 1982 je z Moravy uváděno pouze osm dětských pozůstatků (DACÍK 1982), situace se zřejmě od té doby mnoho nezměnila.

hrobů, které tvoří největší moravskou nekropoli KŠK (PEŠKA 2001, 133), předtím byly největší Velešovice s 16 a Komořany se 17 hroby. Čili nelze existenci větších pohřebišť na Moravě vyloučit, i když těžko již budou objevena v takové míře jako v Čechách. Pro srovnání: ve Vikleticích bylo celkem pohřbeno 164 příslušníků KŠK, z toho 32 dětí.

Poprvé se zde setkáváme se situací, kdy nálezy mají jednotný charakter, dětské pozůstatky odjinud než z regulérních hrobů neznáme a všechny děti byly pohřbeny inhumací. Dnes se již všeobecně přijímá, že nad hroby byly navrženy mohyly (MATOUŠEK 1987, 202). Někdy se předpokládá, že právě v mohylových násypech bylo více dětských pohřbů, které byly později zničeny s rozoráváním mohyly (BUCHVALDEK – POPELKA 1994, 26).

V KŠK byli jedinci pohřbíváni na příslušném boku podle pohlaví, ženy na levém a muži na pravém. Zdá se, že toto pravidlo platí i u dětských pohřbů (TUREK 2000, 434). Uložení bylo možné zjistit u 52 jedinců. Na levém boku jich spočívalo 24, na pravém 28. Poloha rukou bohužel u dětských pohřbů často není rozpoznatelná, neboť kosti horních končetin nejsou dostatečně dobře zachovány. Zdokumentována byla jen u několika jedinců, při čemž nejčastěji se jeví polohy A-C a D.³³ Orientace skeletů převažovala rovnoběžková - Z-V, včetně ZJZ-VSV a naopak – byla zjištěná ve 40 hrobech v Čechách a ve třech na Moravě, orientace SV-JZ a opačně ve třech případech v Čechách a ve čtyřech na Moravě. Nejméně se uplatnil severojižní směr; doložen byl shodně pro dva hroby v Čechách i na Moravě.

Řada autorů se shoduje na tom, že v rámci KŠK jsou vícečetné pohřby spíše vzácné a častější jsou právě hroby dospělých s dětmi. Zaznamenala jsem 19 případů, při čemž šlo vždy o dvojhroby s výjimkou Třebusic, kde bylo v jednom objektu uloženo 6 jedinců (BUCHVALDEK – MOUCHA – POPELKA – VOJTĚCHOVSKÁ 1997, 136). Jen v jednom případě šlo o dvojhrob dvou dětí (Vikletice hrob 143), v dalším případě o dvojhrob dítěte s juvenilním jedincem (Vikletice hrob 116), jinak byly vždy děti pohřbeny s dospělým jedincem. Ve Vikleticích bylo ze 32 dětí pohřbeno s dalším jedincem 10, tedy třetina dětí! V případě dvojhrobu 47 ve Vikleticích byla zjištěna antipodická poloha (tab. 37:1). V Blšanech byl objeven dvojhrob ženy s novorozencem (HNÍZDOVÁ – ŠIMŮNEK 1955), přičemž pro pohřeb dítěte byl pozměněn pravidelný tvar hrobové jámy (tab. 38:B).³⁴ Hrob

³³ Polohu D určil M. Buchvaldek jako typickou právě pro děti (BUCHVALDEK 1967, 71, 76), nynější stav však přesvědčivý není, na pohřebišti ve Vikleticích nebyla tato poloha paží v dětských hrobech ani jednou zaznamenána (BUCHVALDEK – KOUTECKÝ 1970, 193).

³⁴ Tato situace však již také byla označena jako narušení staršího hrobu hrobem mladším (SMRŽ – NEUSTUPNÝ 1979, 400).

ženy s ještě nenarozeným dítětem v Konobřích byl nápadně vybaven (tab. 39). Na dvojhrobu 53 z Prahy-Jinonic je opět zvláštní poloha obou koster (tab. 37:2), dítě bylo položeno napříč přes tělo dospělého jedince. Hrobová jáma z Droužkovic se zase těsně přimyká k dalšímu hrobu (tab. 38:A).

Nyní obraťme pozornost k milodarům. Přídavky se objevily ve většině dětských hrobů. V Čechách bylo bez milodarů 5 hrobů a 13 případů je nejistých, tedy celkem bylo milodary vybaveno 65 hrobů, na Moravě 3 případy nejisté a zbylé hroby (15) milodary měly. Vedoucím milodarem je opět keramika ve formě celých nádob. V Čechách byla keramika v 54 hrobech ze 65, tedy v 83%. Dohromady z dětských hrobů v Čechách pochází 129 nádob čili v průměru 2,38 nádob připadá na jeden dětský hrob, čili tento údaj leží mezi hodnotami zjištěnými pro mužské a ženské hroby na pohřebišti ve Vikleticích (BUCHVALDEK – KOUTECKÝ 1970, 195). Nejvíce bylo případů hrobů vybavených právě dvěma keramickými nádobami (25x), maximálně patřilo jednomu dítěti 6 nádob. Nejčastější přiložené keramické typy byly amfory (45 ks) a poháry (35 ks). Na Moravě byla keramika jistě v 15 hrobech (taktéž 83%), v jednom hrobě určitě ne a ve zbylých dvou případech nevíme. Celkem máme z moravských dětských hrobů 37 nádob čili v průměru připadá 2,47 nádob na dětský hrob. Největší počet nádob v jednom hrobě byl 7 (tab. 40:B) – viz hrob z Mouchnic, kde bylo pohřbeno dítě ve věku od dvou do čtyř let (BENEŠOVÁ 1959). Nejvíce byly v hrobech nalézány mísy (12 ks) a džbány (8 ks). Situace v obou oblastech je tedy prakticky shodná až na upřednostňování odlišných typů nádob.

Od keramiky se dostáváme ke kamenným nástrojům. Poměrně častým milodarem byla i štípaná industrie. V Čechách pochází ze 22 hrobů (26,5% všech hrobů), na Moravě ze šesti (33% všech hrobů). Maximálně obsahovaly hroby v obou oblastech dva kusy, nejčastěji pazourkové čepelky. V Čechách se zdá, že štípaná industrie byla vázána na chlapecké hroby, neboť se našla 10x v hrobě, kde byla kostra uložena na pravém boku a jen 3x na levém. Na Moravě je v tomto směru situace vyrovnaná, štípaná industrie byla doložena shodně 2x v hrobech s mužským i ženským typem uložení.

Broušená industrie byla nalezena v devíti českých a v jednom moravském dětském hrobě, celkem jde o 11 kusů a tři druhy – 6 sekeromlatů, 3 bulavy a 2 sekerky. Hroby s broušenou industrií obsahovaly většinou i štípanou industrii a jednalo se o nejbohatší hroby, ale například v hrobě 29 z Čachovic se nacházela pouze bulava a nic jiného; jedinec zde pohřbený se jako jediný nacházel spíše na levém boku. Jinak broušená industrie pochází z hrobů, kde kostra zaujímal pozici na pravém boku typickou pro pohřby jedinců mužského pohlaví. Co se týče věku pohřbených, tak šlo o děti ve od stupně infans II. Další bulavy

pocházejí z vikletických hrobů číslo 13 a 130, obsahovaly shodně dvě nádoby a pazourkovou čepel. Dva sekeromlaty pocházejí ze dvou hrobů z Trmic (hrob 7 – tab. 40:A), přičemž téměř ve všech hrobech předpokládaných mužů na této lokalitě byly sekeromlaty nalezeny (CVRKOVÁ – KOUTECKÝ – BRUS 1991). Další sekeromlat pochází z dvojhrobu v Dobroměřicích (tab. X), měl by patřit právě nedospělému jedinci (SMRŽ – NEUSTUPNÝ 1979, 400). Z hrobu 1 v Praze – Jinonicích pochází jak sekeromlat, tak sekerka. Druhá sekerka se našla ve Vikleticích v hrobě 18/65. Jediný nález sekeromlatu v dětském hrobu na Moravě (a kamenné broušené industrie vůbec) pochází z Dětkovic, další inventář hrobu viz tab. 41.

Předměty z mědi pocházejí ze sedmi českých hrobů a z jednoho moravského. Ke třem pohřbům dětí ve věku infans II z Vikletic (hroby 47, 115, 127) patřily celkem čtyři měděné předměty – spirálky, tedy třetina z celkového počtu 12 měděných předmětů nalezených na celém pohřebišti (BUCHVALDEK – KOUTECKÝ 1970, 255, Tab. 10b). Další dvě měděné spirálky – vlasové ozdoby pocházejí z hrobu 41 v Čachovicích, který obsahoval také měděný nákrčník, nález to v dětských hrobech ojedinělý (tab. 42). Zbylé dva hroby jsou z pohřebiště v Praze-Jinonicích – hrob 33 obsahoval čtyři fragmenty měděných ozdob a hrob 42 záušnici. V hrobě z Dětkovic (ČIŽMÁŘOVÁ – ŠMÍD 1976, 530) se nacházelo měděné šídlo zasazené v kostěné rukojeti (tab. 41:2.3).

Kostěné nástroje jsou doložené jen pro moravské hroby, celkem šest kusů – šídla, hroty. Zvířecí kosti se našly v pěti českých a v pěti moravských hrobech. Někdy byly upravené jako ozdoby – např. provrtaný zvířecí zub, kostěná perla. Z ostatních milodarů jmenujme ozdoby ze schránek měkkýšů (4 případy z Čech) – lastura s dvěma otvory, která byla nalezena mezi kostičkami novorozeněte z Blšan, perleťové kroužky. Jednou byl také nalezen pískovcový brousek a dvakrát kusy pryskyřice.

V drtivé většině případů byly děti pohřbeny do jednoduché hrobové jámy s předpokladem, že byly často kryty mohylami. Mezi hroby KŠK s vnitřní konstrukcí je řazen hrob H 50 z Olomouce-Nemilan (tab. 41:3), který patřil dítěti ve věku 6-8 let (PEŠKA 2001, 139). Kostra spočívala na levém boku, ale lebka byla posunuta níže téměř až k pánvi. Další hrob, který mohl být též opatřen nějakou vnitřní konstrukcí, což dokazují kúlové jamky v SV a JV rohu, byl objeven v Brně-Starém Lískovci. Jde o hrob 9, kde dětské kostře scházela horní část trupu a hlava (ČIŽMÁŘOVÁ 1984, 208). Možná zde došlo k druhotnému otevření hrobů v rámci pokračování pohřebních či jiných kultovních praktik (ŠMÍD 1998, 126). Zvláštní je, že výbava hrobů s vnitřní konstrukcí nebývá nijak bohatá, spíš naopak. Pohřbení jedinci pokrývají celé věkové spektrum. J. Peška se tedy domnívá, že

„byli pro svou společnost významní jinak, což našlo odraz právě ve specifické úpravě hrobové jámy, ale v materiální rovině není postižitelné“ (2001, 140). Vykrádací šachty vykopané pro získávání hlavně měděných předmětů nejsou u dětských hrobů doloženy (ČIŽMÁŘ 1985, 409-410). Možná bylo zvenku patrné, např. navršením menší mohyly, že jde o hrob dítěte? V Čechách předpokládá M. Buchvaldek (1986, 92) četné dřevěné komorové konstrukce, důkazem jsou občasné stopy dřev ve Vikleticích a Čachovicích, ale hlavně přítomnost větších čoček jílu jako pozůstatky výmazu skulin mezi stropními trámy komory.

V současnosti se zdá, že v období KŠK byl pohřební ritus velmi ustálený, i co se týče pohřbívání dětí. Kromě „regulérních“ hrobů, které se v podstatě neliší od hrobů dospělých jedinců, neznáme tedy nálezy dětských pozůstatků z jiných kontextů, což ovšem nemůžeme vykládat tak, že jiné druhy pohřbívání či jiné zacházení s dětmi (obětování) nebyly praktikovány. Jejich doklady však nejsou. J. Turek navrhuje hypotézu, že příslušníci KŠK do země zasahovali jen při pohřbívání a zahlubovat se za jiným účelem bylo tabu, jako by hned pod povrchem země začínalo podsvětí, svět mrtvých, tudíž máme z této kultury tak málo památek jiného než hrobového charakteru (LUTOVSKÝ – SMEJTEK a kol. 2005, 289).

F Kultura zvoncovitých pohárů

Poslední kultura, kterou se ve své práci zabývám, poskytla největší počet publikovaných dětských pozůstatků – 145, které pochází ze 136 hrobů. Z Čech jich známe 76 a z Moravy 69. Bohužel, z tohoto počtu je asi 23³⁵ dětí z pohřebiště v Mochově, které nebylo dosud publikováno (MOUCHA 1966, 107), čili počet hrobů vhodných pro analýzu je menší. Také největší moravské převážně žárové pohřebiště Brno-Holásky nebylo antropologicky zpracováno (DVOŘÁK 1991). Počet dospělých jedinců není znám, J. Havel naposledy udával 943 hrobů pro Čechy (HAVEL – PAVELKOVÁ 1989, 33). Jako u KŠK pochází všechny dětské pozůstatky z pohřebišť s výjimkou dítěte z Kozel, které bylo uloženo v kulturní jámě v ploše domu (HÁJEK 1968, 45) a žárového hrobu 53/80-I z Radovesic, též ze sídlištní jámy (TUREK 2002, 433). Většinou jde o menší pohřebiště či skupinky hrobů, ne jako u KŠK, i když musíme brát v úvahu, že pohřebiště velmi často nebyla prozkoumána v úplnosti. Opět se často nad hroby předpokládají mohylové násypy.

³⁵ V. Moucha neuvádí přesný počet dětských pohřbů, píše že jde o většinu; číslo jsem získala odečtením hrobů dospělých jedinců od všech 28 hrobů, jsem si vědoma, že to nemusí odpovídat.

Oproti kultuře se šňůrovou keramikou máme v KZP kostrové i žárové hroby dětí, i když jednoznačně převažuje pohřeb inhumací (tab. 43). V Čechách byly žárově pohřbeny čtyři děti, tj. 5,6%, na Moravě jich je trochu více – sedm žárových pohřbů, tj. 10%, což odpovídá dřívějším poznatkům o žárovém pohřbívání slábnoucím ve směru jihovýchod-severozápad (HAVEL 1978, 106). Z Poboří pochází případ polospálených dětských kůstek (DVOŘÁK 1931, 42), se kterým je dále v literatuře nakládáno jako se žárovým pohřbem. Z lokality Kněževs známe dva dětské birituální dvojhroby – hroby 9 a 11. Hlavní část žárového pohřbu se v obou případech nacházela u nohou skeletu druhého dítěte, po němž byl rozhozen zbytek popela (KYTLICOVÁ 1956, 334).

Pohřby	kostrové	žárové	?	celkem
Čechy	71	4	1	76
Morava	62	7	0	69
Celkem	133	11	1	145

Tab. 43 Srovnání pohřebního ritu u dětských hrobů KZP v Čechách a na Moravě.

Vícečetné hroby jsou u KZP méně časté než u KŠK, celkem známe 11 případů, osm z Čech a tři z Moravy; pohřbeno v nich bylo 20 dětí. V polovině případů se jednalo o hroby s dospělými a v druhé polovině o dětské dvojhroby. Trojhroby jsou doloženy dva, v Tvoříhrázi na Moravě bylo v jednom hrobě pohřbeno žárově dokonce pět dětí. Kostry ve vícečetných hrobech zaujímají různé polohy, např. v hrobě 2 v Kněževsi ležela kostra dítěte na skeletu muže a byla opačně orientovaná. V hrobě VI v Libochovicích zase dětská kostra ležela napříč přes tělo dospělého (HÁJEK 1968, 50-51). V Tišicích se skelet dalšího jedince nacházel 20 cm pod kostrou dítěte (HÁJEK 1968, 123). V trojhrobu v Sulejovicích ležely kostry muže a dítěte ve věku tří až čtyř let nohama k východu, zatímco kostřička novorozence byla uložena opačně čili hlavou k východu (HÁJEK 1968, 120).

V KZP platí přesně opačné pravidlo pro uložení těla zemřelých než u KŠK. Na pravém boku byly pohřbívány ženy a na levém muži³⁶, což by se mělo opět vztahovat i na děti. Poloha byla zjištěna u 54 jedinců, na levém boku spočívalo 30 jedinců – v Čechách 17, na Moravě 13. Na pravém boku bylo uloženo 24 jedinců – v Čechách 15, na Moravě 9. Doloženo je tedy více chlapeckých pohřbů, ovšem nejde o výrazně větší převahu, jak je tomu u dospělé populace KZP v Čechách (TUREK 2004). Jestli je správná představa

³⁶ I když to nemusí být pravda vždy, jak poukázal J. Havel (1978, 108) a J. Turek (2002).

antropologa V. Černého, že „početní asymetrie v určení pohlaví se týká nejspíše určité pohlavní diference v kostrovém pohřebním ritu KZP“, který mohl být „vymezen pouze určité sociální skupině, v níž ženy figurovaly ve více či méně omezeném počtu“ (ČERNÝ 2000, 82), pak šlo zřejmě především již o dospělé ženy, neboť se nedá mluvit o evidentní absenci hrobů dětí ženského pohlaví.

Typická je skrčená poloha, v Kněževsi O. Kytlicová zaznamenala volnější pokrčení dospělých jedinců a přísné skrčení u malých dětí (KYTLICOVÁ 1956, 354). Neobvyklou nataženou polohu na zádech zaujímal dítě z hrobu 8 v Holubicích (tab. 44:A), I. Rakovský ho ke KZP řadí zejména kvůli nalezené nádobce (RAKOVSKÝ 1985, 396). Také v hrobě 40 z Brandýsku byla u dětské kostry konstatována netradiční poloha (KYTLICOVÁ 1960, 445). Pozice paží nebyla u dětí prakticky sledována. Hroby byly orientovány ponejvíce ve směru S-J, jak je u KZP zvykem při uložení na levém boku (16 případů) a J-S při uložení na pravém boku (11 případů), poté SV-JZ (7x), ostatní směry byly zjištěny pouze jednou nebo dvakrát.

Milodary bylo vybaveno celkem 109 hrobů (což tvoří 75 %), 61 v Čechách³⁷ a 48 na Moravě. Přídavky chyběly v sedmi hrobech v Čechách a ve dvou na Moravě, u zbylých hrobů neznáme podrobně nálezovou situaci nebo šlo o zcela zničené hroby jako např. v Ostopovicích či Pavlově (DVOŘÁK 1992; DVOŘÁK - MATĚJČKOVÁ - PEŠKA – RAKOVSKÝ 1996). Nejčastějším milodarem byly keramické nádoby, chyběly jen ve třech hrobech s jinými milodary čili byly přítomny ve 36 hrobech v Čechách a v 52 hrobech na Moravě, celkem tedy v 88 hrobech. Minimum byla jedna nádoba, maximum 11 ve Tvořihrázi, kde je ovšem tento počet nádob daný větším počtem pochovaných dětí (tab. 50, tab. 51). Největší počet nádob ze samostatného hrobu je v Čechách pět – hrob v Praze 8-Bohnicích a na Moravě šest – Šlapanice hrob 3/34 (tab. 45). Z dětských hrobů v Čechách pochází dohromady 71 nádob, v průměru tedy připadají dvě nádoby na hrob. Na Moravě bylo zvykem přikládat nádob více čili při celkovém počtu 153 nádob připadají na jeden hrob tři nádoby. Opravdu také byly tři nádoby nejčastěji nalézány (19 případů). V Čechách i na Moravě byl nejhojnějším keramickým typem v hrobech džbán různých velikostí a pak mísa. Platilo pravidlo přikládat pouze jednu mísu (až na jednu výjimku), ve které byly často umístěny další nádoby.

Kamenné milodary byly značně omezeny, broušená industrie se v hrobech již vůbec neobjevila a štípaná industrie jen v malé míře. Jde o pět hrobů, jeden z Lochenic (tab. 44:B),

³⁷ K hrobům s milodary jsem připočítala dětské hroby z pohřebiště v Mochově, jelikož V. Moucha přítomnost žádného hrobu bez milodarů nezmínil (MOUCHA 1966, 107).

o kterém se podrobněji rozepíší dále, a hroby III a VII z Holešova, které obsahovaly dva a čtyři kusy štípané industrie (ONDRÁČEK – ŠEBELA 1985). Lépe vybaven byl v tomto směru hrob ze Žabovřesk nad Ohří, ve kterém bylo objeveno pět pazourkových šipek, dvě škrabadla, čepel a úštěp, z ostatních milodarů dva zdobené poháry a kančí zub (HÁJEK 1968, 140). Další čtyři hroty šípů a úštěp známe ze žárového hrobu v Radovesicích (TUREK 2000, 433). V hrobu VII z Ohrady se našly tři oblázky.

Kostěné nástroje jsem mezi milodary vůbec nezaznamenala. Zvířecí kosti několikrát doloženy jsou, mohlo se jednat o masité milodary. Ostatních druhů milodarů bylo pomálu, např. z Jenišova Újezdu (tab. X) pocházejí 4 knoflíky s V-vrtáním (HÁJEK 1968, 30), z hrobu 1 v Senici na Hané zdobený knoflík (TRŇÁČKOVÁ 1970, 93), z hrobu 9 v Kněževsi kostěný závěsek, dříve označovaný jako půlměsícovité spínadlo (KYTLICOVÁ 1956, 334). Jde pravděpodobně o miniaturu luku zvláštního významu s vazbou na mužské hroby (HAVEL 1980, 127), druhý případ byl doložen v hrobě z Radovesic (viz níže v textu).

Poprvé se nám v hrobech dětí objevily předměty ze zlata a to ve dvou hrobech. Jde o hrob 1 z Lochenic v Čechách a hrob VI z Lechovic na Moravě (MEDUNOVÁ – ONDRÁČEK 1969). Lechovický hrob dítěte ve věku 9-10 let je zřejmě nejhonosněji vybaveným hrobem. Kromě čtyř zlatých spirálek obsahoval pět keramických nádob, dvě měděné spirálky a dýku, jantarové korálky a zvířecí kosti (tab. 46). Stejně jako zboží z jantaru, je měděná dýčka nálezem ojedinělým, který až na Tvořihráz nemá obdoby, neboť měděné předměty nejsou jinak vůbec z dětských hrobů KZP doloženy. Lochenický hrob (tab. 44:B) kromě dvou zlatých záušnic obsahoval mísu a škrabadlo (pazourkový a obsidiánový úštěp jsou asi intruze ze staršího objektu – byl by to jediný nález obsidiánu v dětském hrobě sledovaných období, kostřičky hada a hlodavců se do hrobu zřejmě také dostaly bez lidského přičinění), zato zde však pravděpodobně byla dřevěná konstrukce (BUCHVALDEK 1990, 30).

Z jednoho českého a dvou moravských dětských hrobů máme nálezy nátepních destiček, které sloužily k ochraně vnitřní strany zápěstí při lukostřelbě a které se v mužských pohřebních výbavách zpravidla váží na soubor dalších prestižních předmětů. Tak tomu bylo v případě dětského žárového hrobu z Radovesic, jehož výbavu (tab. 47) dále tvořily dva poháry, zmíněné štípané artefakty, dvě části závěsků a tři knoflíky s V-vrtáním (TUREK 2000). Druhá nátepní destička pochází ze žárového hrobu I v Holešově, který však již žádné další přídatky neobsahoval (ONDRÁČEK – ŠEBELA 1985, 1). Poslední byla nalezena v kumulaci žárových pozůstatků III v hrobě 2/91 v Tvořihrázi, které podle antropologického

posudku patřily zejména starším dětem, milodar zřejmě náležel některému z nich, jakož i měděná dýka. Měděné dýčky se pak objevují v dětských hrobech na začátku doby bronzové.

U bohatých kostrových dětských hrobů, které obsahovaly atributy mužů jako jsou dýky, nátepní destičky, šipky (pravděpodobně i luk, který se nedochová), byl pohřbený jedinec uložen na levém boku. Tedy nejen podle výbavy, ale i podle způsobu uložení a někdy i antropologického posudku, šlo o chlapce.

V KZP máme více dokladů složitějších hrobových jam a vnitřních konstrukcí v dětských hrobech. Zajímavé nálezy přineslo pohřebiště v Kněževsi. Hrob 9 měl stěny i dno vymazány 10 cm silnou červenou mazanicovou hmotou. Dřevěná konstrukce doložená přítomností uhlíků se nacházela v hrobě 14. U několika hrobů byl vytvarován jakýsi schůdek. U dětského dvojhrobu č. 11 byly na schůdku na kratší stěně u nohou uloženy milodary (tab. 48:4). Schůdky byly zaznamenány i na Moravě, např. u hrobů v Kobylnici, mezi nimiž byly taktéž dětské hroby 21/27 a 23/27 (DVOŘÁK 1992). O. Kytlicová nabízí dva možné výklady tohoto schodovitého zahloubení, totiž že „na kněževském pohřebišti může značit pouze přizpůsobení se místním geologickým podmínkám. V hloubce, kde vzniká schůdek, končí totiž spraš a počíná opuková skála“ a nebo že „hroby byly duté, na schůdku spočíval dřevěný kryt a pouze rozšířená část byl zasypána hlínou“ (KYTLICOVÁ 1956, 353). Dřevěná konstrukce byla zřejmě přítomna i v bohatém hrobě v Lochenicích, také v případě hrobu 40/92 na lokalitě Hrušky se uvažuje o rakvi (DVOŘÁK - MATĚJČKOVÁ - PEŠKA – RAKOVSKÝ 1996).

Výjimečná je situace v Tvořihrázi (BÁLEK – DVOŘÁK – KOVÁRNÍK – MATĚJČKOVÁ 1999). Kolem čtvercového hrobu o rozměrech 240 x 240 cm probíhal kruhový žlábek³⁸ s vnějším průměrem cca 8 m (tab. 49:1), samotná hrobová jáma tvořila schůdek podobný těm z Kněževsi (tab. 49:2) a byly v ní zjištěny pozůstatky zuhelnatělých trámů. Autoři publikace předpokládají existenci mohyly nad hrobem. Na dně hrobové jámy byly objeveny tři kumulace navzájem smíšených spálených kostí, pocházejících minimálně z pěti dětí (jejich věky: 2 roky, 3-5 let, 7-9 let, kolem 10 let, nad 10 let). Cituji autory publikace: „Můžeme předpokládat, že těla všech pěti dětí, k jejichž úmrtí muselo dojít v krátkém časovém rozmezí, byla spálena současně a smíšené zbytky společné pohřební hranice byly pak rozděleny do tří samostatných kumulací. Vzhledem k tomu, že byli všichni uloženi do společného hrobu, lze uvažovat, že se jednalo o příslušníky jedné rodiny, či blízké

³⁸ Z té samé lokality pochází ještě dva takové hroby, další hroby v kruhovém žlábků viz BÁLEK – DVOŘÁK – KOVÁRNÍK – MATĚJČKOVÁ 1999, 17 a dále.

příbuzné“ (BÁLEK – DVOŘÁK – KOVÁRNÍK – MATĚJČKOVÁ 1999, 19). Milodary byly přiloženy ke kumulacím i mimo ně, celkem to bylo 11 zdobených pohárů, džbánků, miska, měděná dýka, nátepní destička, dvě části kančích klů, pryskyřice či možná fragment jantarového předmětu, kostěný kroužek, zvířecí kosti a střepy (tab. 50, 51). V části žlábků se nacházelo 18 stlačených nádob a kostí, ve zbylé části jen jednotlivé keramické střepy a kosti, které jsou pravděpodobným dokladem pohřebních obřadů. *„Obětní hostina se mohla konat nedaleko mohly východním směrem, přičemž nádoby použité při této tryzně zůstaly na místě“* (BÁLEK – DVOŘÁK – KOVÁRNÍK – MATĚJČKOVÁ 1999, 20).

Kamene bylo při budování dětských hrobů použito dvakrát. Jednou v Poboří, kde se pod množstvím kamenů nacházela rulová deska překrývající nádobu s pohřbem, která byla ještě ze dvou stran chráněna šikmo postavenými rulovými deskami (DVOŘÁK 1931, 42). Zajímavé je, že v Čechách v kamenných skříňkách nikdy nebyl uložen kostrový pohřeb (TUREK 2004, 231). Druhý případ je z Brna-Chrlic, kde byla kostra dítěte ve věku dvou až tří let ležící na kamenné desce obložena několika velkými kameny a toto obložení bylo přikryto další velkou deskou (tab. 48:1-3) – na Moravě je znám pouze jeden další hrob s kamenným obložení, žárový hrob z Tasovic (STUHLÍK – SMUTNÝ – LORENCOVÁ 1976,).

Na řadě pohřebišť byl zaznamenán větší počet hrobů dětí a juvenilních jedinců. O největší nepoměr šlo na zmíněném pohřebišti v Mochově, které mělo tvořit 23 dětských hrobů a jen pět hrobů dospělých jedinců (MOUCHA 1966, 107). Podobná situace byla např. v Kněževsi (KYTLICOVÁ 1956, 354), ve Velkých Přílepech-Kamýku (ČERNÝ 2000; SKRUŽNÝ – TUREK – VOJTĚCHOVSKÁ 2000) nebo v Holubicích (RAKOVSKÝ 1985).

V KZP máme obdobnou situaci jako u KŠK, dětské hroby se nevymykají pohřebním zvyklostem celé populace, nemáme doklady dětských obětí. Zaujmu bohaté hroby pravděpodobně chlapců, které obsahovaly předměty typické pro „lepší“ mužské pohřby jako jsou nátepní destičky, hroty šípů, závěsky (půlměsíčitá spínadla), měděné dýčky, jejichž interpretací (i pro KŠK, kde zase máme dětské hroby se sekeromlaty a bulavami) se zabýval J. Turek. Tento autor se domnívá, že tyto hroby *„snad mohou být dokladem systému připsané dědičné moci“* (TUREK 2000, 437). Také J. Kovárník píše, že nálezy z ženských a zejména dětských hrobů však mohou ukazovat na nový jev „dědičnosti“ vyššího společenského postavení, který přecházel z otce na potomky, případně na manželky (KOVÁRNÍK 2002, 150).

III Srovnání neolit – eneolit

Tato poslední kapitola představuje završení práce a shrnutí pohřbívání dětí v probra-
ných kulturách. Z těchto dvou období trvajících dohromady zhruba 3500 let, se mi podařilo
shromáždit celkem 466 pozůstatků dětí. Datováno do neolitu je 123 dětských pohřbů, do
eneolitu 343 čili téměř třikrát více, jednalo se však zhruba o dvakrát tak dlouhé období.
Čechy poskytly 259 nálezů, Morava 207, přičemž z období neolitu bylo více dětských
pohřbů nalezeno na Moravě, z neolitu pak v Čechách. Tab. 52 nabízí přehled jednotlivých
kultur a příslušný počet nálezů, pro úplnost včetně kultur, z nichž dětské pohřby neznáme.

Kultura	Kostrové pohřby		Žárové pohřby		?		Celkem
	Čechy	Morava	Čechy	Morava	Čechy	Morava	
LnK	18	59	1	0	0	0	78
VK	20	2	4	0	1	1	28
MMK	0	16	0	1	0	0	17
Celkem neolit	38	77	5	1	1	1	123
Raný eneolit	6	0	0	0	0	0	6
JoK	4	0	0	0	0	0	4
KNP	28	9	0	31	0	0	68
BaK, JeK, ChaK, BoKS	0	0	0	0	0	0	0
ŘiK	8	0	1	0	2	0	11
KKA	2	0	0	0	0	0	2
KŠK	83	18	0	0	0	0	101
KZP	71	62	4	7	1	0	145
Eneolit ?	5	1	0	0	0	0	6
Celkem eneolit	207	90	5	38	3	0	343
Celkem	245	167	10	39	4	1	466

Tab. 52 Počty dětských hrobů v jednotlivých kulturách a srovnání pohřebního ritu.

Máme tedy 13 kultur, které tvoří pět skupin. U čtyřech pohřby neznáme (BaK, JeK, ChaK, BoKS), u dvou existuje jen několik dokladů (JoK, KKA), u třech jde o počet mezi 10 a 30 případy (VK, MMK, ŘiK), u dvou máme množství do 100 pohřbů (LnK, KNP), u posledních dvou přes 100 pohřbů (KŠK, KZP). U většiny kultur tedy musíme uvažovat o alternativním způsobu zacházení s lidskými ostatky jak u dětí, tak u dospělých jedinců.

Podle V. Matouška by mohl být velký počet hrobů KŠK a KZP vysvětlen snahou obou kultur s obecně podobným pohřebním ritem zdůraznit svoji vlastní identitu stejnými prostředky (uložení, orientace...), k čemuž poskytl příležitost každý pohřeb. „*Proto byli zřejmě pohřbíváni jednotně všichni nebo naprostá většina členů obou společností*“ (MATOUŠEK 1987, 205), výjimkou zřejmě byla část žen (viz str. 42-43). Vysvětlení tedy nelze hledat v tom, že by příslušníků KŠK a KZP na našem území bylo více než lidí za dob předchozích kultur. V. Matoušek se sice o dětech nezmiňuje, ale počty dětí jeho myšlenku podporují.

U dětských pohřbů též platí další poznatek V. Matouška, že je evidentní „*základní tendence od naprosté převahy sídlištních nálezů v neolitu k vyrovnání poměru sídlištních a hrobových nálezů v eneolitu až k opačnému extrému naprosté převahy hrobových nálezů na závěr eneolitu. Za zmínku stojí též zvláštní situace řivnáčské kultury, kde se náleзовé poměry jakoby navracejí zpět do neolitu*“ (MATOUŠEK 1987, 201). Též pohřby dětí v KNP z území Čech připomínají neolitickou situaci. Z hrobového kontextu pochází pro celé období neolitu 28,5 % nálezů, pro celý eneolit 85,2 %. Ani v pozdním eneolitu však nelze pohřby dětí na sídlištních vyloučit, již z toho důvodu, že mnoho sídlišť není známo čili nevíme, jak vypadala (navíc v KZP jsou již dva případy dětských pohřbů v sídlištním objektu doloženy).

Tab. 52 také zprostředkovává údaje o uplatnění kostrového a žárového ritu u dětí v průběhu neolitu a eneolitu. Zřejmá je převaha kostrového pohřbívání, které tvoří 88,4 % (412 pohřbů) z celkového počtu pohřbů, zatímco žárový ritus představuje pouhých 10,5 % (49 pohřbů). Zdá se, že nejvíce se pohřeb žehem uplatnil pod mohylami KNP na Moravě. Tento stav pravděpodobně zcela neodpovídá realitě, neboť se na něm podepisují faktory jako horší možnost objevení žárových pohřbů a jejich antropologického vyhodnocení (zejména u starších nálezů). Dalším viditelným jevem je trend zvyšujícího se počtu hrobů vybavených milodary, který vrcholí právě v pozdním eneolitu. Pro LnK je doložena pouze lehká nadpoloviční většina (53 %), zatímco v KNP již bylo milodary vybaveno 66 % dětských hrobů a v KŠK dokonce 79 %, v KZP 75 % (toto číslo však bylo pravděpodobně ještě vyšší).

Zároveň se však v neolitických dětských hrobech ve větším množství nacházejí všechny kategorie milodarů známé u pohřbů dospělých, přičemž zejména v

pozdním eneolitu v KZP procento dětských hrobů vybavených jinými milodary než keramikou prudce klesá (jakoby ostatní kategorie přídavek byly vyhrazeny dospělým jedincům). Mohlo by to souviset s rodovou strukturou společnosti, kdy v neolitu ještě neexistovala silnější sociální stratifikace, zatímco v závěru eneolitu ji musíme již brát v úvahu. M. Zápotocká se však domnívá, že k výraznější hierarchii společnosti dochází již v průběhu vývoje VK a LgK a že pohřby dětí vybavené obzvlášť bohatě a speciálními přídávky ukazují, že status výše postavených jedinců se přenášel i na následující generace (ZÁPOTOCKÁ 1998c, 818). Vskutku atributy mužů se nacházejí již v neolitických dětských hrobech (př. v LnK menší kopytovité klíny), tento jev je však mnohem markantnější až v následujícím období. Kamenné sekeromlaty máme doloženy v dětských hrobech KNP, sekeromlaty a bulavy v KŠK, lukostřeleckou výbavu a měděné dýky v KZP. Podle J. Turka takovéto prestižní předměty, převážně mužské povahy, mohly být přenášeny i na ženy právě „v zájmu upevnění řádu společenských vztahů a diferenciací. Je tedy možné, že pohřby žen s dýkami či lukostřeleckou výbavou jsou jakousi formalizovanou demonstrací společenské elity“ (TUREK 2002). U dětí nastává otázka, zda jde pouze o doklad příslušnosti k „elitě“ či tento jev může znamenat, že společenské postavení bylo možné získat dědičně.

Nyní porovnáme věkové skupiny v rámci celého souboru dětských pozůstatků z neolitu a eneolitu (tab. 53).

věková skupina	počet	procento	% bez inf
inf I	16	3,4 %	5,1 %
inf I-II	26	5,6 %	8,2 %
inf II	116	24,9 %	36,7 %
inf II-III	48	10,3 %	15,2 %
inf III	93	20,0 %	29,4 %
inf III-juv	17	3,6 %	5,4 %
inf	150	32,2 %	-
Celkem	466	100,0 %	100,0 %

Tab. 53 Zastoupení věkových kategorií u všech dětí z neolitu a eneolitu.

Hroby nejmenších dětí do věku dvou let (inf I + inf I-II) jsou zastoupeny ve všech zkoumaných kulturách, dokonce i novorozenci pochází z většiny kultur. Celkem jde o 42 dětí, což je 13,3 % z celkového počtu 466 dětí, což není mnoho. Domněnky proč tomu tak je, jsem nastínila již v kapitole Jevy spojené s dětstvím v pravěku (od str. 8). Osobně se

přikláním k jakémusi kompromisu mezi všemi hypotézami, přimlouvám se za nižší úmrtnost nejmenších dětí než se předpokládalo, počítám s tím, že některé dětské hroby byly v průběhu věků zničeny a část dětí pohřbena do země nebyla. Buďto byly pohřbeny jinak, tak jak to předpokládáme u zbytku populace, nebo vůbec. Kromě blíže neurčené kategorie infans, kterou dále nebudu uvažovat (uvádím ji jen pro úplnost), pochází nejvíce pozůstatků z dětí kategorie infans II.

V následujícím textu se budu věnovat srovnání zastoupení vícečetných pohřbů, počtu milodarů a jejich průměru na pohřeb a procentu bohatých hrobů u jednotlivých věkových kategorií. Na tab. 54 zcela zjevně vidíme s věkem klesající tendenci pohřbívat děti s dalším jedincem. Domnívám se, že hroby dětí s dospělými ve větší míře nemusejí znamenat blízký příbuzenský vztah, jak to často bývá vykládáno, ale náhodnou současnost úmrtí dítěte a libovolného jedince z osady (samozřejmě nemám nyní na mysli hroby matek a dětí zemřelých při nebo následkem porodu). Důvodem pro společný hrob mohla být snaha chránit dítě i po smrti před samotou a tmou, či se prostě nevyplatilo pro pohřeb dítěte kopat další jámu... V případě pohřbu více dětí se naopak rodinný vztah více nabízí (zvláště různí-li se dosažený věk dětí, jako např. v Třebestovicích), ovšem taktéž mohlo jít o děti z různých rodin, neboť předpokládáme úzké vztahy i mezi všemi příslušníky osady. Důvodem úmrtí mohl být špatný zdravotní stav, epidemie apod.; děti mohly také skonat nepřírozenou smrtí např. jako oběti (viz dále). Infanticidu, ani antropofágiu však nemohu u žádného nálezu potvrdit. V Makotřasech byly sice zaznamenány na kostech dětí stopy po násilných zásazích, ovšem stejné znaky byly zjištěny i u dospělých jedinců.

Kategorie	Počet celkem	Vícečetné pohřby		Milodary vybaveno	
		počet	%	počet	%
inf I	16	9	56,3	4	25,0
inf I-II	26	5	19,2	14	53,8
inf II	116	34	29,3	70	60,0
inf II-III	48	9	18,8	32	66,7
inf III	93	20	21,5	68	73,1
inf III-juv	17	3	17,6	13	76,5

Tab. 54 Závislost některých jevů na věku dětí.

Tab. 54 ukazuje pravděpodobnost obdržení milodarů v závislosti na věku dítěte. Pravděpodobnost je vyšší u starších jedinců, u novorozenců je 25 %, u přechodného stupně

infans III-juv již 76,5 %. Některé druhy milodarů naznačují že děti byly zapojovány do určitých pracovních procesů v souladu se svým pohlavím, případně může jít o symbolické vyjádření příslušnosti k tomu kterému pohlaví. Porovnání procent nejbohatších dětských hrobů v jednotlivých věkových kategoriích přineslo podobné výsledky (do 7 %) pro všechny kategorie kromě kategorie novorozenců, kde prakticky nebyly bohatší hroby, a přechodné kategorie infans III-juvenis, ve které tvoří bohaté hroby skoro 12 %.

E. Čermáková v případě kultury s lineární keramikou došla k závěru, že dítě bylo v běžném životě rovnoprávným členem společnosti, který byl ovšem zároveň nejsnáze postradatelný a tudíž v případech, kdy bylo třeba si získat přízeň vyšších sil, byly obětovány spíše děti než dospělí, jejichž místo, schopnosti a přínos komunitě už byl znám (ČERMÁKOVÁ 2002, 27). Interpretace nálezů jakožto rituálních obětí se jeví pravděpodobná u několika hrobů (hrob z Tetína, dva bohaté hroby z Plotišť,...) a indikuje ji bohatost výbavy nebo neobvyklé místo uložení (jeskyně - Tetín, Bacín; těžební šachta - Krumlovský les). Také další zvláštní typy pohřbů, které mohou být dokladem kultovního jednání jako jsou pohřby u domů a pohřby lebek pochází většinou z neolitu. Z eneolitu lze v této souvislosti zmínit pouze nálezy z Makotřas, Hostivic (KNP) a Homolky (ŘiK, případně Předměřic (KKA). Absence nálezů tohoto druhu v závěru eneolitu, pokud není způsobena hranicemi archeologického poznání, by mohla značit odlišné duchovní představy anebo možná i větší rovnoprávnost dětí.

Závěr

Archeologie dětí a dětství je zatížena výrazným nedostatkem nálezů charakterizujících dětský svět. Zřejmě bude ještě dlouho platit postřeh Z. Smetánky, že „o životě dětí se paradoxně dovídáme nejvíc z jejich smrti“ (SMETÁNKA 1993a, 78). Svůj zájem o „neviditelné děti“ jsem směřovala k možnostem, které nabízí srovnání období neolitu a eneolitu.

Za podnětné považuji zjištění, že se prokázala obecná závislost některých jevů (pravděpodobnost obdržení hrobových přídavků, vícečetné pohřby) na věku pohřbených dětí a že už během neolitu, ale zejména až v závěru eneolitu zřejmě existovala potřeba demonstrovat společenský status již v dětství. Neboť disponujeme případy bohatých dětských hrobů, které kromě příslušnosti k elitě mohou vyjadřovat i dědičné společenské postavení. Zdá se, že rozdíly v pohlaví dětí byly většinou shodně reflektovány v pohřebním ritu jako je tomu u dospělých jedinců. Patrně již v dětství, záhy po narození jedince, byly určeny budoucí úlohy rozdílné pro muže a ženy, vyplývající ze společenské dělby práce. Zejména v neolitu zvýšený počet dětských hrobů na sídlištích a u domů, mohl být způsoben snahou dospělých uchovat děti i po smrti ve své blízkosti, což může skutečně značit víru v jejich opětovnou inkarnaci, jak o tom vypovídají etnografické prameny. Nálezy v rámci některých kultur svědčí o kultovním zacházení s dětmi či jejich ostatky. Jelikož ve zbylých kulturách (v eneolitu) podobné doklady nemáme, buď tyto praktiky ustoupily do pozadí (a byly obnoveny znovu v době bronzové) anebo po sobě nezanechaly stop v archeologickém záznamu.

Některé základní problémy se nadále jeví jako neřešitelné. Například na důležité otázky, v jakém věku bylo dítě přijímáno za plnoprávného člena společnosti, kdy se stávalo dospělým jedincem, proč nám část dětské populace v nálezech schází, se nedá jednoznačně odpovědět. Domnívám se, že v tomto směru se otevírají nové možnosti zkoumání, zejména za přispění nových metod v antropologii a za většího využití poznatků etnografie. Doufám, že souhrn poznatků obsažených v této práci napomůže, alespoň malým dílem, rozvoji dalšího studia problematiky dětství v pravěku.

Seznam použité literatury

- AXAMIT, J. 1928-30: Nové nálezy jordansmühlské keramiky v Čechách, PA XXXVI, 188-201.
- BÁLEK, M. – DVOŘÁK, P. – KOVÁRNÍK, J. – MATĚJÍČKOVÁ, A. 1999: Pohřebiště kultury zvoncovitých pohárů v Tvořihrázi (okr. Znojmo). *Pravěk Supplementum* 4.
- BÁLEK, M. – MATĚJÍČKOVÁ, A. 1996: Kuřim (okr. Brno - venkov). PV 39/1995-1996, 280-281.
- BENEŠ, J. 1994: *Člověk*. Praha.
- BENEŠ, J. – DOBEŠ, M. 1992: Eine schnurkeramische Gräbergruppe und ein Objekt der Kugelamphorenkultur aus Hrdlovka (NW – Böhmen). *Praehistorica* XIX, 67-79.
- BENEŠOVÁ, A. 1959: Hrob lidu s keramikou šňůrovou z Mouchnic na Moravě, AR 11, 149-154.
- BENKOVÁ, I. 1997: Předběžná zpráva o záchranném výzkumu v Loděnicích, okr. Beroun. *Středočeský vlastivědný sborník* 15, 187-191.
- BENKOVÁ, I. – ČTVERÁK, V. 1997: Loděnice, okr. Beroun, 1995-1996. Neolitické sídliště – Loděnice, distr.of Beroun, 1995-1996. Neolithic settlement, *Archeologie ve středních Čechách* 1, 83-100.
- BLAJEROVÁ, M. 1960: Kostrové pozůstatky z eneolitického pohřebiště v Brandýsku (o. Slaný), PA LI, 475-487.
- BLAJEROVÁ, M. 1970: Určování individuálního věku na skeletech dětí a dospívajících jedinců, AR 22, 159-168.
- BOUZEK, J. 1982: K otázce využití etnografických paralel při studiu pohřebního ritu v archeologii, AR 34, 200—203.
- BRAUN, P. 2000: K osídlení kultury s lineární keramikou u Litic, okr. Plzeň-město. In: M. Metlička (ed.), *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí – 2000*, 102-108.
- BUCHVALDEK, M. 1964: Hroby se šňůrovou keramikou z Lysolají, PA LV, 306-320.
- BUCHVALDEK, M. 1967: *Die Schnurkeramik in Böhmen*. Praha.
- BUCHVALDEK, M. 1982: Katalog šňůrové keramiky v Čechách I. Kolínsko a Kutnohorsko. *Praehistorica X – Varia archeologica* 3, 9-30.
- BUCHVALDEK, M. 1986: *Kultura se šňůrovou keramikou ve střední Evropě*. *Praehistorica* XI. Praha.
- BUCHVALDEK, M. 1990: Pohřebiště lidu se zvoncovitými poháry – Ein Gräberfelder der Glockenbecherkultur. In: Lochenice. *Z archeologických výzkumů na katastru obce*. *Praehistorica* XVI, 29-50.
- BUCHVALDEK, M. - J. HAVEL - J. KOVÁŘÍK 1991 : Katalog šňůrové keramiky v Čechách VI. Praha. *Praehistorica* XVII, 151-205.
- BUCHVALDEK, M. – KOUTECKÝ, D. 1970: Vikletice. Ein schnurkeramisches Gräberfeld. *Praehistorica* III. Praha.

- BUCHVALDEK, M. – KOVÁŘÍK, J. 1993: Pohřebiště se šňůrovou keramikou v Praze-Jinonicích. Doplněk ke Katalogu šňůrové keramiky v Čechách VI – Die schnurkeramischen Gräberfelder in Prag-Jinonice. Eine Ergänzung zum Katalog der Schnurkeramik in Böhmen VI. *Praehistorica XX*, 119-174.
- BUCHVALDEK, M. – POPELKA, M. 1994: Poznámky k pohřebišti se šňůrovou keramikou v Praze-Jinonicích. *Praehistorica XXI, Varia Archeologica 6*, 21-52.
- BUCHVALDEK, M. – MOUCHA, V. – POPELKA, M. – VOJTĚCHOVSKÁ, I. 1997: Katalogy šňůrové keramiky v Čechách XI-XIV. Kladensko, Slánsko, Kralupsko a Praha-západ – Die Kataloge der Schnurkeramik in Böhmen XI-XIV. Die Räume von Kladno, Slaný, Kralupy n. Vlt. und Praha-West. *Praehistorica XXII*, 113-256.
- CVRKOVÁ, M. – KOUTECKÝ, D. – BRUS, Z. 1991: Pohřebiště se šňůrovou keramikou v Ústí n. L.-Trmicích a Stadicích. Doplněk ke Katalogu šňůrové keramiky v Čechách III – Die schnurkeramischen Gräberfelder in Ústí n. L.-Trmice und Stadice. Die Ergänzung zum Katalog der Schnurkeramik in Böhmen III. *Praehistorica XVII*, 9-38.
- ČECH, P. – ČERNÝ, V. 1997: K pohřebnímu ritu kultury se šňůrovou keramikou a datování mladoeneolitických pasových zápon – Zum schnurkeramischen Grabritus und Datierung der jungäolithischen Gürtelplatten. *Praehistorica XXII, Varia Archeologica 7*, 41-55.
- ČERMÁKOVÁ, E. 2002: Problémy dětství v neolitu střední Evropy, *Pravěk NŘ 12*, 7-45.
- ČERMÁKOVÁ, E. 2005: Postavení ženy, muže a dítěte ve společnosti tvůrců lengyelské kultury. (Nepubl. dipl. práce) ÚAM FF MÚ Brno.
- ČERNÁ, E. – VELÍMSKÝ, T. 1991: Lidské kosterní pozůstatky v sídlištních objektech kultury nálevkovitých pohárů v Malém Březně, okr. Most, *AR 43*, 47-61.
- ČERNÝ, V. 2000: Antropologická analýza pohřebiště kultury se zvoncovitými poháry z Velkých Přílep – Kamýku, *ARcheologie ve středních Čechách 4*, 79-84.
- ČERVINKA, I. L. 1926: Předvěká pohřebiště v Němčicích na Hané, *Pravěk 1926/1-3*, 3-35.
- ČIŽMÁŘ, M. 1985: Hroby kultury se šňůrovou keramikou z Holubic a Tvarožné, *AR 37*, 403-412.
- ČIŽMÁŘ, Z. 2000: Seloutky (okr. Prostějov). *PV 41/1999*, 100-101.
- ČIŽMÁŘ, Z. – DOČKALOVÁ, M. 2004: Pohřeb tří jedinců v objektu kultury s lineární keramikou z Hlubokých Mašůvek, okr. Znojmo. In: Lutovský, M. (ed.), *Otázky neolitu a eneolitu 2003*. Praha, 41-52.
- ČIŽMÁŘ, M. – GEISLER, M. 1992: Hrob kultury s moravskou malovanou keramikou z Velešovic, *SPFFBU E 37*, 43-49.
- ČIŽMÁŘ, Z. – ŠMÍD, M. 1996: Hroby kultury se šňůrovou keramikou z Určic, okr. Prostějov, *AR 48*, 289-299.
- ČIŽMÁŘ, Z. – GEISLEROVÁ, K. 1997: Pohřby v jamách na sídlišti kultury s lineární keramikou v Žádovicích, okr. Hodonín, *Pravěk Nová řada 7*, 39-64.
- ČIŽMÁŘ, M. – GEISLER, M. 1998: Hroby kultury se šňůrovou keramikou z prostoru dálnice Brno-Vyškov. *Pravěk Supplementa 1*.
- ČIŽMÁŘOVÁ, J. – ŠMÍD, M. 1976: Příspěvek k poznání kultury šňůrové na Prostějovsku, *AR 28*, 530-535.

- ČIŽMÁŘOVÁ, J. 1984: Hroby kultury s keramikou šňůrovou z Brna-Starého Lískovce, AR 36, 208-215.
- ČTVERÁK, V. - RULF, J. 1989: Nálezy horizontu jordanovské kultury z Třebestovic, okr. Nymburk, PA LXXX, 5-29.
- DACÍK, T. 1982: K antropologii šňůrové keramiky na Moravě, AR 34, 64-69.
- DELIMATA, M. 2004: Dziecko w Polsce średniowiecznej. Poznań.
- DEZORT, J. 1963: Neolitické hroby s volutovou keramikou z Blučiny. Sborník ČSAV II, Brno, 10-11, 108-109.
- DOBEŠ, M. 1993: Katalog šňůrové keramiky v Čechách VII. Chomutovsko. Praehistorica XX, 175-196.
- DOBEŠ, M. 1998: Gräber der Kugelamphorenkultur in Nordwestböhmen, Sastuma 6/7. Bonn, 133-179.
- DOBEŠ, M. – BUDINSKÝ, P. – BUCHVALDEK, M. – MUŠKA, J. 1991: Katalog šňůrové keramiky v Čechách V. Bílinsko. Praehistorica XVII, 75-108.
- DOBEŠ, M. – BUCHVALDEK, M. 1993: Katalog šňůrové keramiky v Čechách VIII. Mostecko. Praehistorica XX, 197-258.
- DOČKALOVÁ, M. – KOŠTUŘÍK, P. 1996: Seskupení hrobů nositelů kultury s lineární keramikou na neolitickém sídlišti v Těšeticích-Kyjovicích, okr. Znojmo, SPFFBU M 1, 5-30.
- DVOŘÁK, P. 1931: Nálezy zvoncovité keramiky na Kolínsku a Českobrodsku, PA XXXVII, 36-45.
- DVOŘÁK, P. 1989 : Die Glockenbecherkultur in Mähren, Praehistorica XV, 201-205.
- DVOŘÁK, P. 1991: Pohřebiště lidu s kulturou se zvoncovitými poháry v Holáskách (okr. Brno-město), ČMM 76, 41-79.
- DVOŘÁK, P. 1992: Die Gräberfelder der Glockenbecherkultur in Mähren I. (Bez. Blansko, Brno-město, Brno-venkov). Katalog der Funde. Brno.
- DVOŘÁK, P. - HÁJEK, L. 1990 : Die Gräberfelder der Glockenbecherkultur bei Šlapanice (Bez. Brno-venkov). Katalog der Funde, MAQ, Brno.
- DVOŘÁK, P. – RAKOVSKÝ, I. – STUHLÍKOVÁ, J. 1992: Pohřebiště lidu s kulturou se zvoncovitými poháry u Záhlinic, okr. Kroměříž, Pravěk NŘ 2, 215-233.
- DVOŘÁK, P. – MATĚJČKOVÁ, A. – PEŠKA, J. – RAKOVSKÝ, I. 1996: Gräberfelder der Glockenbecherkultur in Mähren II (Bezirk Břeclav). Katalog der Funde. Brno-Olomouc.
- EFFENBERKOVÁ, P. 2000: Středověké dítě a jeho svět v zrcadle archeologických pramenů (Archeologicko-historická studie). (Nepubl. dipl. práce) ÚPRAV FF UK Praha.
- EHRICH, R. W. - E. PLESLOVÁ 1968 : Homolka. An Eneolithic Site in Bohemia. Praha.
- GENNEP, A. V. 1996: Přejímací rituály. Systematické studium rituálů. Praha.
- GOŠ, V. 1980: Loštice – Pečovatelství dům. [Nálezová zpráva.] Šumperk, Vlastivědné muzeum.

- HÁJEK, L. 1957: Knoflíky středoevropské skupiny kultury se zvoncovitými poháry, PA XLVIII, 389-424.
- HÁJEK, L. 1968 : Kultura zvoncovitých pohárů v Čechách. ASM 5. Praha.
- HÁJEK, L. – Vlček, E. 1956: Kostrové hroby z Předměřic, PA XLVII, 1-30.
- HÄUSLER, A. 1968: Zur soziologischen Deutung von Gräberfeldern, EAZ 9, 1-30.
- HÄUSLER, A. 1970: Die Stellung des Kindes in der Steinzeit auf Grund der Grabfunde. In: Filip, J. (ed.), Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques. Praha, 433-437.
- HAVEL, J. 1978 : Pohřební ritus kultury zvoncovitých pohárů v Čechách a na Moravě. Praehistorica VII, Varia Archaeologica 1, 91-117.
- HAVEL, J. 1980 : Nové nálezy kultury zvoncovitých pohárů na území Prahy, AR 32, 121-132.
- HAVEL, J. 1982 : Dva hroby kultury zvoncovitých pohárů z Prahy, AP 3, 5-11.
- HAVEL, J. - PAVELKOVÁ, J. 1989 : Pohřební ritus a antropologické zhodnocení populační skupiny kultury zvoncovitých pohárů z území Čech, AP 10, 5-55.
- HLOŽEK, J. 2002: Neolitická pohřebiště v Čechách. (Nepubl. bak. práce) KAR ZČU Plzeň.
- HNÍZDOVÁ, I. – ŠIMŮNEK, J. 1955: Hrob se šňůrovou keramikou v Blšanech u Loun, AR 7, 577-582.
- HOLÝ, L. 1956: Pohřby na sídlištích v africe, AR 8, 236-250.
- HORÁKOVÁ-JANSOVÁ, L. 1931: Žárové hroby s vypíchanou keramikou v Praze-Bubenči. Zprávy SAÚ IV.
- HORNĀNSKÝ, J. – SKUTIL, J. 1950: Hromadný hrob kultury s keramikou malovanou ve Džbánicích u Mor. Krumlova, OP XIV, 333-336.
- HORSKÁ, P. – KUČERA, M. – MAUR, E. – STLOUKAL, M. 1990: Dětství, rodina a stáří v Dějinách Evropy. Praha.
- HOUŠŤOVÁ, A. 1960: Kultura nálevkovitých pohárů na Moravě. FAP 3. Praha.
- HUMPOLOVÁ, A. 1992: Žárové pohřby v kultuře s moravskou malovanou keramikou, Pravěk NŘ 2, 61-75.
- CHOCHOL, J. 1964: Antropologické materiály k nové koncepci českého pravěku: neolit a autochtomní eneolit, AR 16, 565-573.
- CHOCHOL, J. 1969: K antropologii české baalberské skupiny lidu kultury nálevkovitých pohárů, PA LX, 488-497.
- CHOCHOL, J. – BLAJEROVÁ, M. 1964: Lid s kulturou zvoncovitých pohárů. Antropologické poznatky o populaci v Čechách, PA LV, 432-476.
- CHOCHOL, J. 1972: Lidské pozůstatky z pohřebiště řivnáčské kultury v Běchovicích, AR 24, 505-507.
- CHOCHOL, J. 1997: Lidské pozůstatky z objektů kultury s lineární keramikou a kultury nálevkovitých pohárů z Třebestovic, okr. Nymburk, Archeologie ve středních Čechách 1, 73-75.

- CHORVÁT, I. 2002: Fenomén detstva a premeny rodiny. In: I. Budil – M. Ulrychová (ed.), Antropologické symposium II, 145-151.
- JANSKÁ, E. 1960: Nález dvou koster na sídlišti v Praze-Podbabě, AR 12, 273-275.
- JAŠKOVÁ, M. 1972: Neolitické osídlení v Přerově-Předmostí (okr. Prostějov). PV 1971, 28. Brno.
- JELÍNEK, J. 1954: Antropofagie v době bronzové na Moravě, AR 6, 633-634.
- KABÁT, J. 1956: Šňůrové hroby ze Sulejovic, PA XLVII, 211-235.
- KALOUSEK, F. 1956: Lid se zvoncovitými poháry na Bučovsku (Morava), ČMM XLI, 53-100.
- KAZDOVÁ, E. 1988: Osídlení lidu s vypíchanou keramikou v Sutnách u Těšetic-Kyjovic, SPFFBU E 33, 109-119.
- KAZDOVÁ, E. 1990: Pátý hrob s vypíchanou keramikou v Těšeticích-Kyjovicích, okr. Znojmo. PV 1987, 23.
- KAZDOVÁ, E. 1992: K pohřebnímu ritu lidu s vypíchanou keramikou na Moravě, SPFFBU E 37, 7-24.
- KAZDOVÁ, E. – LORENCOVÁ, A. 1985: Společný hrob tří jedinců s vypíchanou keramikou z Těšetic-Kyjovic, okr. Znojmo, SPFFBU E 30, 7-22.
- KAZDOVÁ, E. – ŠEBELA, L. 1994: Soubor vypíchané keramiky z polohy Spodní Kolberky u Blučiny, SPFFBU E 39, 9-31.
- KNOR, A. 1946: Příspěvky k pozdnímu neolitu v Čechách, PA XLII, 144-147.
- KOSTKA, M. – ŠMOLÍKOVÁ, M. 1997: Časně eneolitické sídliště s pohřby v Praze-Nebušicích, AP 13, 3-27.
- KOŠTUŘÍK, P. 1996: Nálezy jordanovské kultury na Brněnsku, Pravěk NŘ 4, 1994, 65-77.
- KOŠTUŘÍK, P. 1997: Poznámky k jordanovské kultuře na Moravě, SPFFBU M 2, 89-102.
- KOŠTUŘÍK, P. – BLÁHA, J. – ČERNÝ, M. 1986: Eneolitický hrob z Pekařské ulice v Olomouci, SPFFBU E 31, 61-68.
- KOŠTUŘÍK, P. – LORENCOVÁ, A. 1989-1990: Kostrový hrob H 11 kultury s lineární keramikou z neolitického sídliště v Těšetic-Kyjovic, okr. Znojmo, SPFFBU E 34-35, 103-141.
- KOVÁRNÍK, J. 2002: Pozoruhodné mohylové pohřebiště u Božic, okr. Znojmo. Další hroby lidu s moravskou malovanou keramikou. In: I. Cheben – I. Kuzma (ed.), Otázky neolitu a eneolitu našich krajín, Zborník referátov z 20. pracovného stretnutia, Liptovská Sielnica 9. – 12. 10. 2001, Nitra, 143-166.
- KOVÁŘÍK 1994 : Pohřebiště se šňůrovou keramikou v Praze - Jinonicích. Doplněk ke Katalogu šňůrové keramiky v Čechách VI. Praehistorica XX, 119-174.
- KVĚTINA, P. 2004: Mocní muži a sociální identita jednotlivců – prostorová analýza pohřebiště LnK ve Vedrovicích, AR 56, 383-392.
- KYTLICOVÁ, O. 1956: Pohřebiště kultury zvoncovitých pohárů v Kněževsi, AR 8, 328-356.

- KYTILICOVÁ, O. 1957: Pohřebiště kultury zvoncovitých pohárů v Třebusicích u Slaného, AR 9, 160-162.
- KYTILICOVÁ, O. 1960 : Eneolitické pohřebiště v Brandýsku, PA 51, 442-474.
- LILLEHAMMER, G. 1989: A Child is Born. The Child's World in an Archaeological Perspective. Norwegian Archaeological Review, 22:2, 89-105.
- LOHRKE, B. 2004: Kinder in der Meriowingerzeit: Gräber von Mädchen und Jungen in der Alemannia. Leidorf.
- LORENCOVÁ, A. 1975-1976: Pozůstatky lidských koster z neolitického sídliště v Těšeticích-Kyjovicích, SPFFBU E 20-21, 195-197.
- LUTOVSKÝ, M. – SMEJTEK, L. a kol. 2005: Pravěká Praha. Praha.
- MATEJCIUCOVÁ, I. 1997: Štípaná industrie na pohřebišti kultury s LnK ve Vedrovicích, Pravěk NŘ 7, 77-103.
- MATĚJČKOVÁ, A. 2001: Pohřebiště kultury zvoncovitých pohárů v Brně-Lišni, Pravěk NŘ 11, 163-180.
- MATOUŠEK, V. 1987: Příspěvek ke studiu pohřebního ritu v pozdním eneolitu v Čechách, AR 39, 199-206.
- MATOUŠEK, V. a kol. 2005: Jeskyně Čech, Moravy a Slezska s archeologickými nálezy. Praha.
- MEDUNOVÁ, A. – ONDRÁČEK, J. 1969: Birituální pohřebiště lidu s kulturou zvoncovitých pohárů u Lechovic, okr. Znojmo, AR 21, 437-445.
- MOUCHA, V. 1966: Nécropole ? Mochov (Boh?me). In: J. Filip (ed.), Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie. Prague, 107.
- MOUCHA, V. 1963: Eneolitické pohřebiště ve Velkých Žernosekách, ČNM 132, 125-136.
- NEUSTUPNÝ, E. 1983: The demography of prehistoric cemeteries, PA LXXIV, 7-34.
- NEUSTUPNÝ, E. - Z. SMRŽ 1989 : Čachovice - pohřebiště kultury se šňůrovou keramikou a zvoncovitých pohárů, - Čachovice - A Corded Ware and Bell Beaker Cemetery, PA LXXX, 282-383.
- NODL, M. 1996: Dětství v předmoderní době, Souvislosti 4/30, 7-30.
- NOVOTNÝ, B. 1950: Jordanovská skupina a jihovýchodní vlivy v českém neolitu, OP XIV-1, 163-260.
- OLIVA, M. 2004: Flint mining, rondels, hillforts... Symbolic works or too much free time?, AR 56, 499-531.
- ONDRÁČEK, J. - PODBORSKÝ, V. 1954: Výzkum na Cezavách u Blučiny v r. 1953, AR 6, 630-633.
- ONDRÁČEK, J. – ŠEBELA, L. 1985: Pohřebiště nitranské skupiny v Holešově (Katalog nálezů), Studie Muzea Kroměřížska '85.
- ONDRUŠ, V. 1972: Dětské pohřby na neolitickém sídlišti ve Vedrovicích, ČMM LVII, 27-35.

- PAVELKOVÁ, J. 1991: Kostrové pozůstatky z hrobů se šňůrovou keramikou ve stadičích a Trmicích – Die skelettüberreste aus den schnurkeramischen Gräbern in Stadice und Trmice. *Præhistorica XVII*, 39-42.
- PEŠKA, J. 2001: Hrob kultury se šňůrovou keramikou s vnitřní konstrukcí z Bystročic u Olomouce, *Pravěk NŘ 11*, 131-161.
- PLEINER, R. a kol. 1978: *Pravěké dějiny Čech*. Praha.
- PLEINEROVÁ, I. 1982: Hrob kultury zvoncovitých pohárů ze Selibic, *AR 1990*, 207-209.
- PLEINEROVÁ, I. 1990: Dva eneolitické dlouhé domy z Března, *PA LXXXI*, 255-274.
- PLEINEROVÁ, I. 2000: Pohřeb nemluvněte na slovanském sídlišti v Březně u Loun. In: I. Pavlů (ed.), *In memoriam Jan Rulf. PA – Supplementum 13*, 349-354).
- PLEINEROVÁ, I. 2002: Hostivice: Animal and human skeletons from an Early Eneolithic settlement – Hostivice: Zvířecí a lidské kostry na staroeneolitickém sídlišti, *PA 93*, 5-28.
- PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ, E. 1981: *Mužský u Mnichova Hradiště. Pravěká skalní pevnost*. Praha.
- PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ, E. 1985: Makotřasy: a TRB Site in Bohemia. *FAP 17*.
- PODBORSKÝ, V. a kol. 1993: *Pravěké dějiny Moravy*. Brno.
- PODBORSKÝ, V. a kol. 2002: Dvě pohřebiště neolitického lidu s lineární keramikou ve Vedrovicích na Moravě. Brno.
- PODBORSKÝ, V. – VILDOMEČ, V. 1970: Archeologický výzkum v „Sutnách“ u Těšetic-Kyjovic v roce 1968 (okr. Znojmo). *PV 1968*. Brno, 7.
- RAKOVSKÝ, I. 1985: Pohřebiště kultury zvoncovitých pohárů v Holubicích, *AR 1985*, 393-402.
- RENFREW, C. – BAHN, P. 2004: *Archaeology: Theories, Methods and Practice*. London.
- RULF, J. 1996: Problematika pohřbů na sídlišti v českomoravském pravěku, *ŠZ 32*, 115-122.
- RULF, J. – ČTVERÁK, V. 1997: Osídlení kultury s lineární keramikou a sídlištní pohřby v Třebestovicích, okr. Nymburk. In: *Archeologie ve středních Čechách 1*, 35-71.
- SIEMONEIT, B. 1997: Das Kind in der Linienbandkeramik. Befunde aus Gräberfeldern und Siedlungen in Mitteleuropa. *Internationale Archäologie 42*.
- SKLENÁŘ, K. 1968: Hrob se šňůrovou keramikou v Mělníku-Podolí, *AR 20*, 348-351.
- SKRUŽNÝ, L. – TUREK, J. – VOJTĚCHOVSKÁ, I. 2000: Pohřebiště z období zvoncovitých pohárů ve Velkých Přílepech – Kamýku – The Bell Beaker Cemetery at Velké Přílepy Kamýk, *Archeologie ve středních Čechách 4*, 59-68.
- SKUTIL, L. 1941: Linearkeramische Gräber in Mähren, *Wiener Prähistorische Zeitschrift 28*, 21-37.
- SMETÁNKA, Z. 1993a: Archeologie dětství, *Historický obzor 4*, 78-82.
- SMETÁNKA, Z. 1993b: Archeologie ochranného zvuku, *Dějiny a současnost 15/1*, 7-9.
- SMRŽ, Z. – NEUSTUPNÝ, E. 1979: Tři hroby se šňůrovou keramikou ze severozápadních Čech, *AR 31*, 397-402.

- SMRŽ, Z. – ZÁPOTOCKÝ, M. 1980: Sídliště KNP v Dobroměřicích, okr. Louny, AR 32, 481-490.
- SPURNÝ, V. 1958: Výzkum na neolitickém sídlišti v Hradisku, Pravěk východní Moravy I, 9-11.
- STAŇA, Č. 1957: Hroby se šňurovou keramikou v Šaraticích, AR 9, 18-20.
- STEKLÁ, M. 1956: Pohřby lidu s volutovou a vypíchanou keramikou, AR 8, 697-723.
- STEKLÁ, M. 1961: Chata kultury s vypíchanou keramikou v Libenicích u Kolína, PA LII, 85-93.
- STLOUKAL, M. 1968: Problematika antropologického rozboru žárových pohřbů, AR 20, 330-346.
- STLOUKAL, M. 1978: Dětské kostry ze Slatinek-Baalberger Kinderskelette aus Slatinky /Bez. Prostějov/, PV 1976, 22-23.
- STOCKÝ, A. 1926: Pravěk země české. Praha.
- STROUHAL, E. 1981: Příspěvek k antropologické interpretaci archeologických nálezů. Praehistorica VIII – Varia archeologica 2, 249-253.
- STUHLÍK, S. – SMUTNÝ, Z. – LORENCOVÁ, A. 1976: Hroby kultury se zvoncovitými poháry a únětické kultury z Chrlic, SPFFBU E 20-21, 207-218.
- ŠEBELA, L. 1976: Starší šňurová keramika na Moravě, SPFFBU E 20-21, 219-228.
- ŠOLLE, M. 1954: Neolitické osídlení Staré Kouřimě, AR VI, 733-739.
- ŠMEJDA, L. 2001: Tradice kultury zvoncovitých pohárů na pohřebišti v Holešově, Pravěk NŘ 11, 195-210.
- ŠMÍD, M. 1991: Nové nálezy kultury s moravskou malovanou keramikou na Prostějovsku, AR 43, 185-205.
- ŠMÍD, M. 1992: Druhé eneolitické mohylové pohřebiště na katastru obce Náměšť na Hané, okr. Olomouc, Pravěk NŘ 1, 44-65.
- ŠMÍD, M. 1999: Příspěvek k poznání pohřebního ritu kultury se šňurovou keramikou na Moravě. In: I. Kuzma (ed.), Otázky neolitu a eneolitu našich zemí – 1998, 123-127.
- ŠMÍD, M. 2000: Drobné zjišťovací výzkumy na eneolitických mohylových pohřebištech střední Moravy, PA – Supplementum 13, 389-404.
- ŠMÍD, M. 2002: Příspěvek k poznání pohřebního ritu kultury nálevkovitých pohárů na Moravě. In: I. Cheben – I. Kuzma (ed.), Otázky neolitu a eneolitu našich krajín, Zborník referátov z 20. pracovného stretnutia, Liptovská Sielnica 9. – 12. 10. 2001, Nitra, 375-391.
- ŠMÍD, M. 2003: Mohylová pohřebiště kultury nálevkovitých pohárů na Moravě. Pravěk Supplementum 11. Brno.
- ŠTIKOVÁ, E. 1954: Eneolitická skupina nálevkovitých pohárů v Čechách, AR VI, 369-392.
- TIHELKA, K. 1956: Sídliště lidu s moravskou malovanou keramikou na Cezavách u Blučiny, AR 8, 773-774.
- TICHÝ, R. 1960: K volutovým hrobům z Rybníků u Mor. Krumlova. PV 1959, Brno, 20.
- TICHÝ, R. 1972: Neolitické osídlení u Brna-Lískovce (okr. Brno). PV 1971, 34-35.

- TRŇÁČKOVÁ, Z. 1962: Příspěvek k pohřebnímu ritu v mladším neolitickém období. SbČSSA 2, 215-223.
- TRŇÁČKOVÁ, Z. 1970: Hroby lidu s kulturou zvoncovitých pohárů ze Senice na Hané, AR 22, 93-96.
- TUREK, J. 2000: Being a Beaker Child. The position of children in Late Eneolithic society – Děti v období šňůrové keramiky a zvoncovitých pohárů. Postavení dětí ve společnosti pozdního eneolitu. In: In Memoriam Jan Rulf, PA – Supplementum 13, 424-438.
- TUREK, J. 2002: "Cherche la femme!", ARcheologie ženského světa a chybějící doklady ženských pohřbů z období zvoncovitých pohárů v Čechách. "Cherche la femme!". The Archaeology of woman's world and the missing evidence of female burials in the Bell Beaker Period in Bohemia, In: E. Neustupný (ed): Archeologie nenalézaného, Plzeň - Praha, 217-240.
- TUREK, J. 2004: Žárové pohřby z období zvoncovitých pohárů na Nymbursku, ARcheologie ve středních Čechách 8, 229-233.
- UNGER, J. 1971: Nález tří dětských hrobů s volutovou keramikou u Mikulova (okr. Břeclav). PV 1970. 12.
- UNGER, J. 1974: Pohřby lidu s volutovou keramikou u Mikulova, okr. Břeclav, AR 26, 54-56.
- VACHŮT, P. 2003-2004: Několik poznámek k vypovídací hodnotě dětských pohřbů na nekropolích starší doby bronzové, SPFFBU M 8-9, 89-97.
- VÁVRA, M. 1989: Die Jordanów-Gruppe Böhmens. In: Das Äneolithikum und die früheste Bronzezeit (C 14 3000-2000 b.c.) in Mitteleuropa: kulturelle und chronologische Beziehungen. Prachistorica XV, 71-74.
- VENCL, S. 1972: Několik eneolitických nálezů ze středních Čech, AR 24, 489-513.
- VENCL, S. 1982: Pohřebiště kultury se šňůrovou keramikou v Praze 9 – Běchovicích, AR 34, 160-167.
- VENCL, S. 1992: Záchraný výzkum v Praze 9 – Dolních Počernicích v roce 1982, AR 44, 29-65.
- VOKOLEK, V. 1965: Pohřebiště zvoncovitých pohárů v Rosnicích, AR 17, 613-616.
- VOKOLEK, V. – ZÁPOTOCKÁ, M. 1997: Neolithische Gräber und Gräberfelder in Plotiště n.L. und Předměřice n.L., Bezirk Hradec Králové, PA LXXXVIII, 5-55.
- ZÁPOTOCKÁ, M 1998a: Bylany – sídelní areál kultur s keramikou lineární a vypíchanou, pohřby na sídlišti a otázka existence pohřebiště. In: I. Pavlů (ed.), Bylany Varia 1, Praha, 125-146.
- ZÁPOTOCKÁ, M 1998b: Bestattungsritus des Böhmischen Neolithikums (5300-4200 B.C.). Praha.
- ZÁPOTOCKÁ, M 1998c: Pohřební ritus českého neolitu. Nálezový stav a možnosti interpretace, AR 50, 801-820.
- ZÁPOTOCKÝ, M. 1956: Baalberská skupina v Čechách, AR 8, 539-563.
- ZÁPOTOCKÝ, M. 1960: Sídliště kultury zvoncovitých pohárů u Kozel na Neratovicku, PA LI, 5-26.

Použité zkratky:

Zkratky periodik, sborníků a řad...

AP – Archeologia Pragensia

AR – Archeologické rozhledy

ASM – Archeologické studijní materiály

ČMM – Časopis Moravského muzea

FAM – Fontes Archaeologiae Moravicae

FAP - Fontes Archaeologici pragenses

OP – Obzor prehistorický

MAQ – Mährische archäologische Quellen

PA – Památky archeologické

PV – Přehled výzkumů

PZ – Prähistorische Zeitschrift

SASTUMA -

SbČSSA – Sborník Československé společnosti archeologické

SPFFBU – Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity

ŠZ – Študijné zvesti

VVM – Vlastivědný věstník moravský

ZČAS – Zprávy České archeologické společnosti

Zkratky institucí

ArÚ – Archeologický ústav AV ČR

KAR ZČU – Katedra archeologie Západočeské univerzity

NM – Národní muzeum

NZ – Nálezová zpráva

StAÚ – Státní archeologický ústav

ÚPRAV FF UK – Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou Filozofické fakulty Karlovy univerzity

Zkratky názvů archeologických kultur

LnK – kultura s lineární keramikou

VK – kultura s vypíchanou keramikou

MMK – kultura s moravskou malovanou keramikou

LgK – lengyelská kultura

JoK – jordanovská kultura

KNP – kultura nálevkovitých pohárů

BaK – badenská kultura

ŘiK – řivnáčská kultura

KKA – kultura kulovitých amfor

ChaK – chamská kultura

JeK – jevišovická kultura

BoKS – bošácká kulturní skupina

KŠK – kultura se šňůrovou keramikou

KZP – kultura zvoncovitých pohárů

Dodatek

Databáze všech sebraných dětských pozůstatků datovaných do neolitu a eneolitu, ze které jsem vycházela při této práci, se nachází na přiloženém CD. Skládá se z tabulek a dotazů, které se týkají jednotlivých kultur či věkových skupin.

PŘÍLOHY

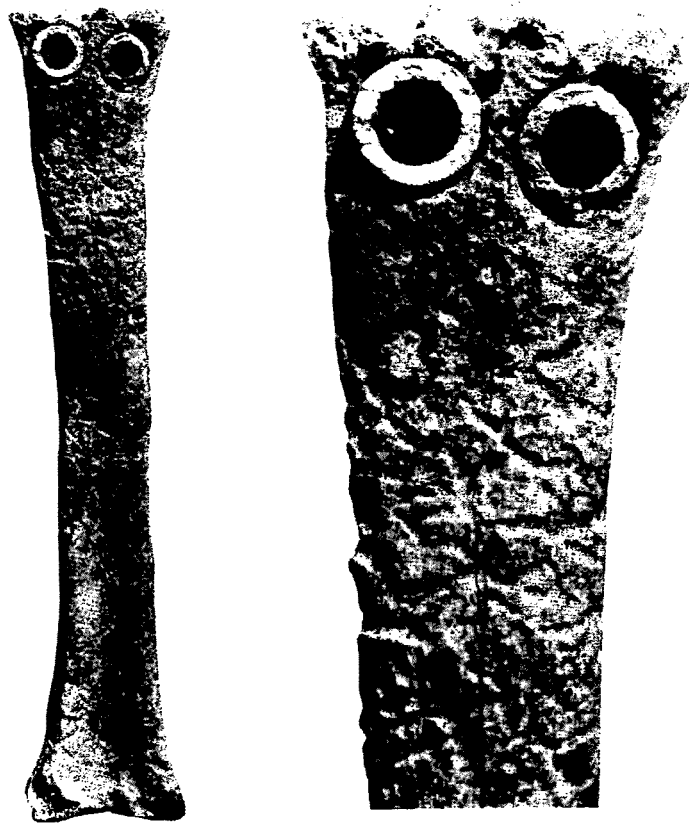
	Martin 1928	Seitz 1989	Wahl 1988	Herrmann 1990
Neonatus		0 – 0,5	0 – 1	
Infans I	0 – 7	0,5 – 6	1 – 6	0 – 6
Infans II	7 – 14	6 – 14	6 – 14	7 – 12
Juvenis	14 – 21	14 – 20	14 – 20	13–18/20

1

	Intervall (Jahre)		Durchschnitt
	von	bis	
infans	0,0	12,0	6,0
infans I	0,0	0,5	0,25
infans I/II		0,5	0,5
infans I–II	0,0	6,0	3,0
infans II	0,5	6,0	3,0
infans II/III		6,0	6,0
infans II–III	0,5	12,0	6,0
infans III	6,0	12,0	9,0
infans III/juv		12,0	12,0
infans III – juv	6,0	18,0	12,0
juvenilis	12,0	18,0	15,0
juvenilis/adultus I	18,0	20,0	19,0
juvenilis – adultus I	12,0	30,0	20,0
adultus I	20,0	30,0	25,0
adultus I/II		30,0	30,0
adultus I–II	20,0	40,0	30,0
adultus II	30,0	40,0	35,0
adultus II/maturus I		40,0	40,0
adultus – maturus	20,0	60,0	40,0
maturus I	40,0	50,0	45,0
maturus I/II		50,0	50,0
maturus I–II	40,0	60,0	50,0
maturus II	50,0	60,0	55,0
maturus II/senilis		60,0	60,0
maturus II – senilis	50,0	über 60,0	60,0
senilis	60,0	–	65,0

2

Tab. 1 Věkové skupiny 1- podle různých autorů (podle SIEMONEIT 1997, 9, Tab. 1); 2 – věkové skupiny podle J. Chochola na příkladu pohřebiště ve Vikleticích (BUCHVALDEK – KOUTECKÝ 1970, 278, Tab. 13).

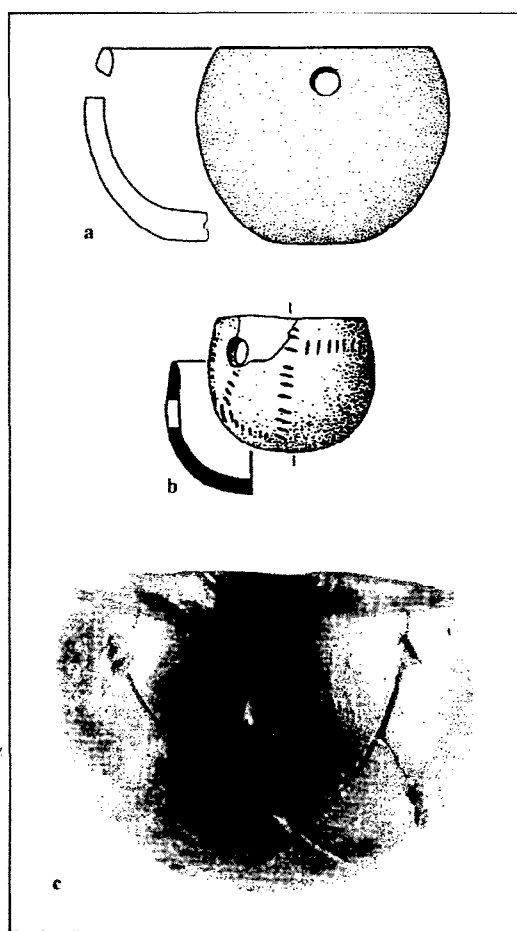

1

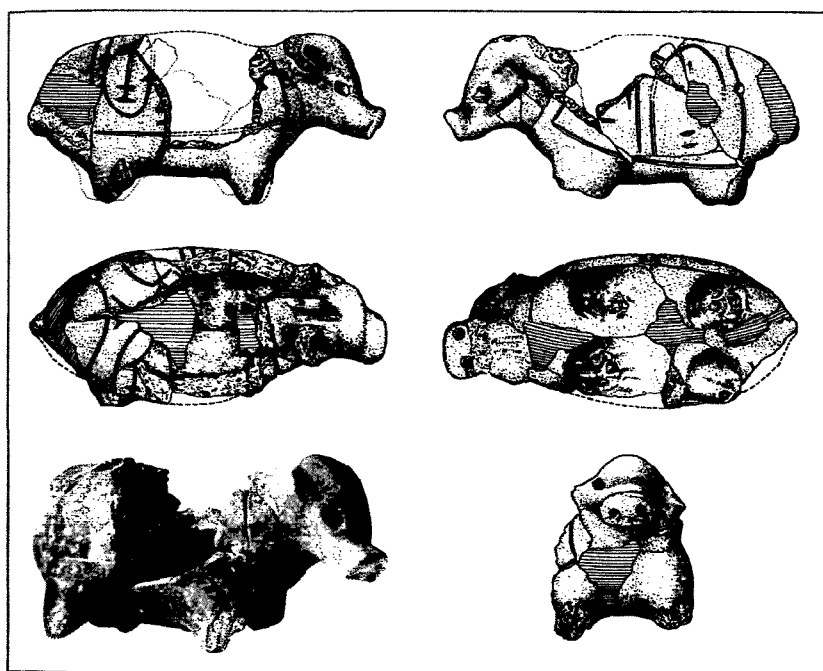

2

Tab. 2 1- idol z Ensisheimu (podle SIEMONEIT 1997, 72, Abb. 54); 2 - nálezová situace (podle SIEMONEIT 1997, 73, Abb. 55).

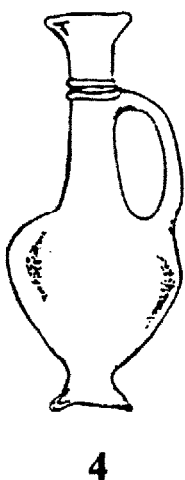
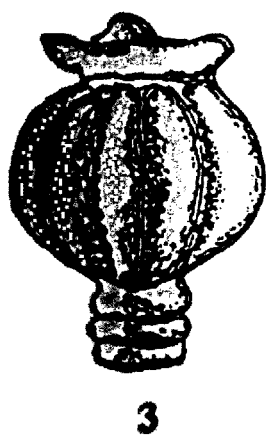
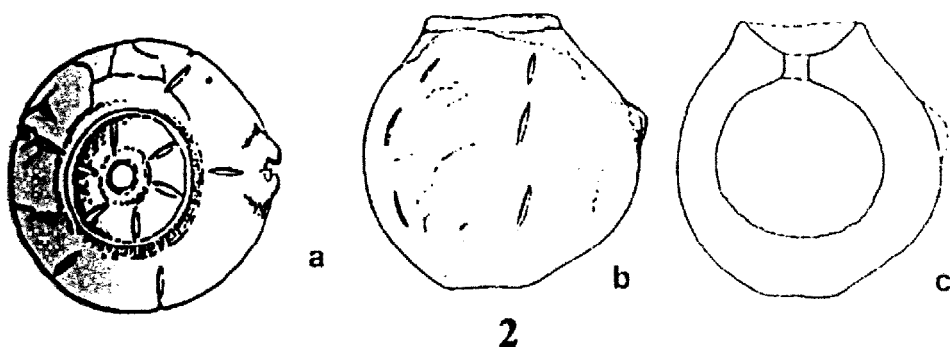
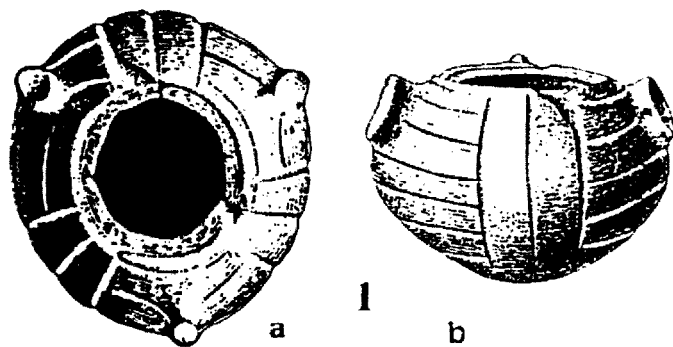

1

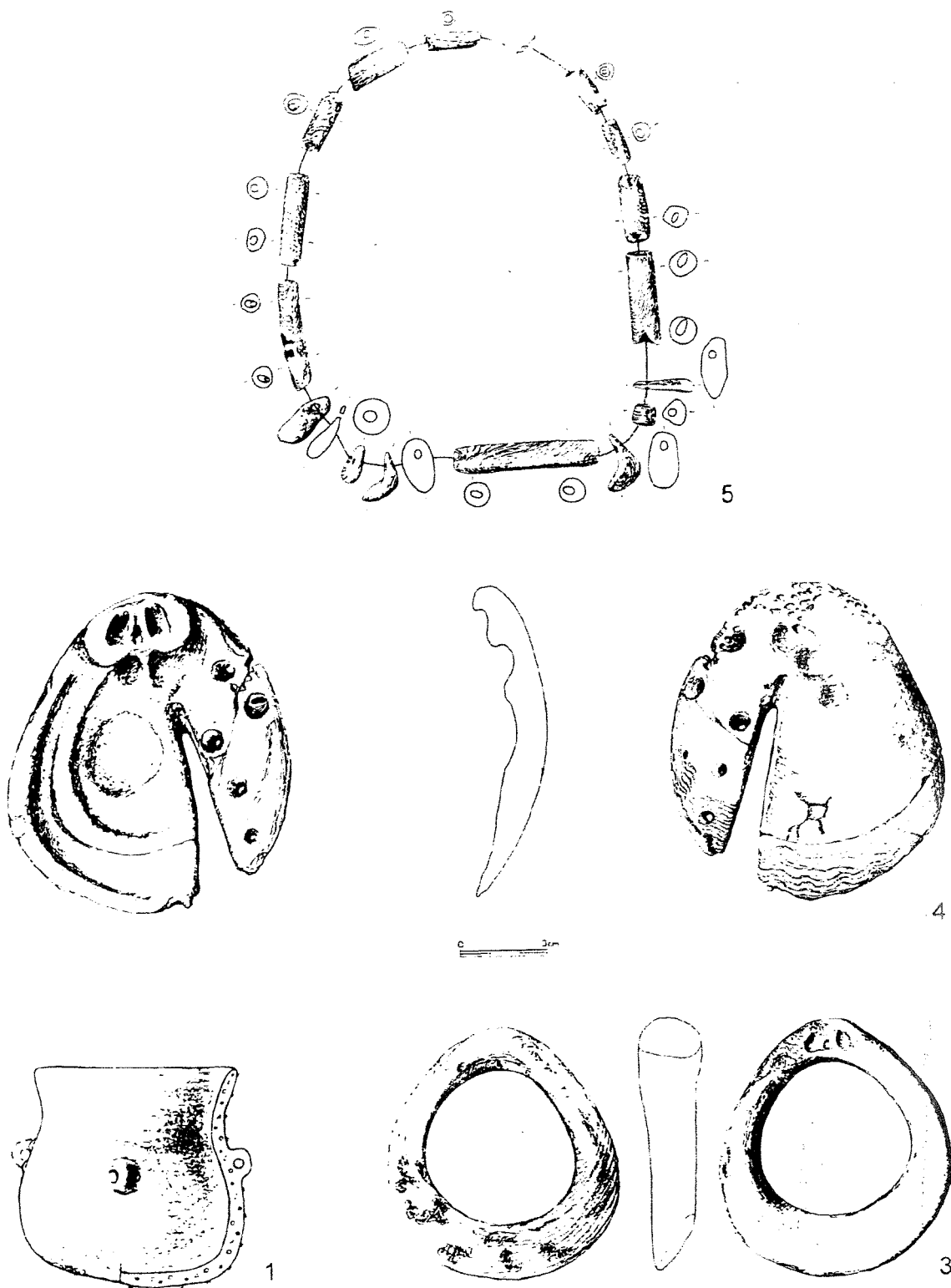

2

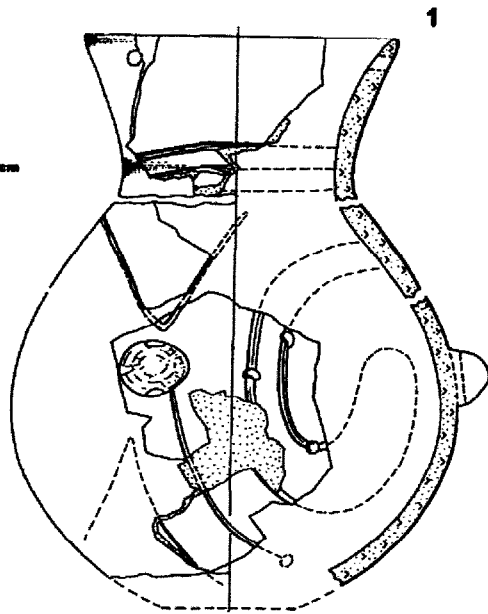
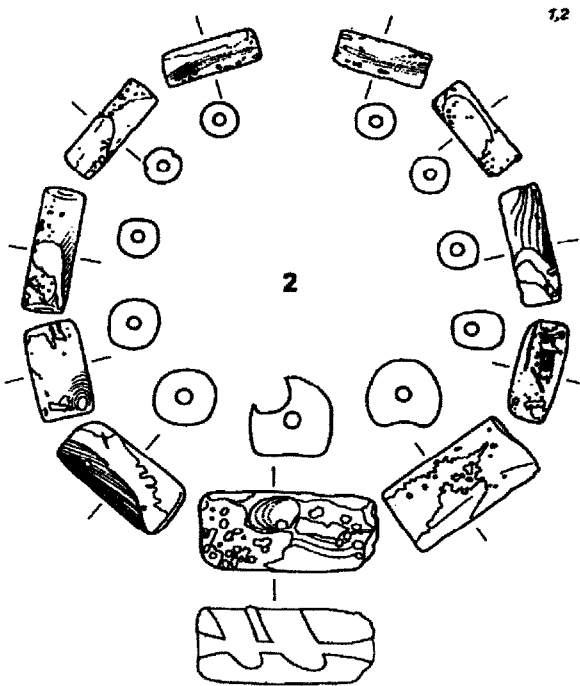
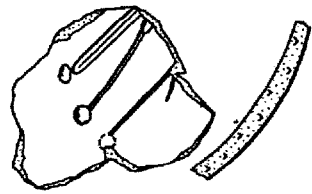
Tab. 3 1 – nádoby nalezené jen v dětských hrobech s dvěma protilehlými otvory, a – Aiterhofen, b – Stuttgart-Mühlhausen, c – Rutzing (podle SIEMONEIT, 37, Abb. 18); 2 – hračka, zvířecí plastika z Nieder-Weisel (podle SIEMONEIT 1997, 81, Abb. 60).

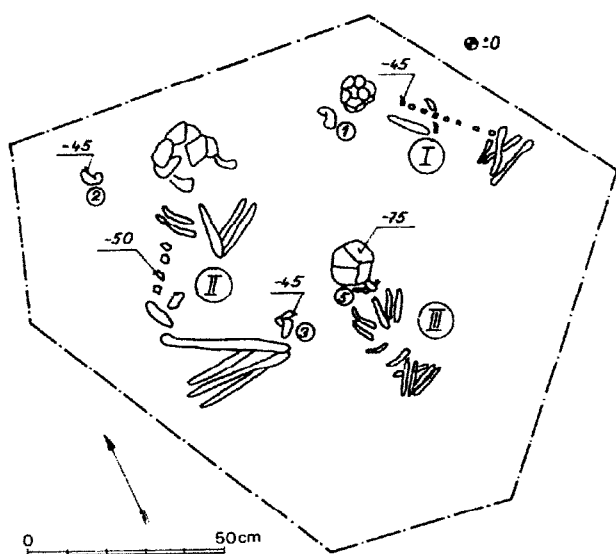
Tab. 8 1- lampička z Čachtic; 2 – nádobka z Nitry-Mikovha dvora; 3 – vápencová dekorativní hlavice tvaru makovice z paláce v Knóssu; 4 – džbáněk na opium ve formě makovice z Kypru; 5 – nádobka z hromadného hrobu dětí z Blatného (vše podle ČERMÁKOVÁ 2002, 45, tab. 7).

Tab. 9 Výbava dětského hrobu z Vejvanovic (podle ZÁPOTOCKÁ 1998, Taf. 31).

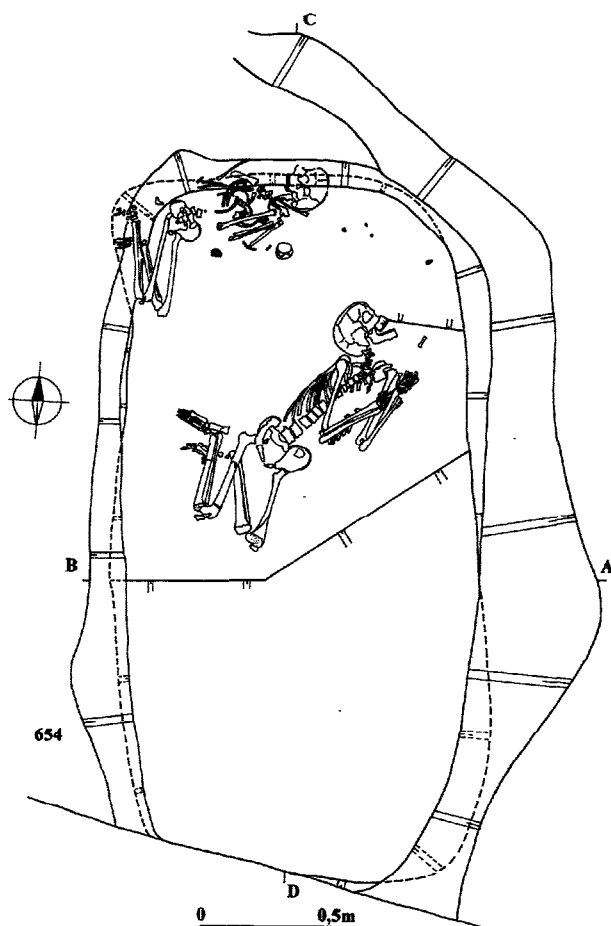
Tab. 10 Bohatý dětský hrob č. 39/76 z Vedrovic (podle PODBORSKÝ 2000, 44, obr. 39).

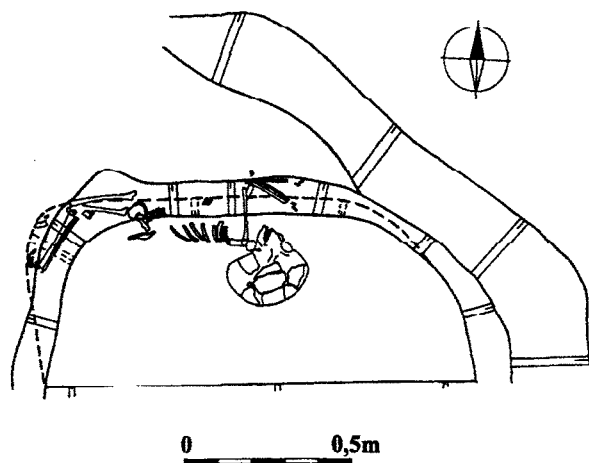
1

2

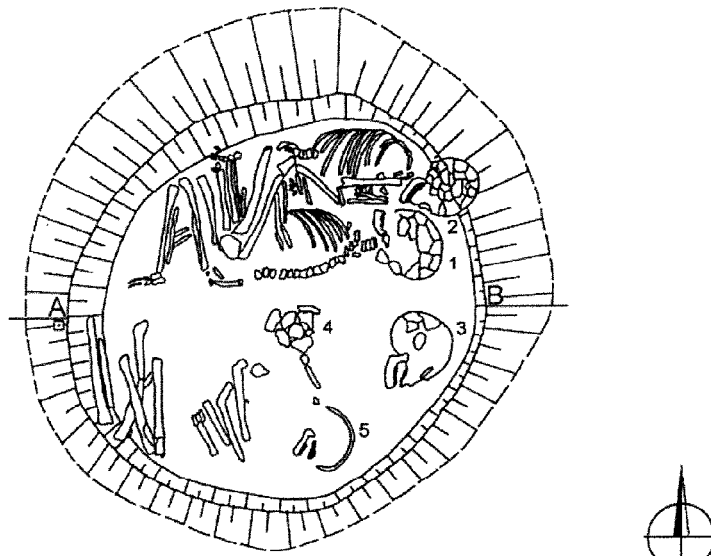

3

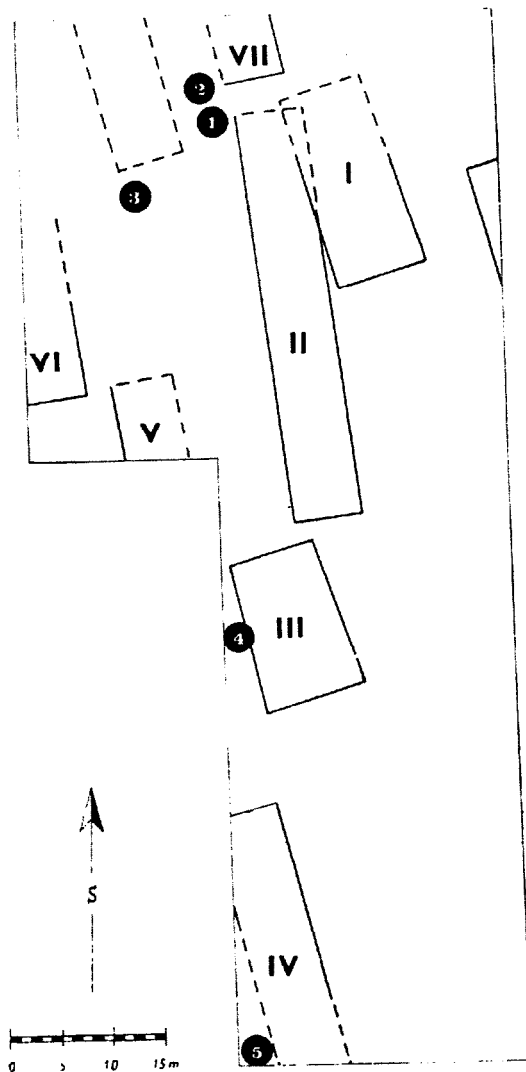

4

Tab. 11 1 – dětské hroby z Mikulova (podle UNGER 1974, 55, obr. 1); 2 – korále ze schránek měkkýšů z hrobu III z Mikulova (podle UNGER 1974, 55, obr. 2); 3, 4 - pohřby v Hlubokých Mašůvkách (podle ČIŽMÁŘ – DOČKALOVÁ 2003, 43, obr. 3; 46, obr. 8);

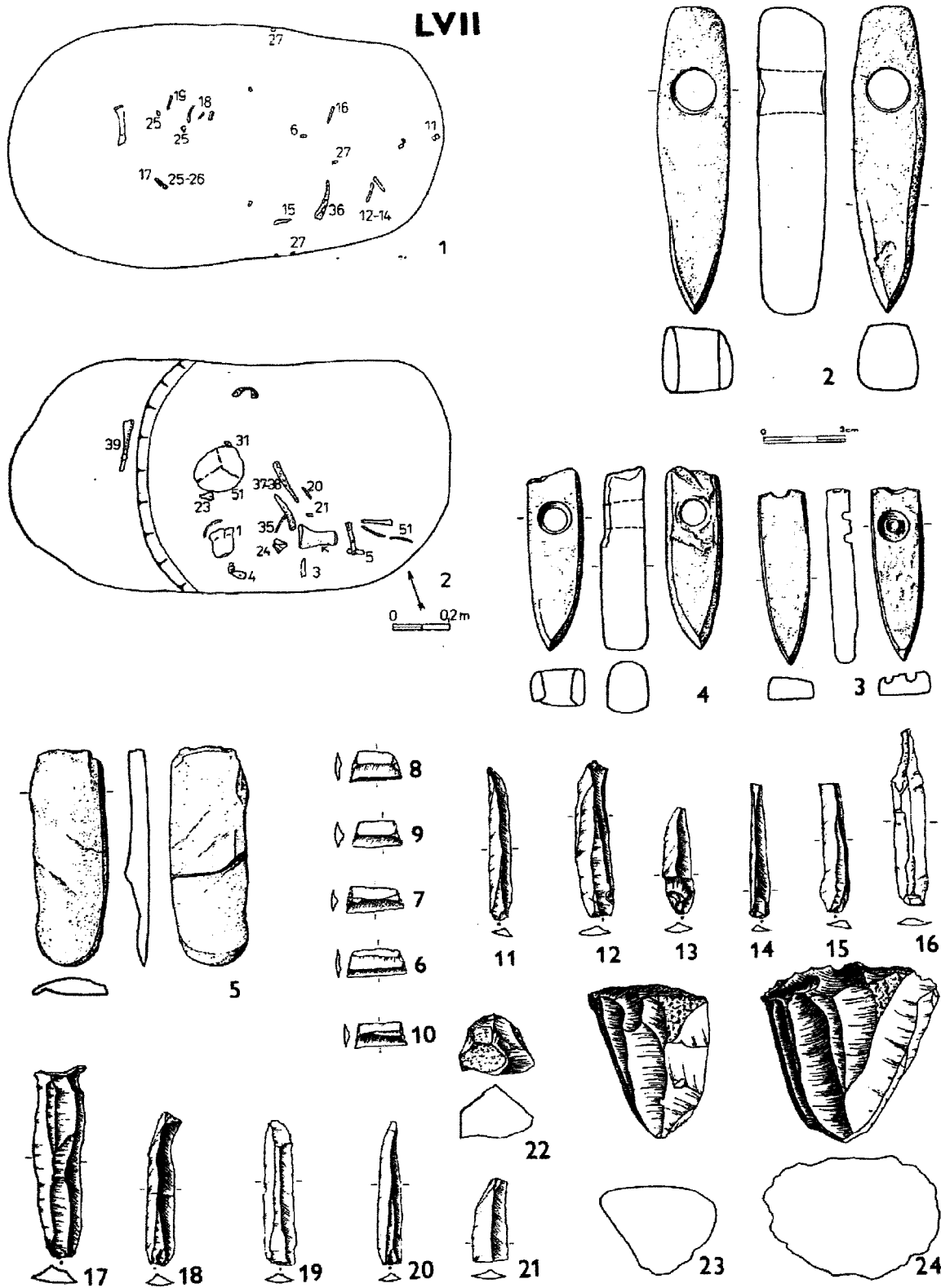

1

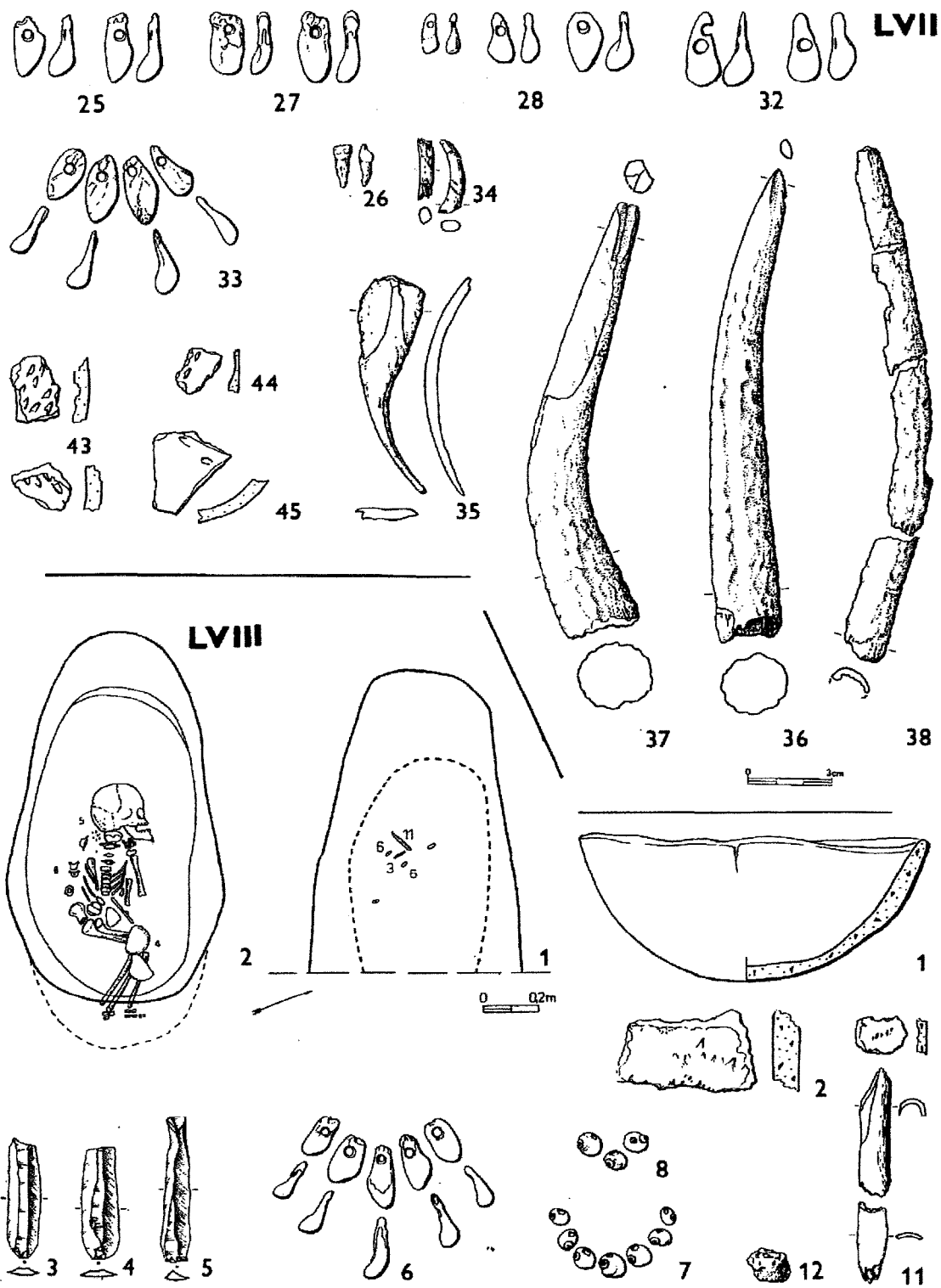

2

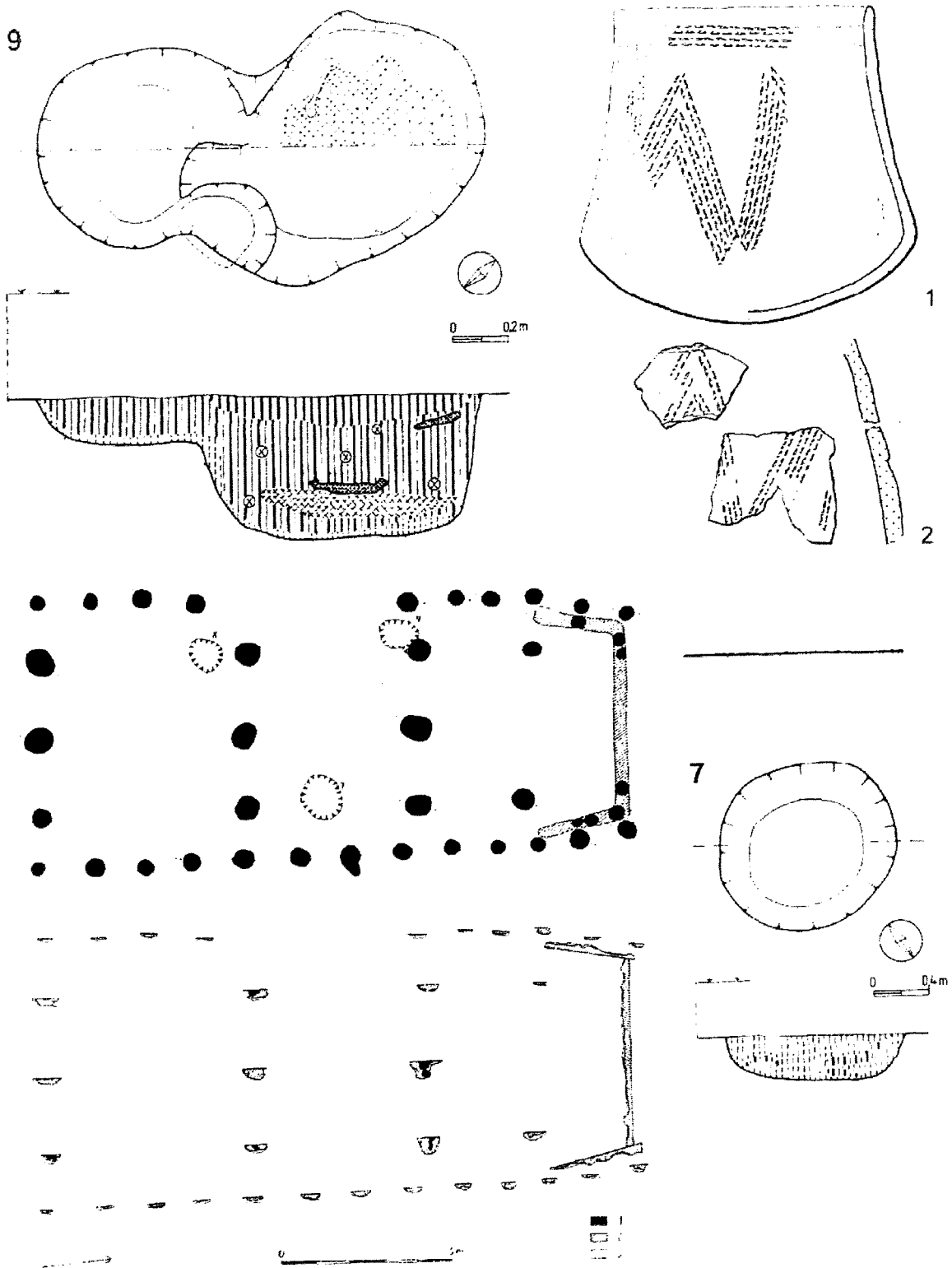
Tab. 12 1 - Silo s pozůstatky 5-6 dětí v Třebestovicích (podle RULF – ČTVERÁK 19997, 67, obr. 7); 2 – Vedrovice, dětské pohřby 1-5 u domů (podle ONDRUŠ 1972, 33, tab. 4).

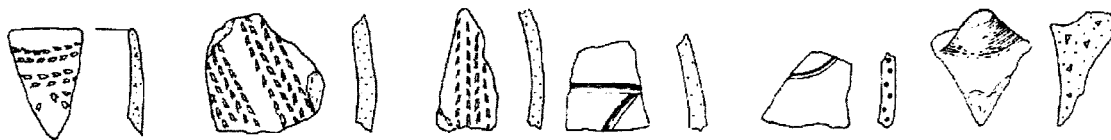
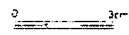
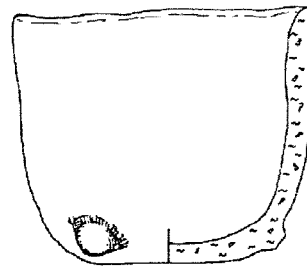
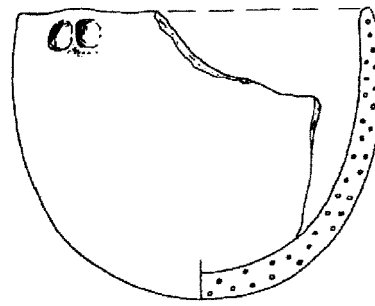
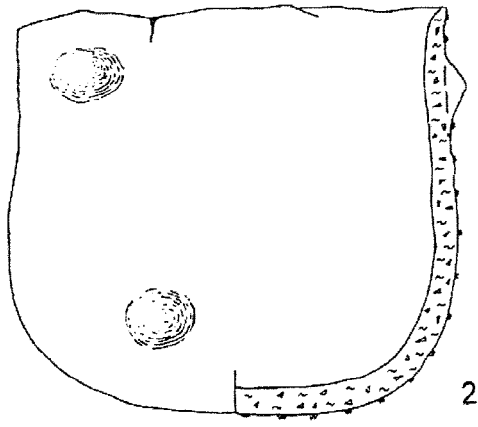
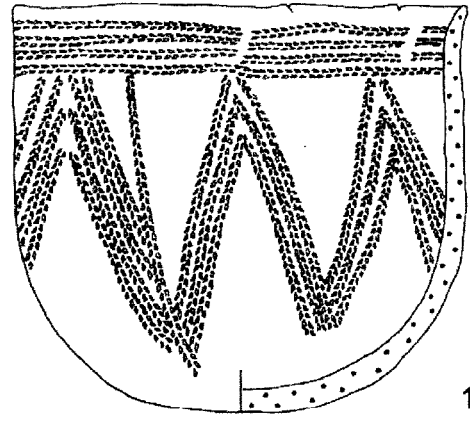
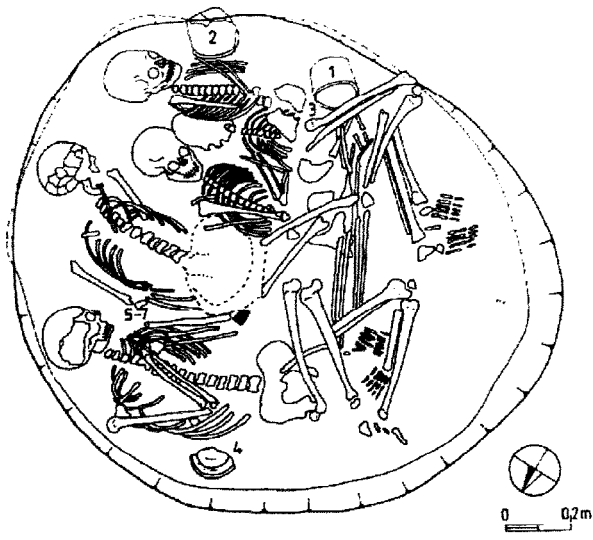
Tab. 14 Plotiště. Bohatý dětský hrob LVII (podle ZÁPOTOCKÁ 1998b, Taf. 67).

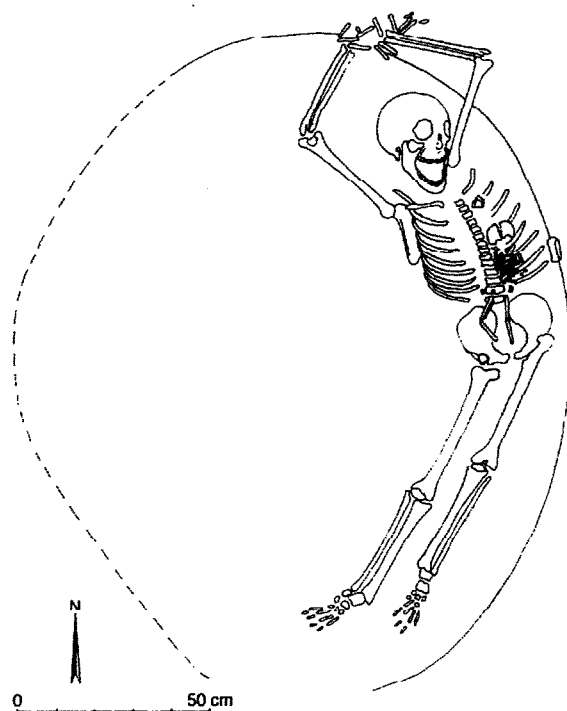
Tab. 15 Platiště. Bohatý dětský hrob LVII, pokračování (podle ZÁPOTOCKÁ 1998b, Taf. 67) a druhý bohatý dětský hrob LVIII (podle ZÁPOTOCKÁ 1998b, Taf. 68).

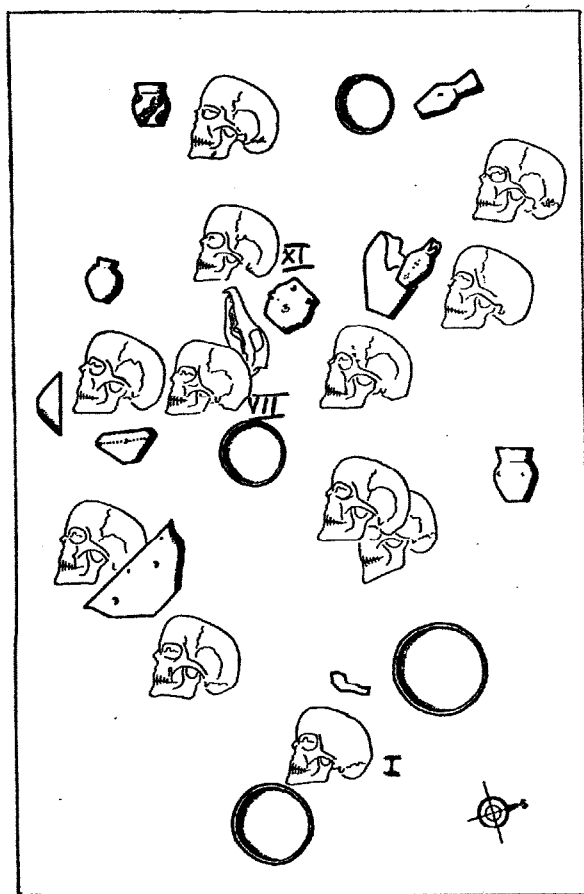
Tab. 16 Libenice. Pohřeb dítěte v chatě (podle ZÁPOTOCKÁ 1998b, Taf. 81).

Tab. 17 Loděnice. (podle ZÁPOTOCKÁ 1998b, Taf. 85).

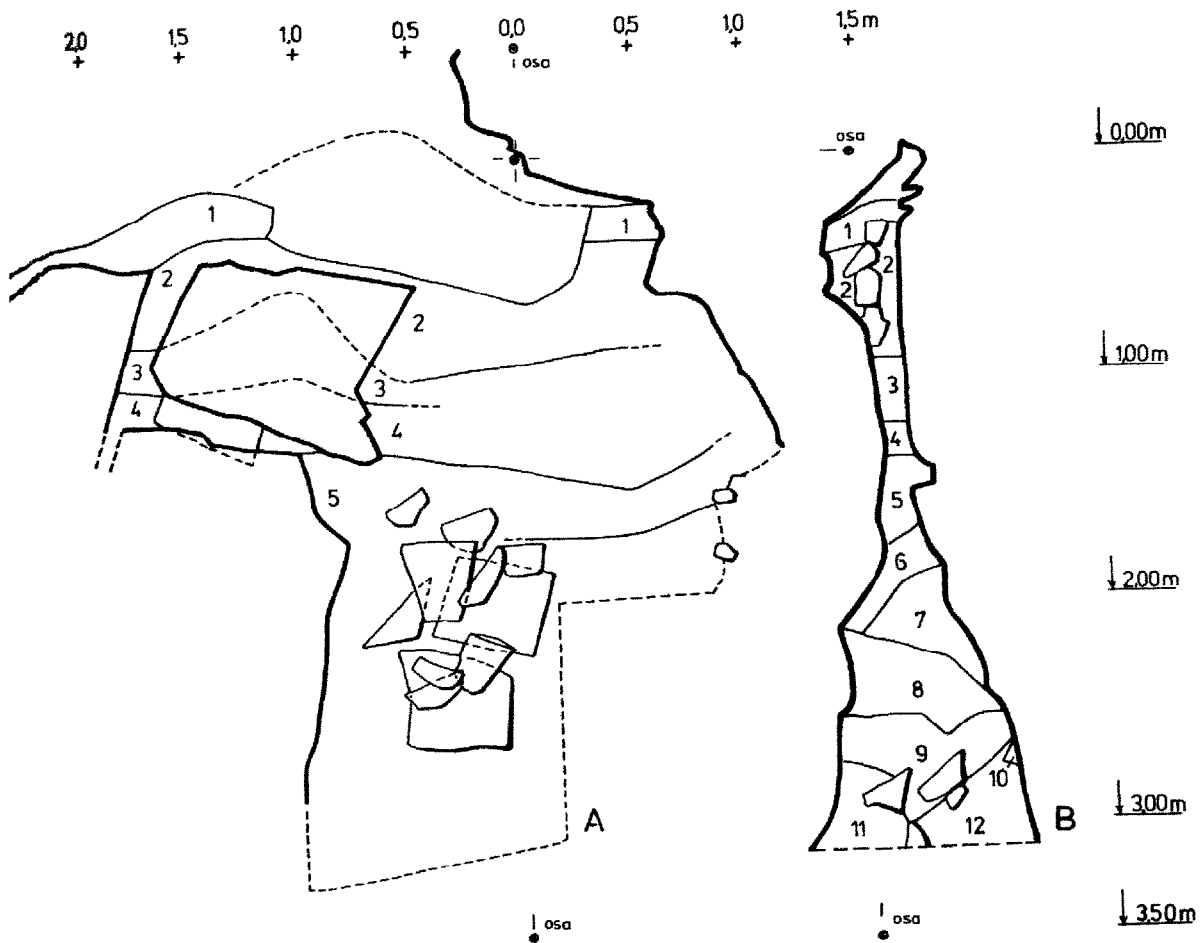

1

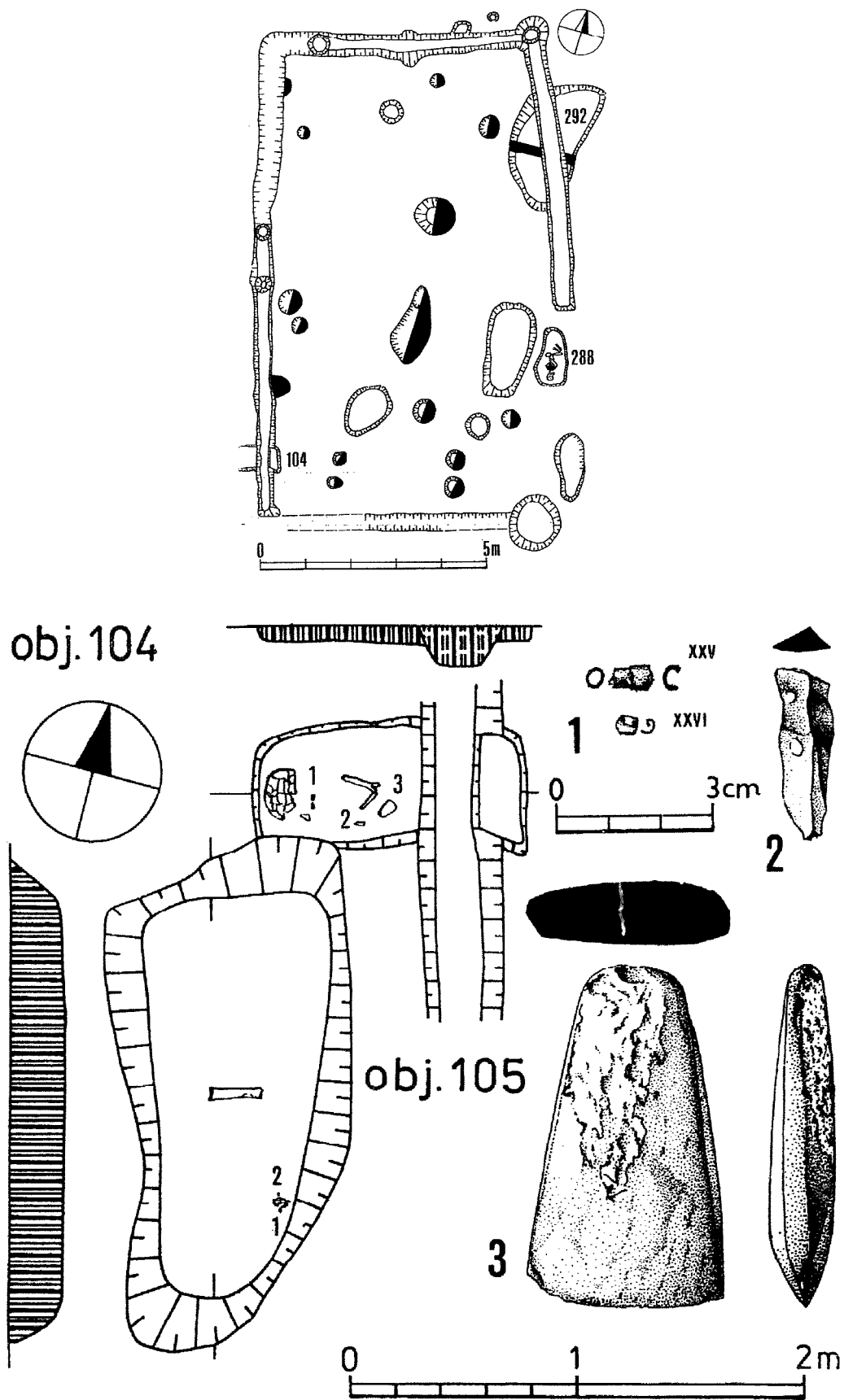

2

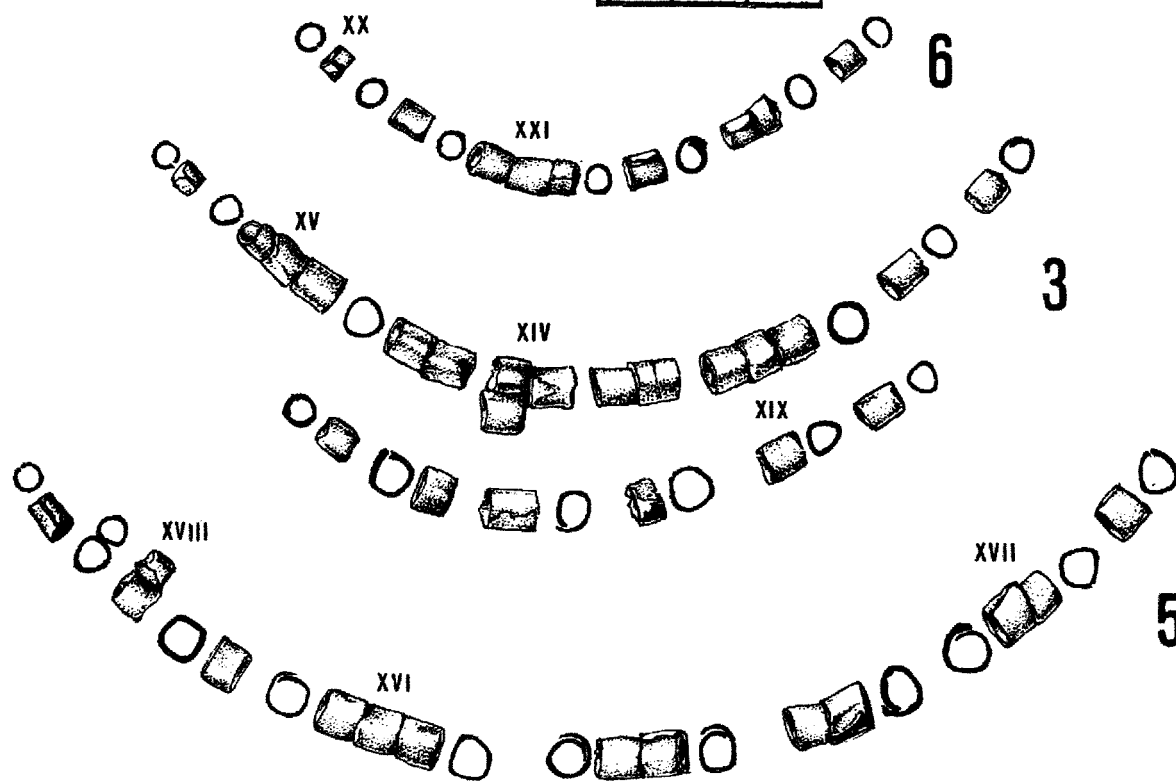
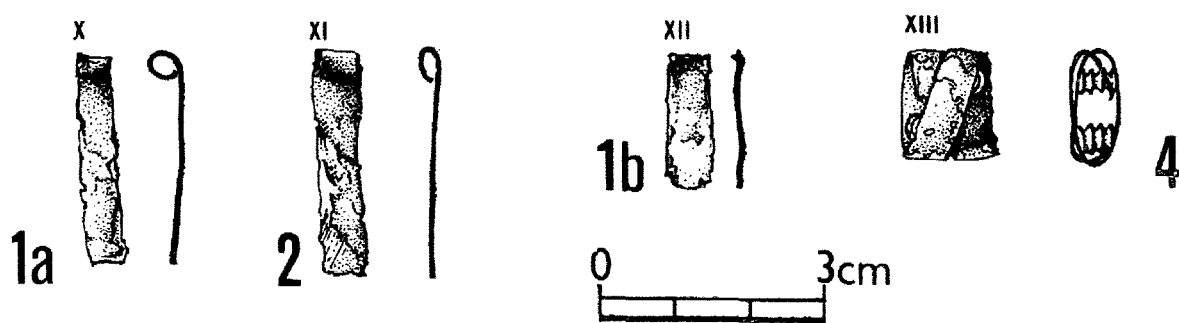
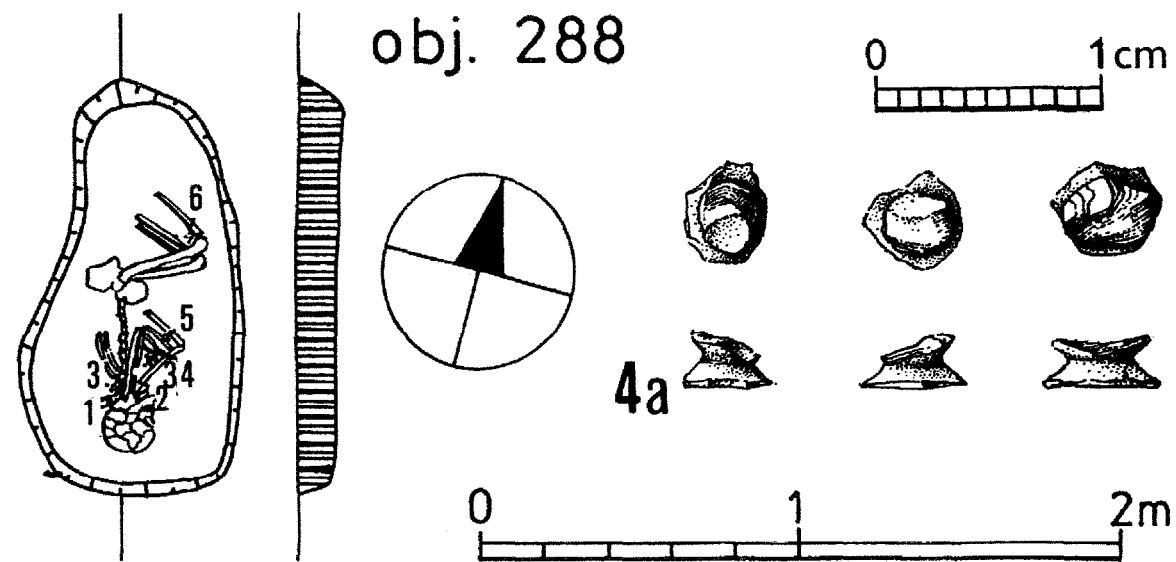
Tab. 18 1 - Krumlovský les (podle OLIVA 2004); 2 – Džbánice, hromadný hrob, zachyceny polohy lebek – I, VII, XI - dětské (podle HORŇANSKÝ – SKUTIL 1950, 335).

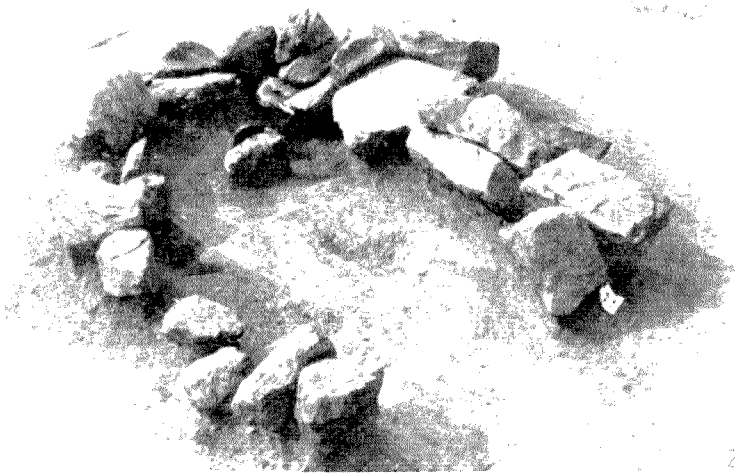
Tab. 19 Bacín. Schéma „obětní“ pukliny, 3-4 – vrstva pozdní neolit až časný eneolit (podle MATOUŠEK a kol. 2005).

Tab. 20 Třebestovice. Hroby u domu 105. Hrob 3 s výbavou (podle ČTVERÁK – RULF 1989, 8, obr. 2; 10, obr. 4).

Tab. 21 Třebestovice. Hrob 8 s výbavou (podle ČTVERÁK – RULF 1989, 13, obr. 7).

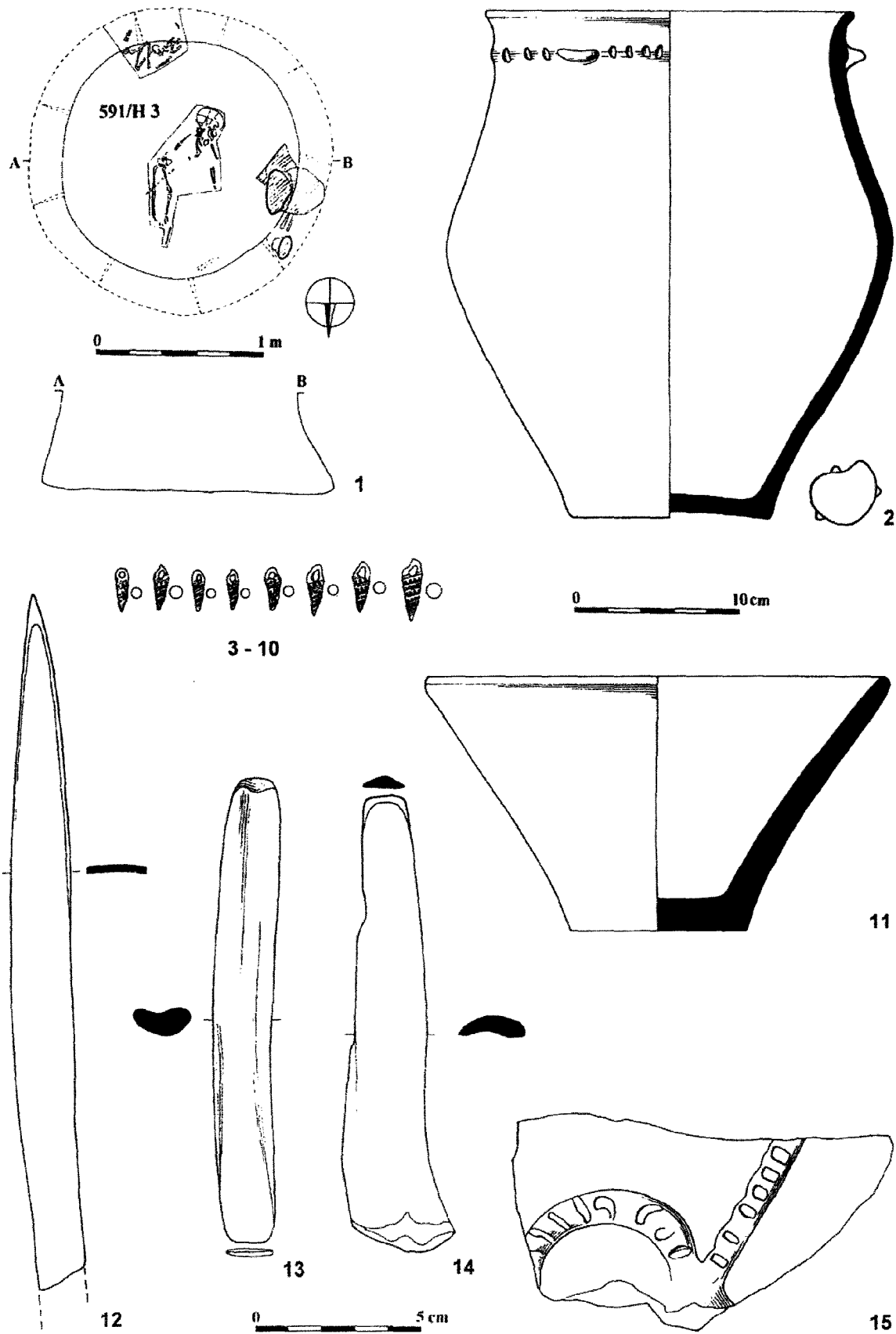

1

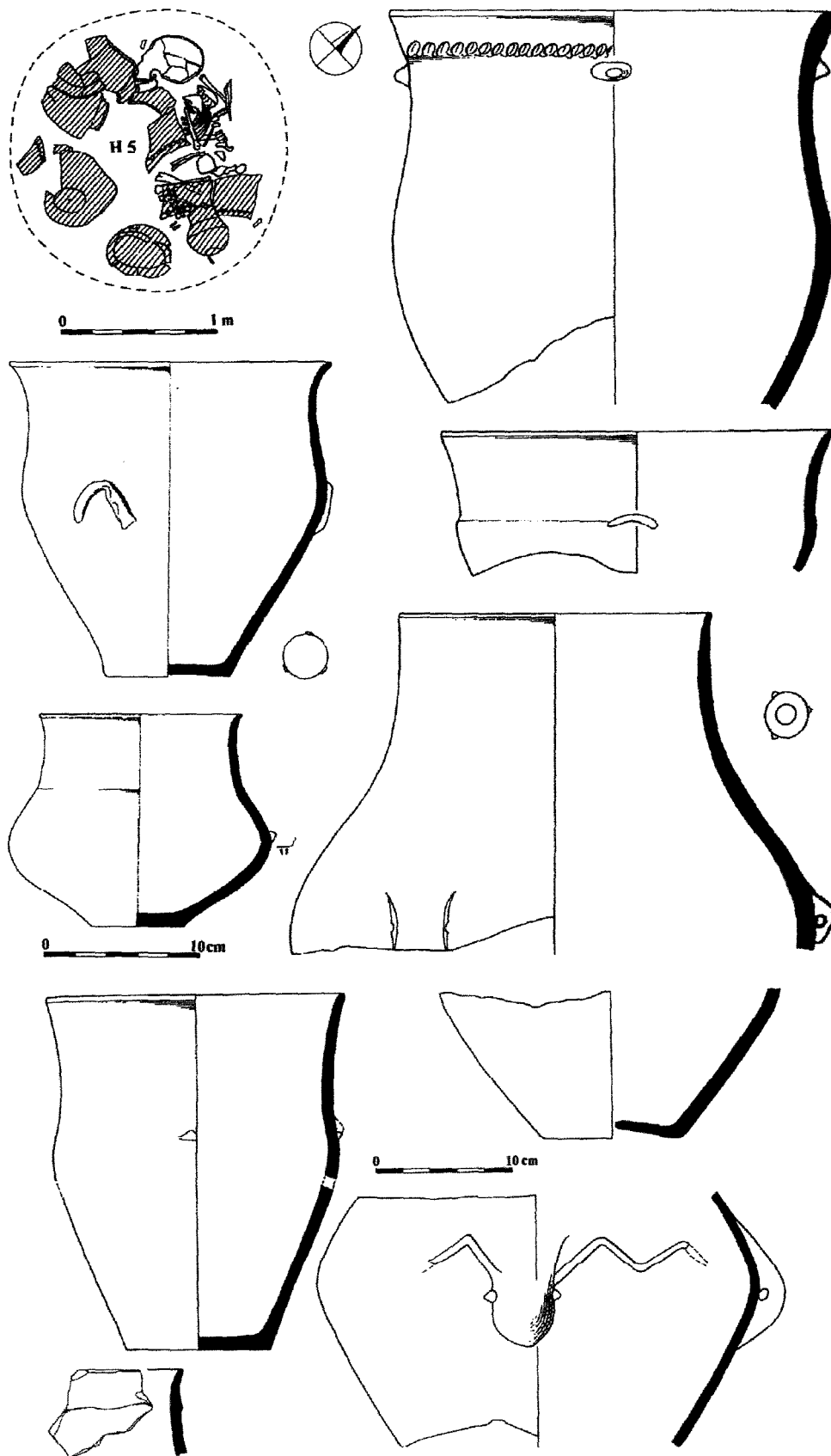

2

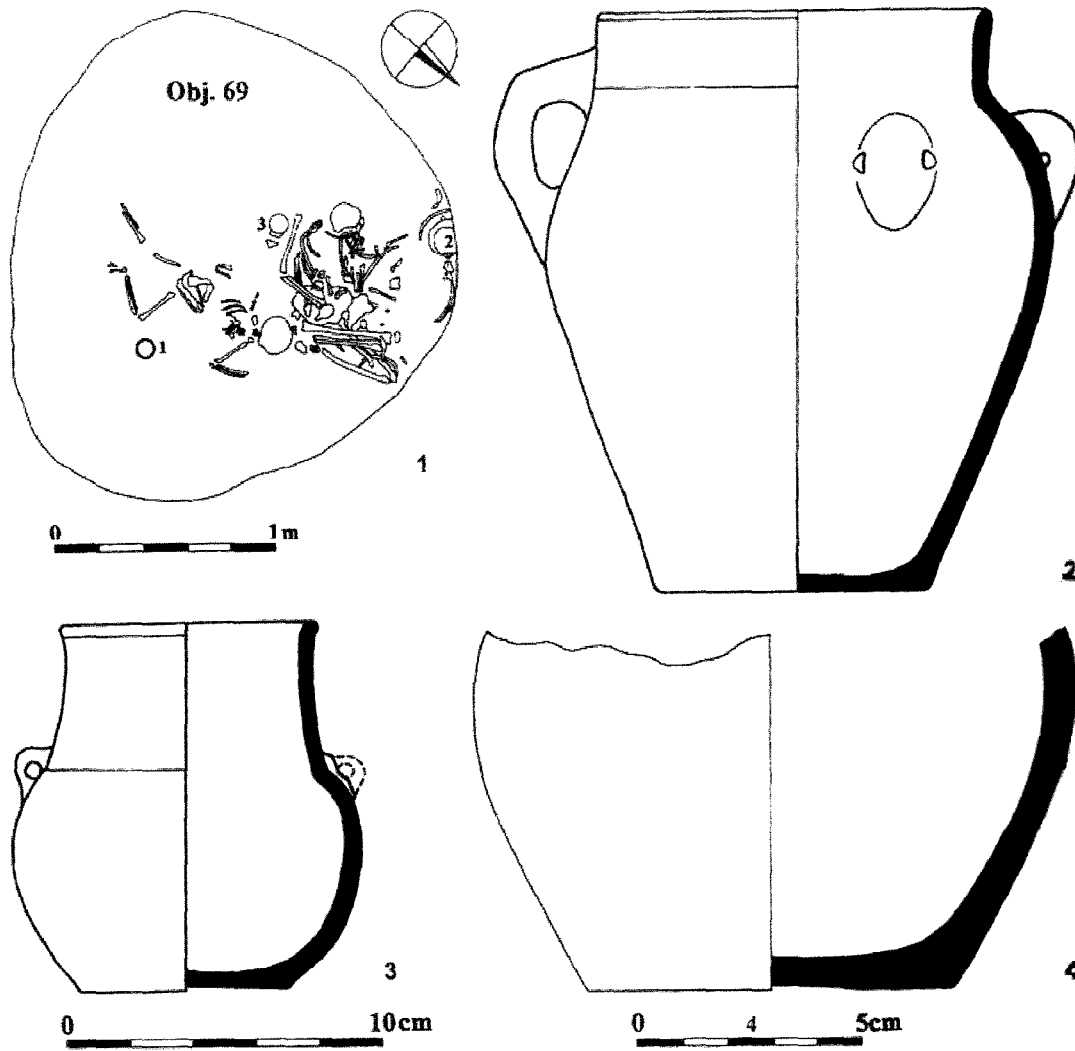
Tab. 24 1 - Makotřasy, objekt 46 – dětský birituální dvojhrob (podle PLESLOVÁ – ŠTIKOVÁ 1985, Pl. LXXXVI); 2 - Hostivice. Jáma 5 (podle PLEINEROVÁ 2002, 8, Fig. 6).

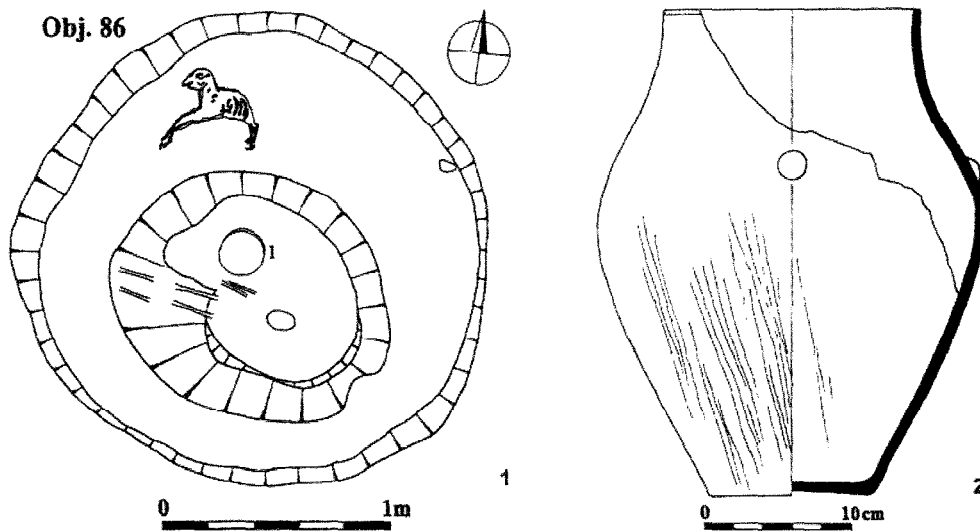
Tab. 25 Prostějov-Držovice. Skelet dítěte v objektu K 591 s inventářem (podle ŠMÍD 2001, 379, obr. 5).

Tab. 26 Prostějov-Držovice. Skelet dítěte v objektu K 557 s inventářem (podle ŠMÍD 2001, 380, obr. 6; 381, obr. 7).

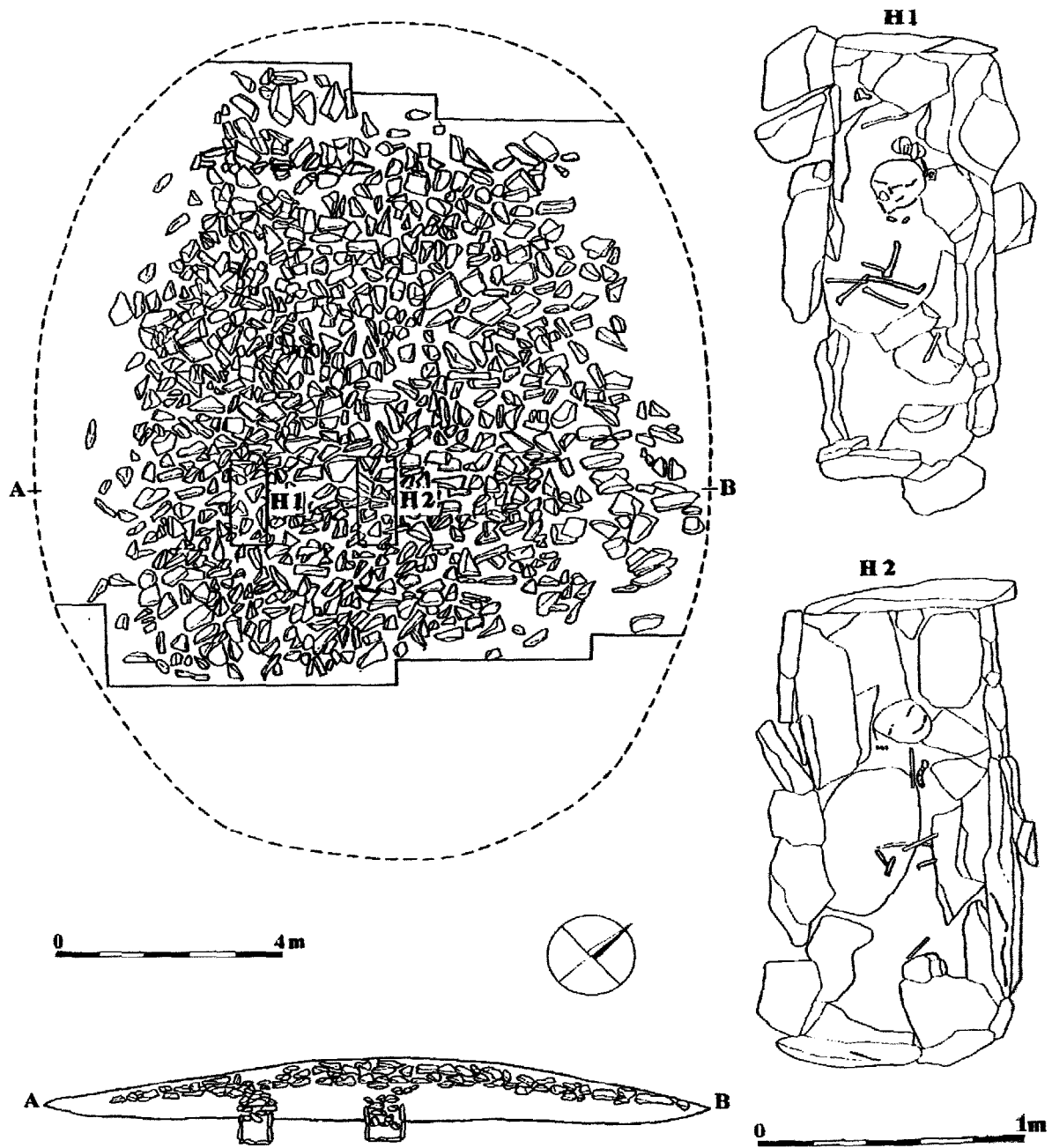

A

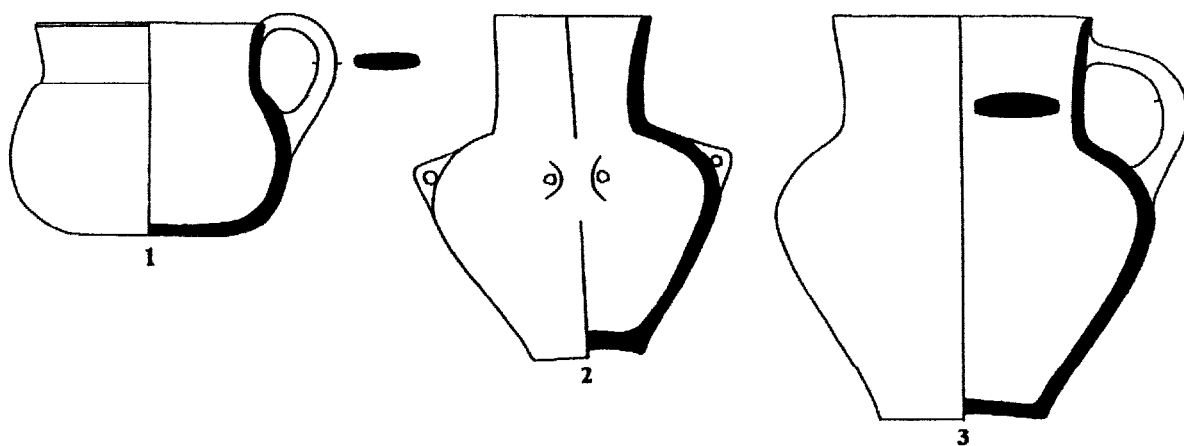

B

Tab. 27 Vávrovice. A – pohřby v obj. 69 s inventářem (podle ŠMÍD 2002, 384, obr. 10); B – pohřeb dítěte v obj. 86 s inventářem (podle ŠMÍD 2002, 385, obr. 11).

Tab. 28 Slatinky, mohyla 1 - hroby 1, 2 (podle ŠMÍD 2003, 218, tab. 80).

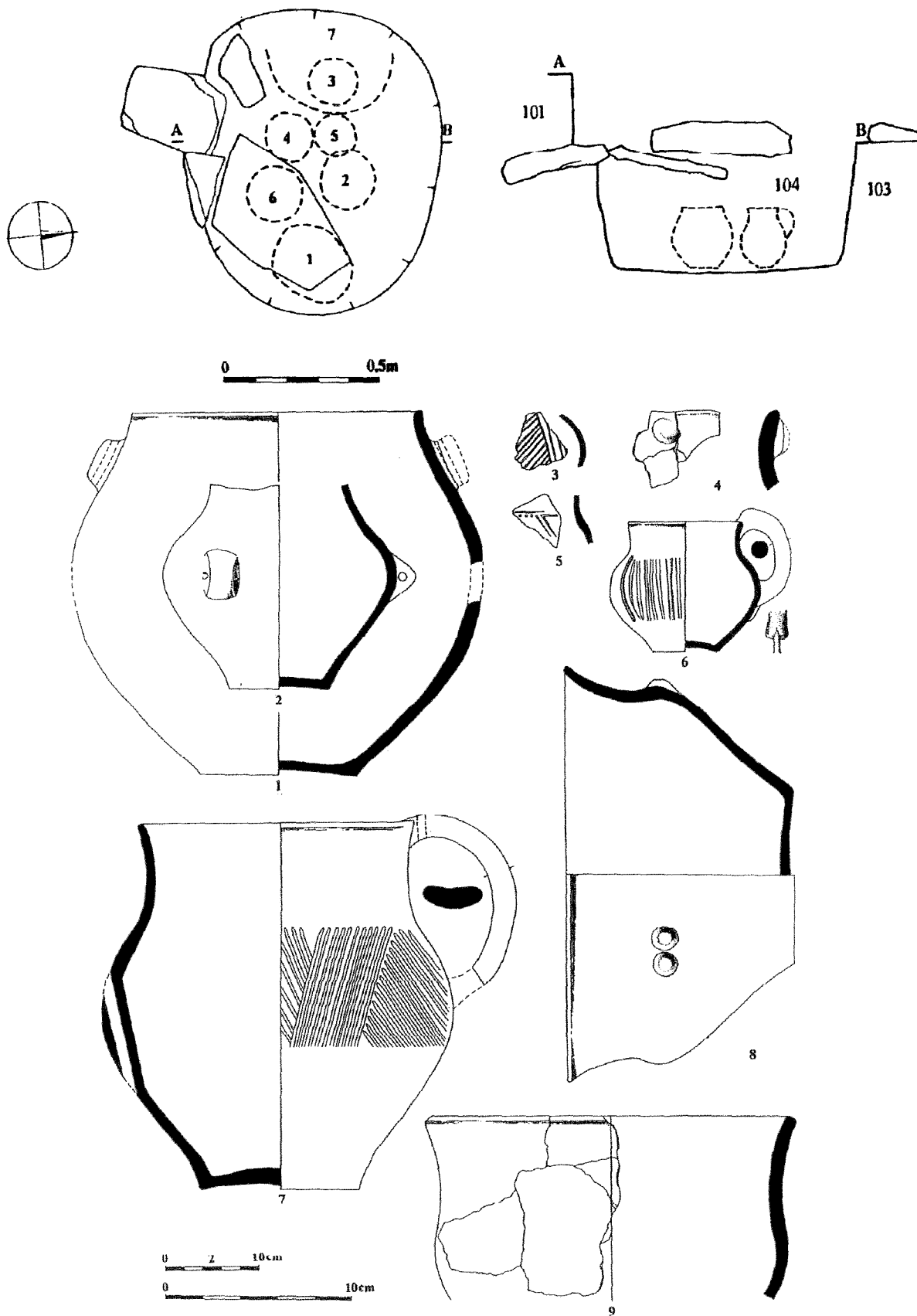

4

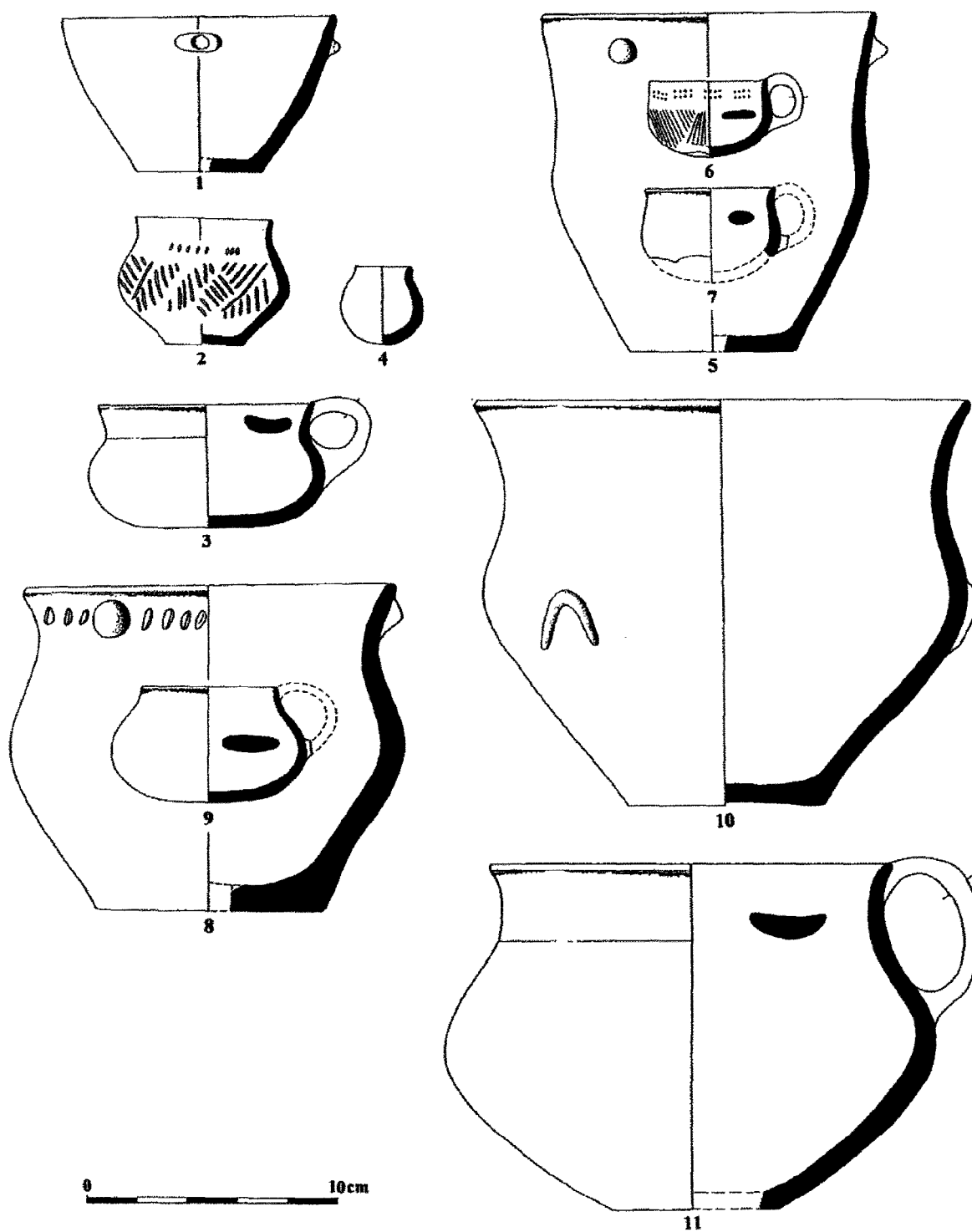

5

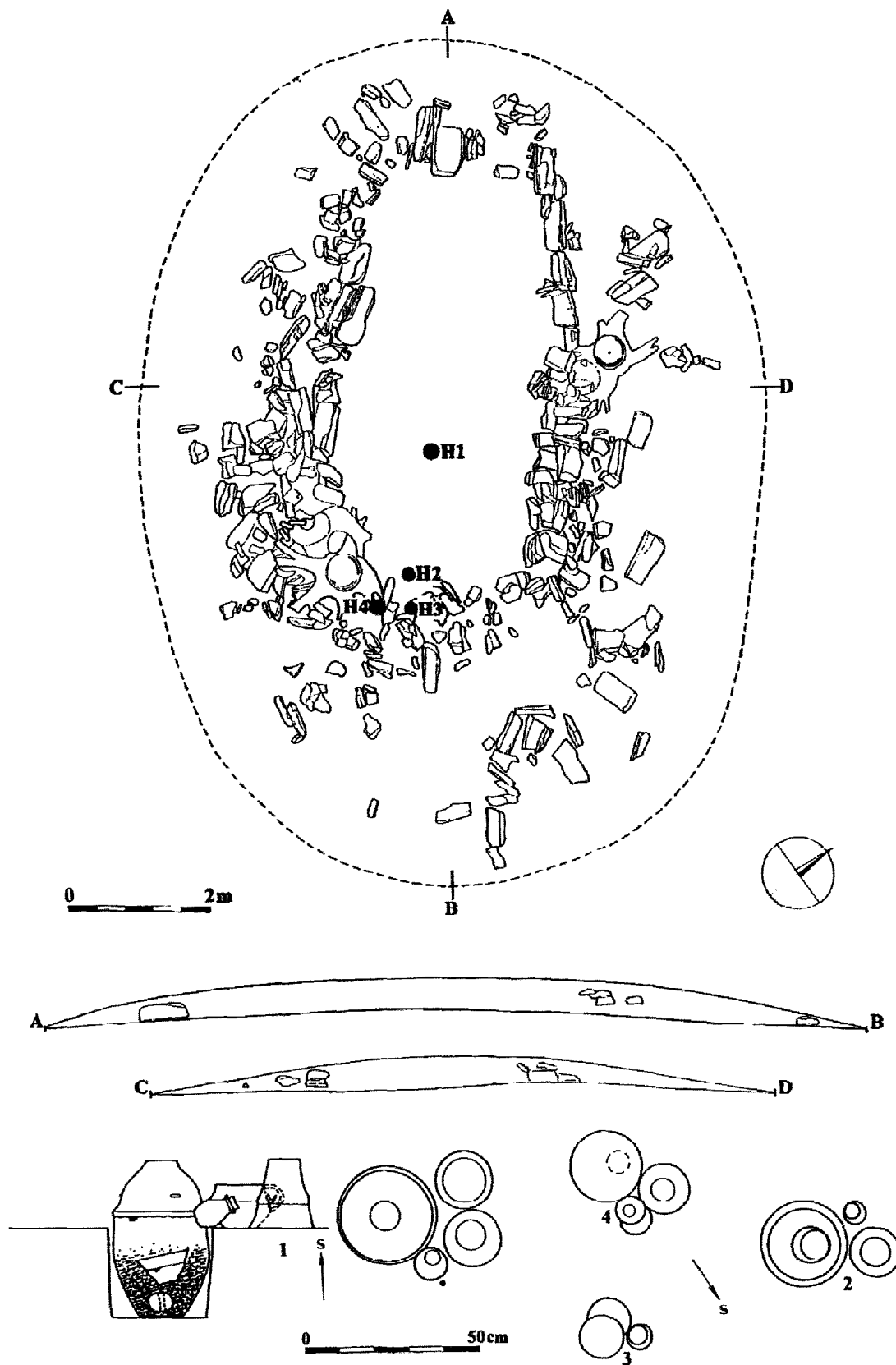
Tab. 29 Slatinky, mohyla 1. 1-3 – keramika z hrobů 1 a 2 (podle ŠMÍD 2003, 221, tab. 83:1-3); 4 – hrob 1, 5 – hrob 2 (podle ŠMÍD 2003, 243, tab. 105).

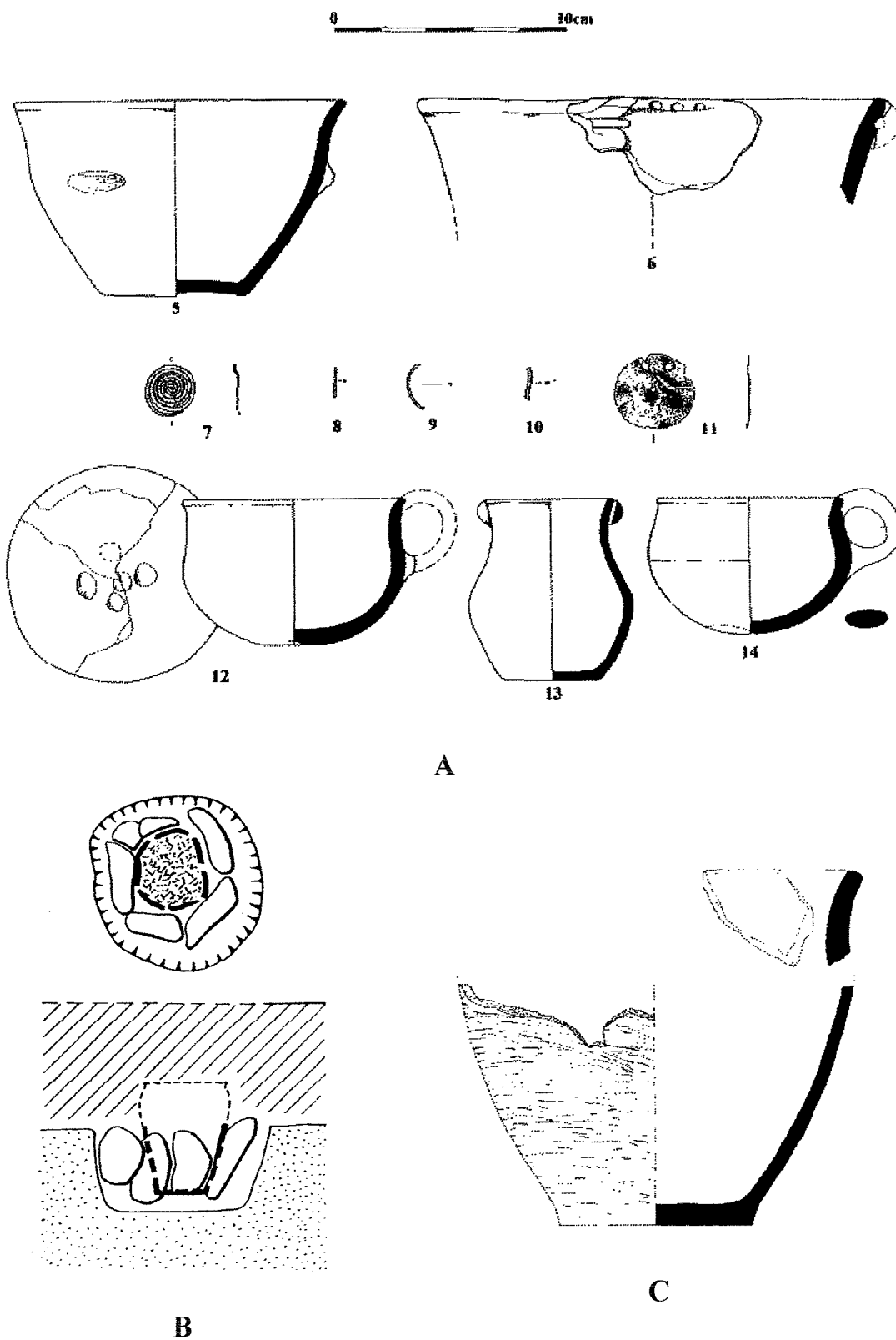
Tab. 31 Otaslavice, hrob v mohyle 5 (podle ŠMÍD 2003, 214, tab. 76). 1-9 – keramika (podle ŠMÍD 2003, 215, tab. 77).

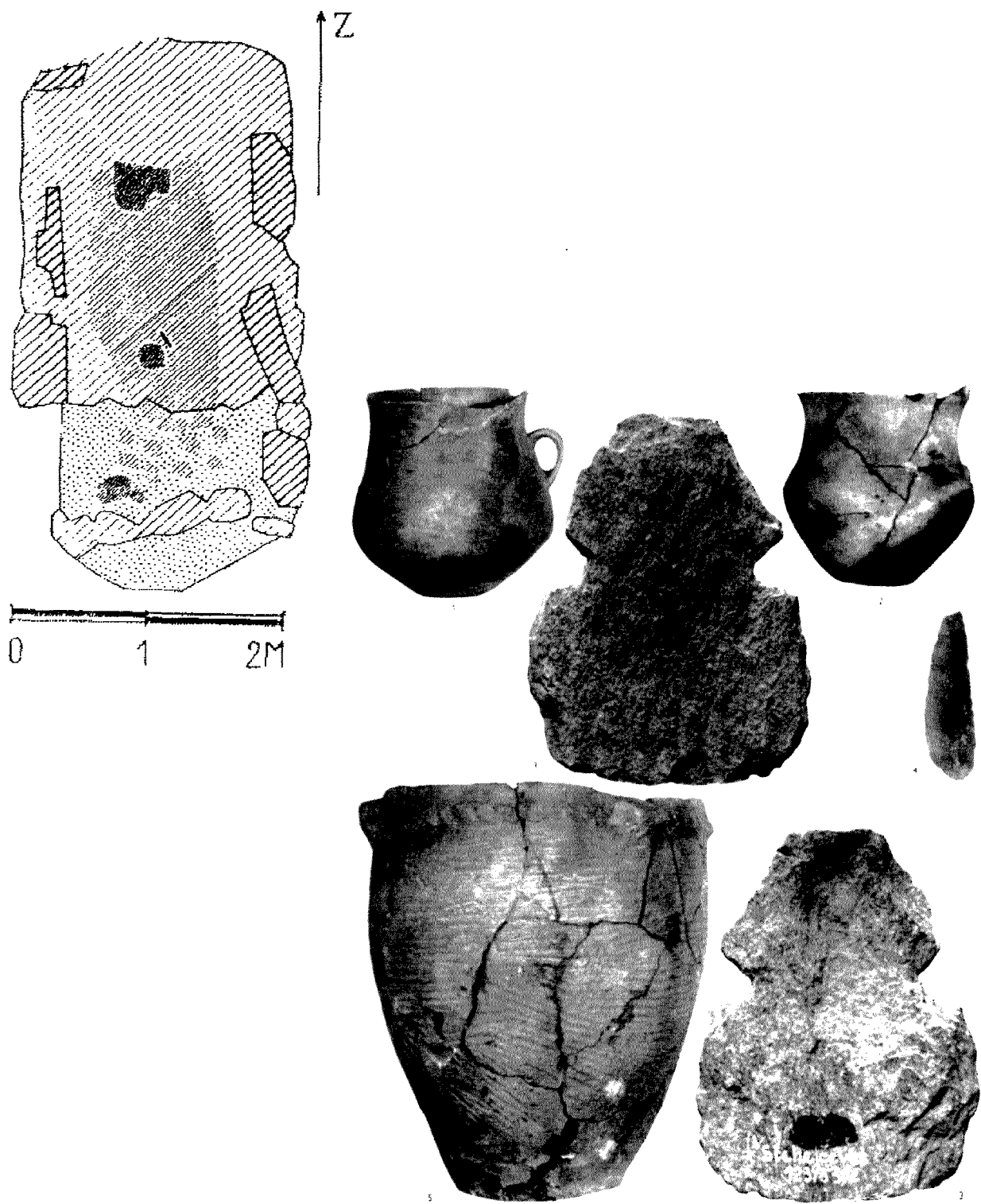
Tab. 32 Ohrozim „Horka“. Keramika z hrobů v mohyle 6. 1-9 – z dětských hrobů, 10-11 – z hrobu dospělého muže (podle ŠMÍD 2003, 202, tab. 64).

Tab. 33 Náměšť na Hané, poloha „Dlouhá niva“, mohyla 1 (podle ŠMÍD 2003, 181, tab. 43).

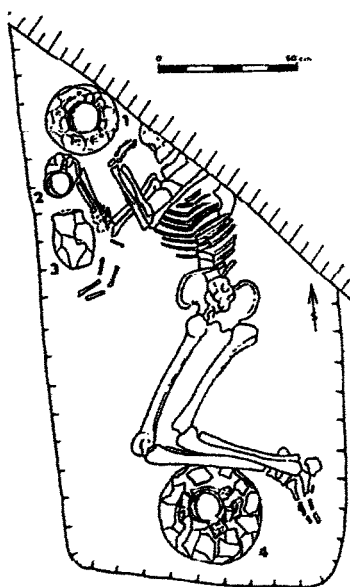

Tab. 34 A - Náměšť na Hané „Dlouhá niva“, mohyla 1 hrob 4 (podle ŠMÍD 2003, 183, tab. 45:5-14); Běchovice. B – žárový hrob II (podle VENCL 1972, 498, obr. 7:2); C – kresba popelnice z hrobu II (podle VENCL 1972, 495, obr. 5:1-2).

1-5

Tab. 35 Stehelčevy, plán hrobu (podle KNOR 1946, 146, obr. 2); 1-5 – nálezy (EHRICH – PLESLOVÁ 1968, Pl. LIX).

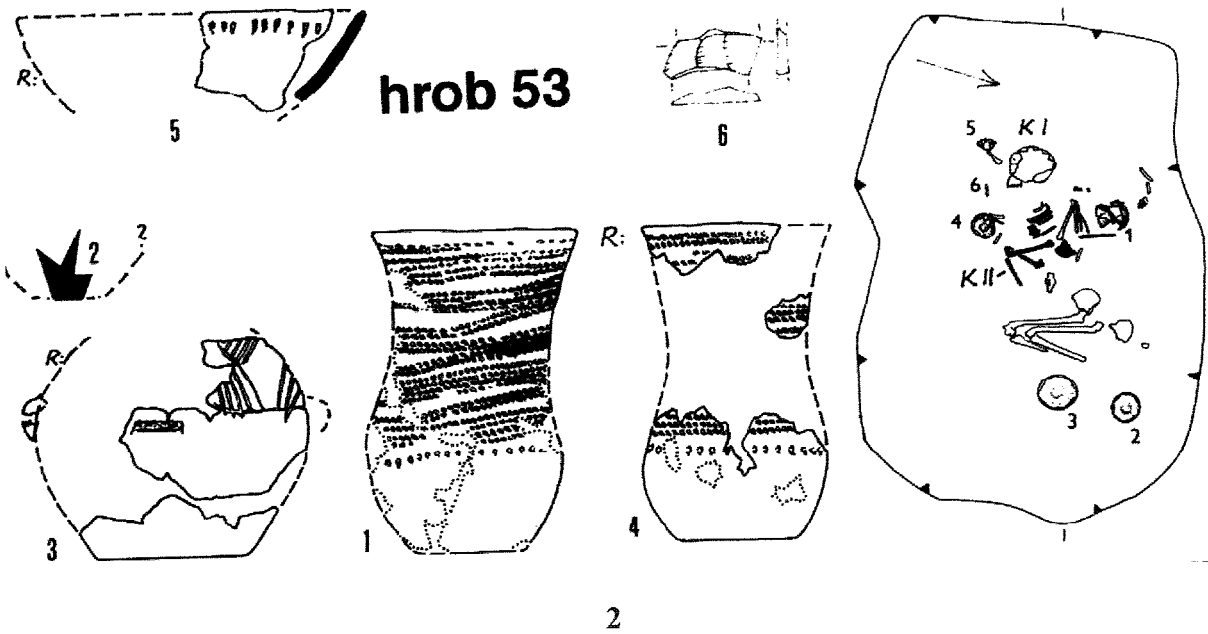
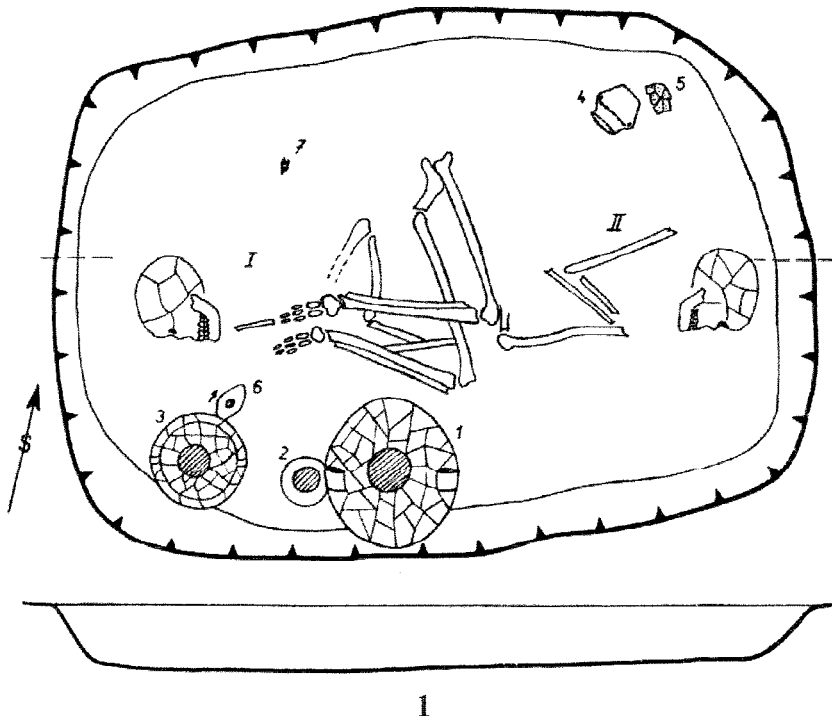

1

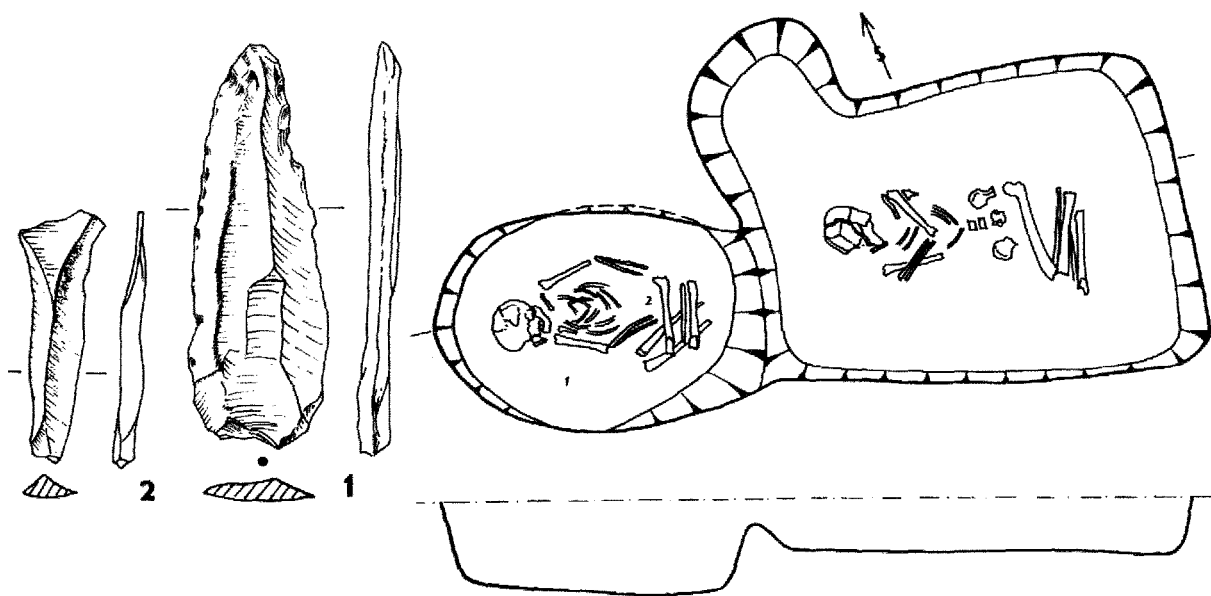

6

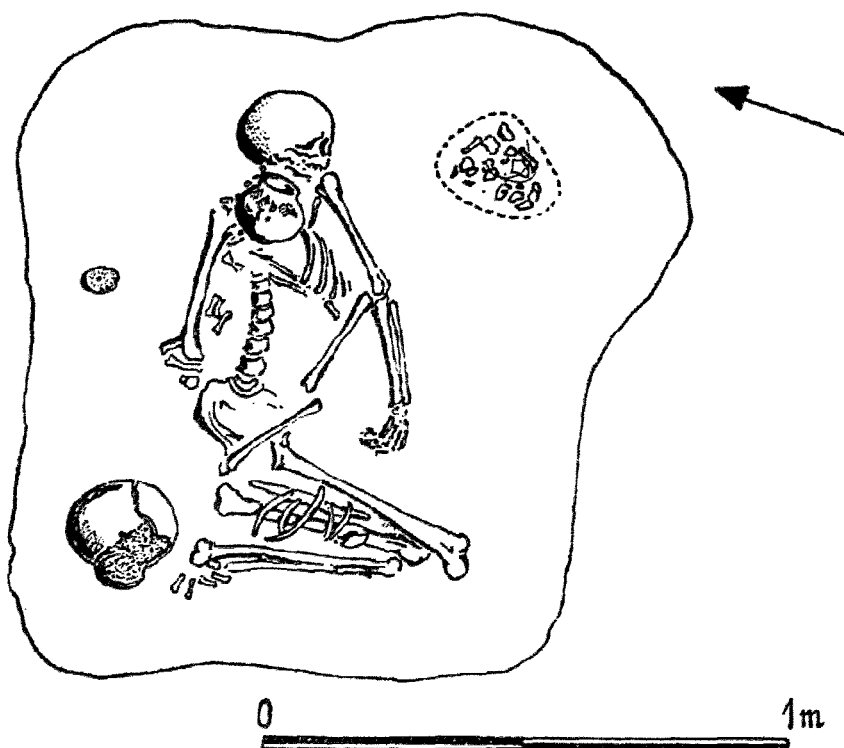
Tab. 36 1 – nádoby a hrob KKA v Blšanech (podle DOBEŠ 1998, 155, Abb. 6); 6 – hrob z Předměřic (podle VOKOLEK – ZÁPOTOCKÝ 1990, 48, obr. 14).

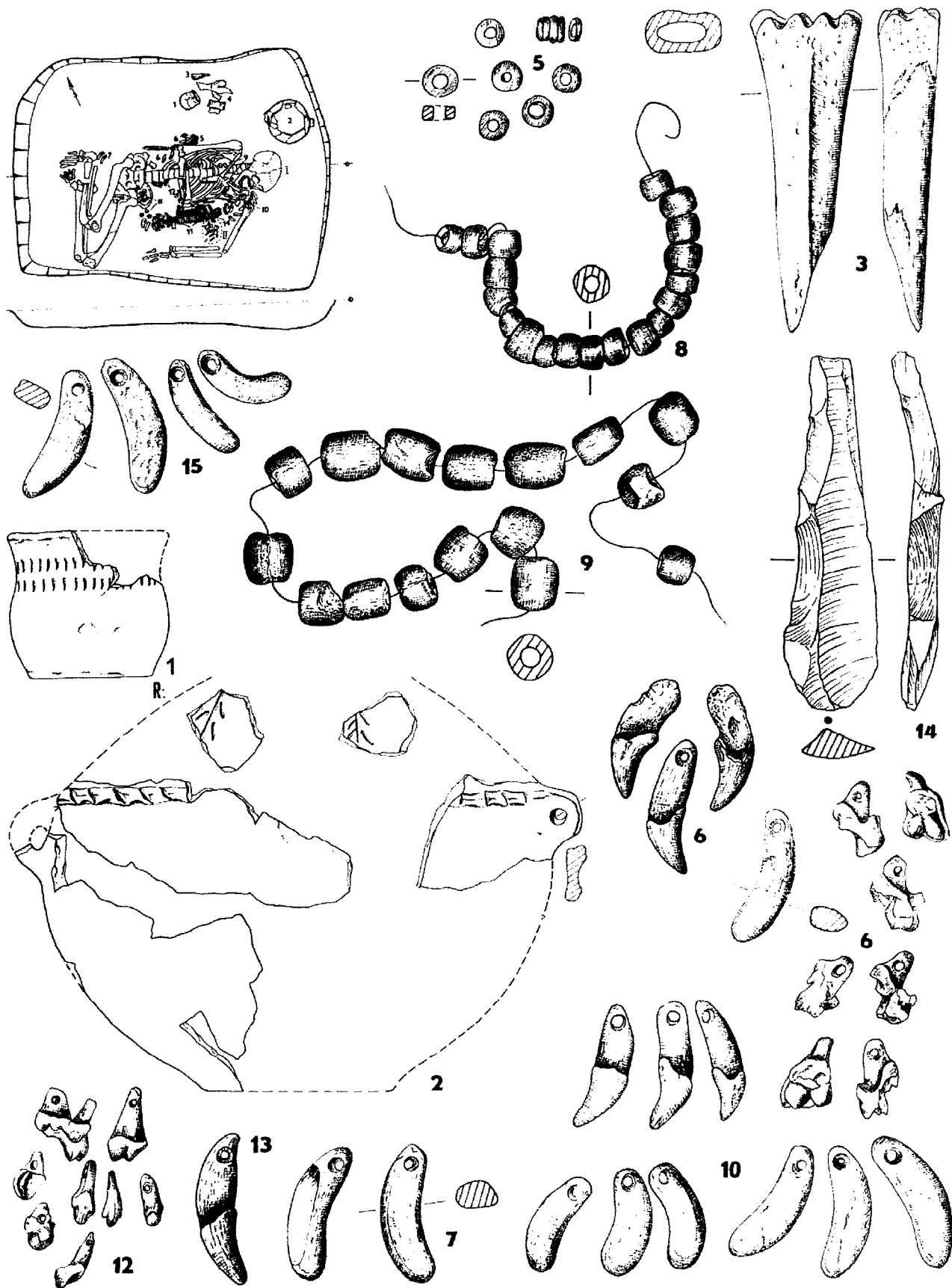
Tab. 37 1 – Vikletice, dvojhrob 47 s jedinci v antipodické pozici (podle BUCHVALDEK – KOUTECKÝ 1970, 158, Abb. 97); 2 - Praha-Jinonice, dvojhrob 53 (podle BUCHVALDEK – KOVÁŘÍK 1993, 172, obr. 35)

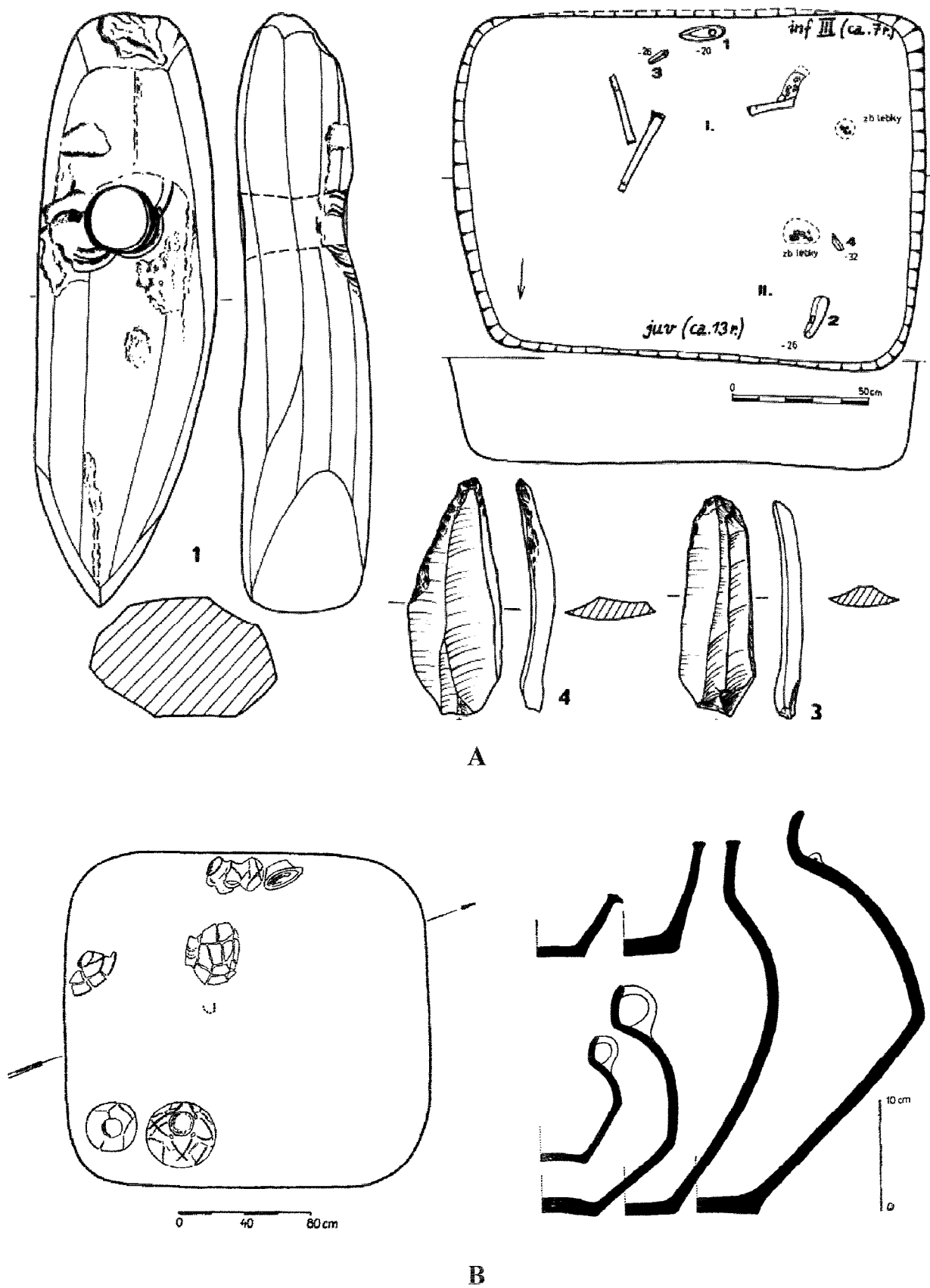
B

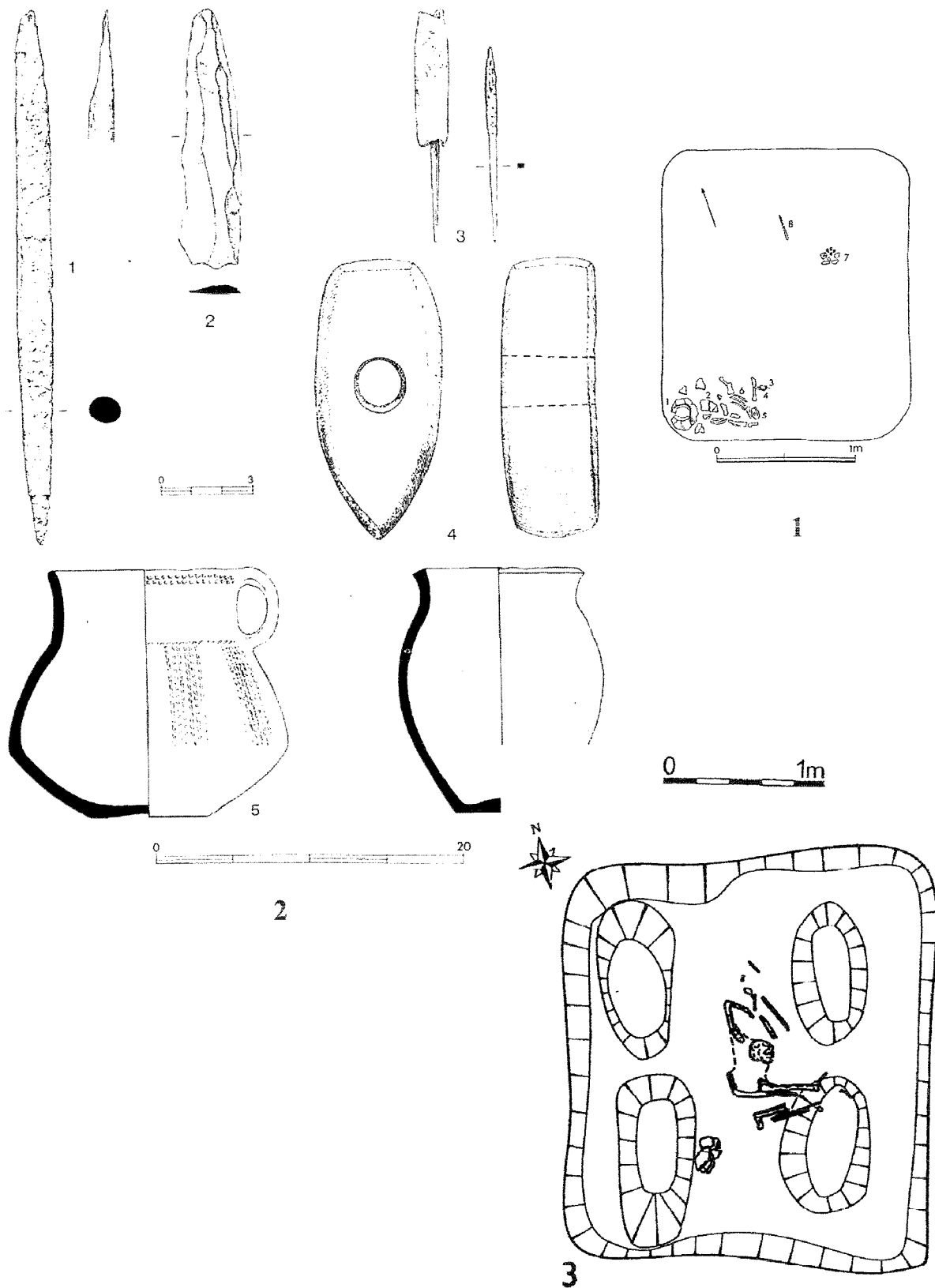
Tab. 38 A - Droužkovice (podle DOBEŠ 1993, 189, obr. 4); B - Blšany (podle HNÍZDOVÁ – ŠIMŮNEK 1955, 579, OBR. 256).

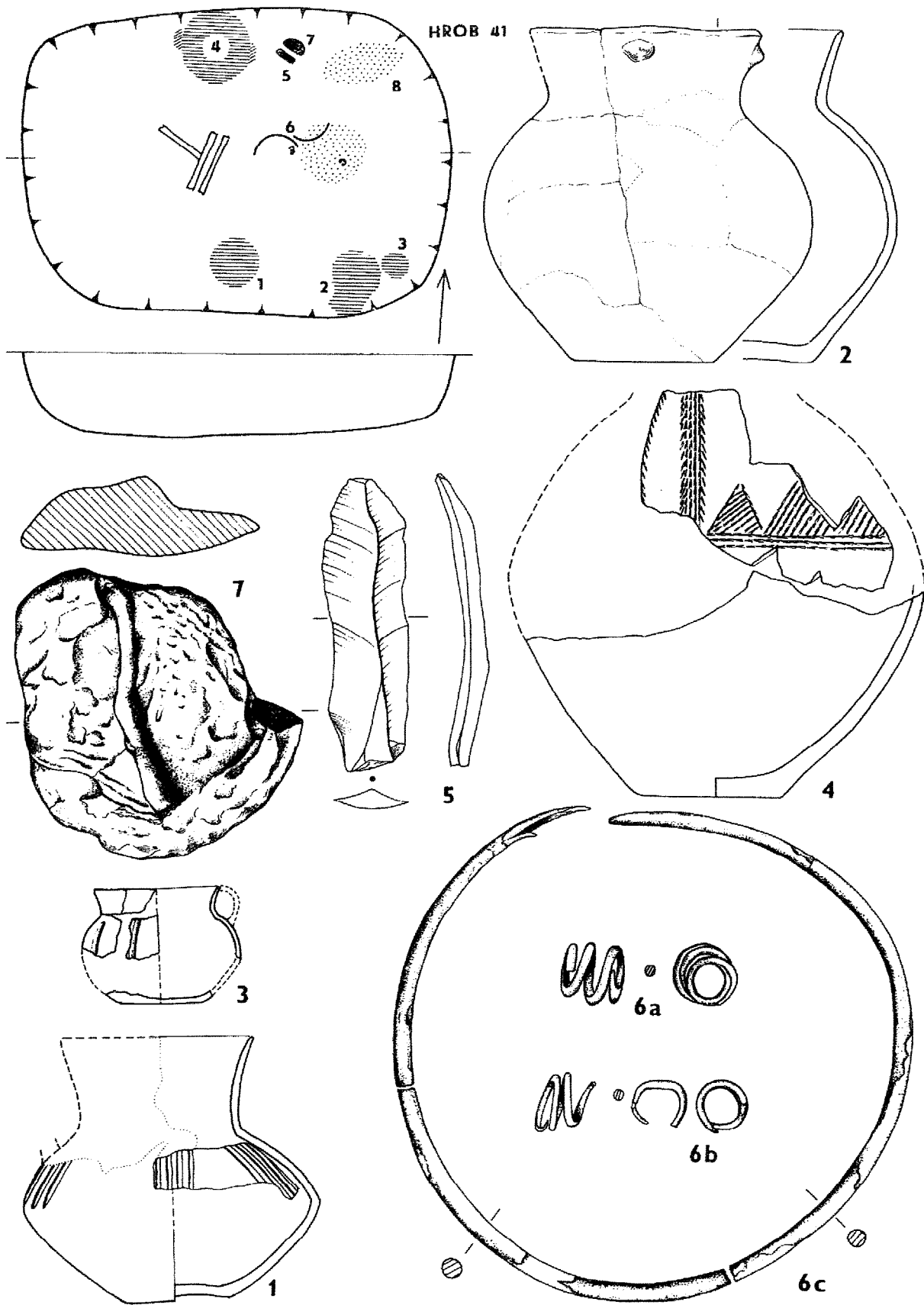
Tab. 39 Konobrze III, I 31 - část výbavy matky s devítiměsíčním plodem (podle DOBEŠ – BUCHVALDEK 1993, 236, obr. 10).

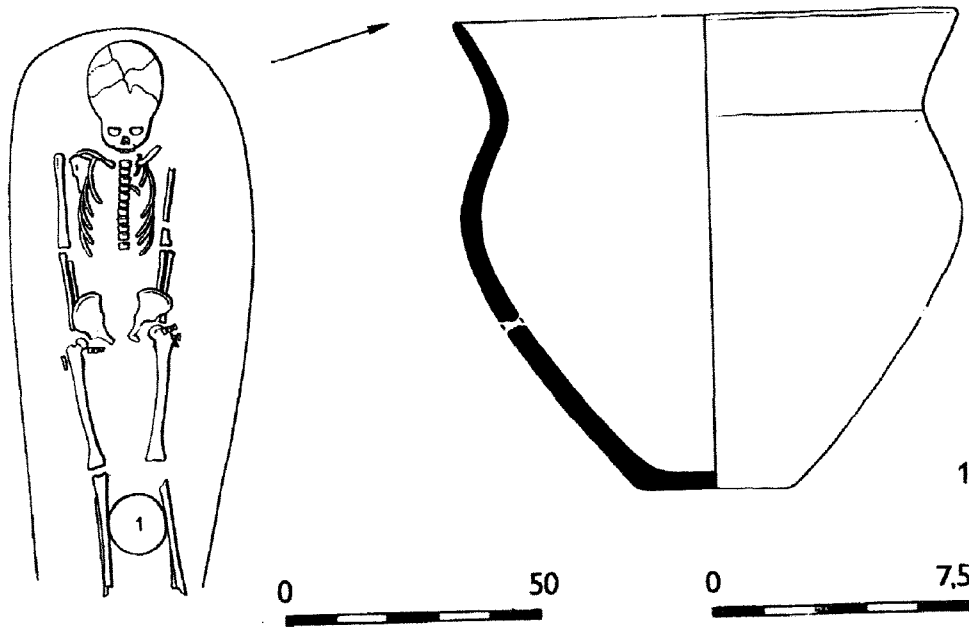
Tab. 40 A – Trmice, dvojhrob 7 (podle CVRKOVA – KOUTECKÝ – BRUS 1991, 27, obr. 7); B – Mouchnice, hrob s výbavou (BENEŠOVÁ 1959, 150, obr. 59; 151, obr. 60)

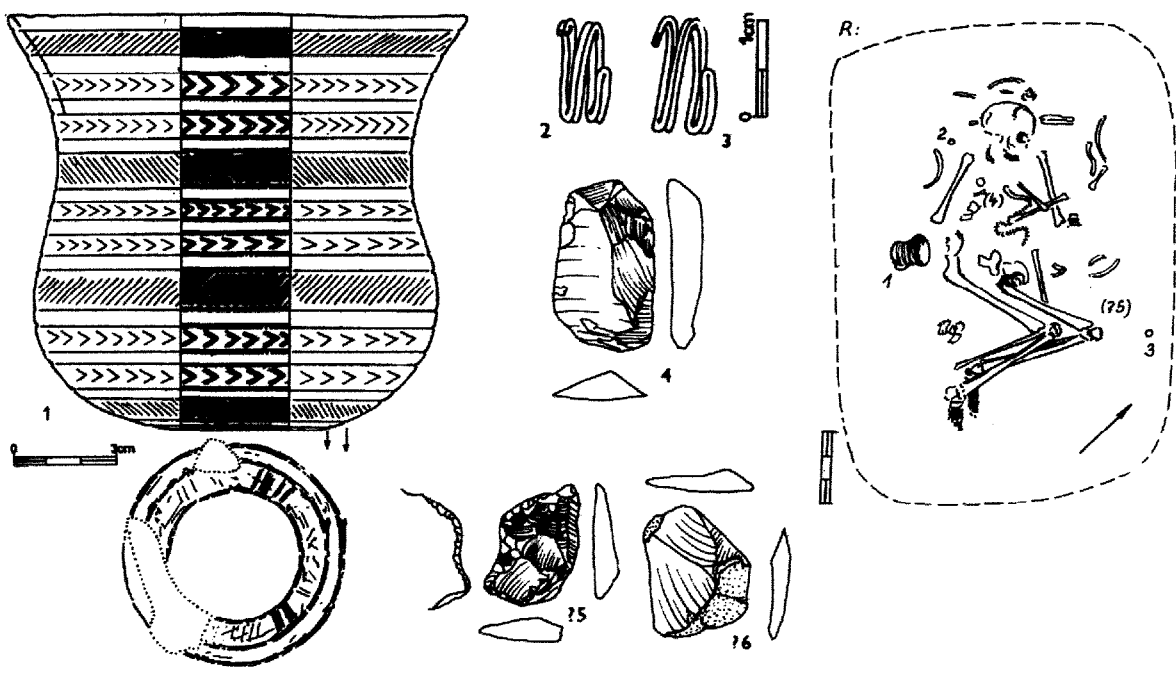
Tab. 41 Dětkovice – půdorys hrobu (podle ČIŽMÁŘOVÁ – ŠMÍD 1976, 530, obr. 1). 1-6 - hrobová výbava (podle ČIŽMÁŘOVÁ – ŠMÍD 1976, 531, obr. 2); 3 - Olomouc – Nemilany, H 50 s vnitřní konstrukcí (podle PEŠKA 2001, obr. 3:3).

Tab. 42 Čachovice, hrob 41 (podle NEUSTUPNÝ - SMRŽ 1989, 632, obr. 34).

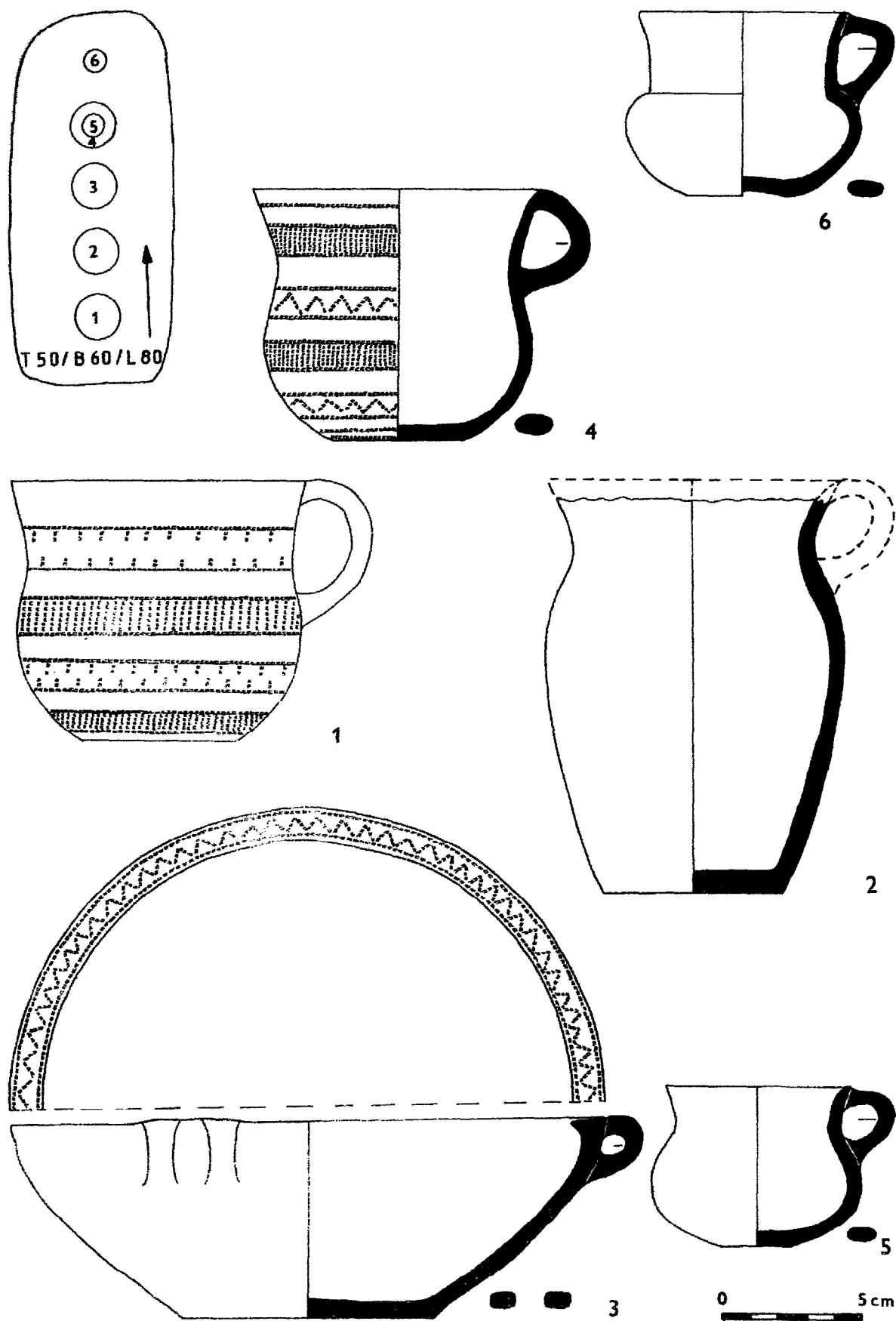

A

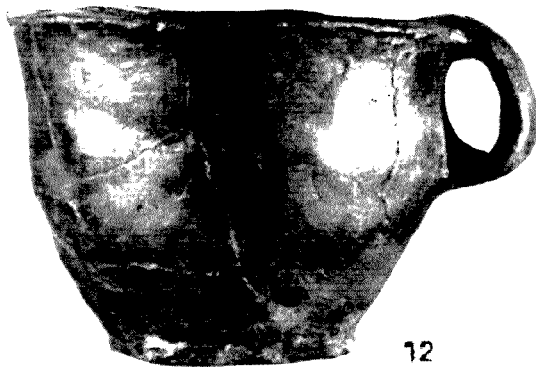
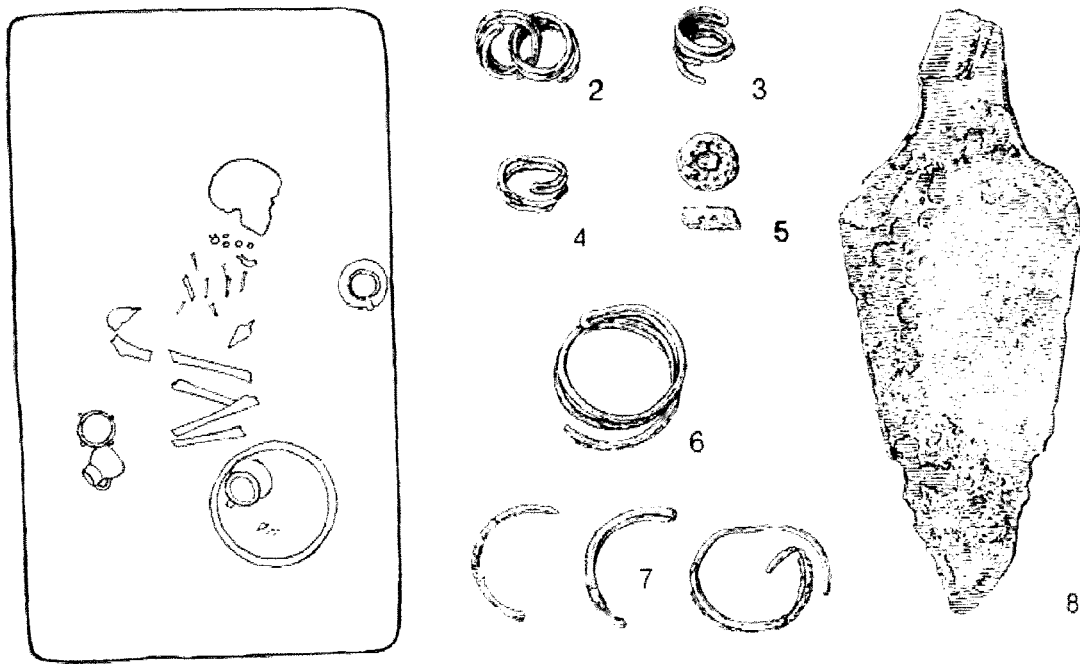

B

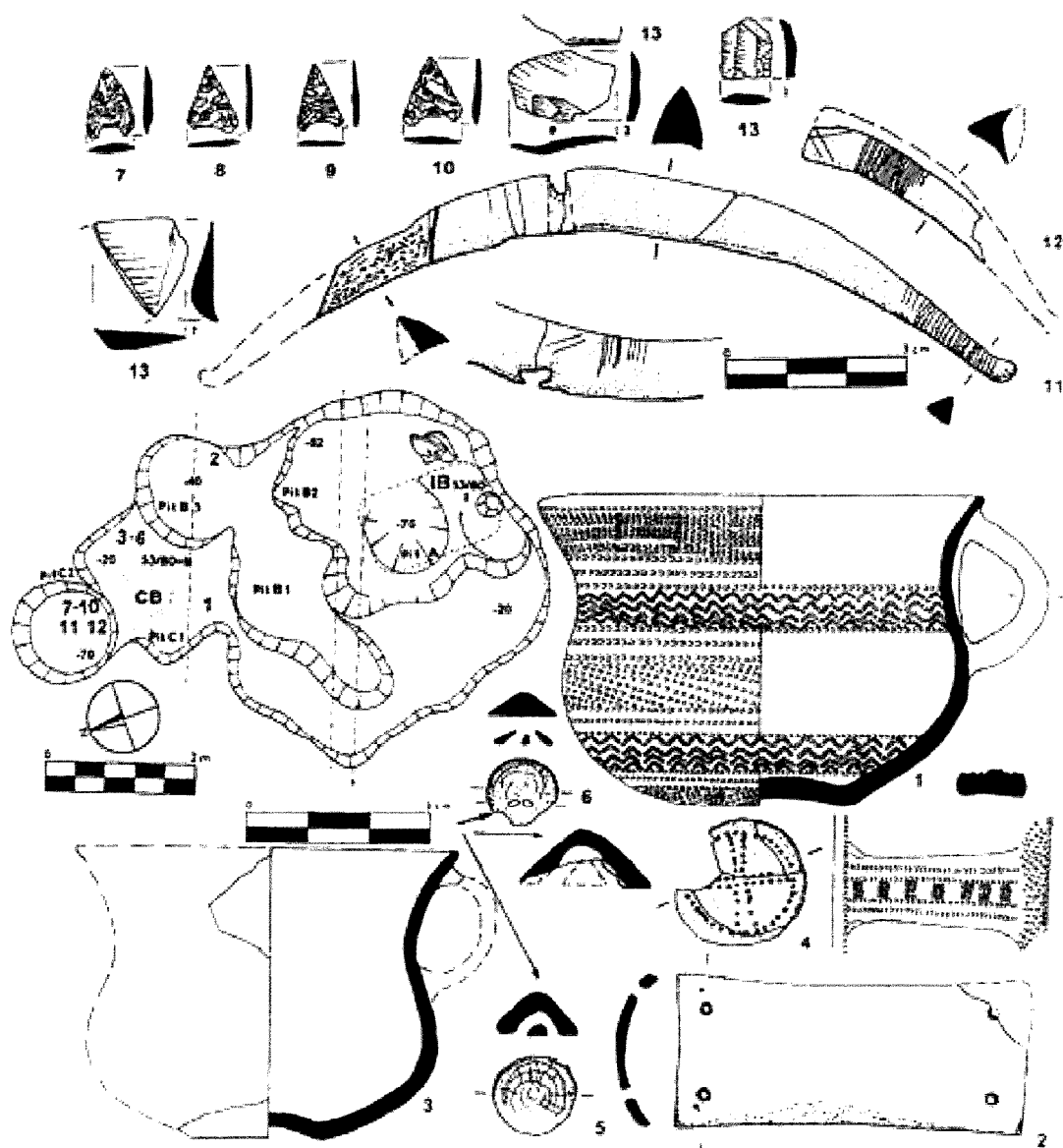
Tab. 44 A – Holubice, hrob 8 (podle RAKOVSKÝ 1985, 398, obr. 5); B - Ločenice, hrob 1 (podle BUCHVALDEK 1990, 37, obr. 8).

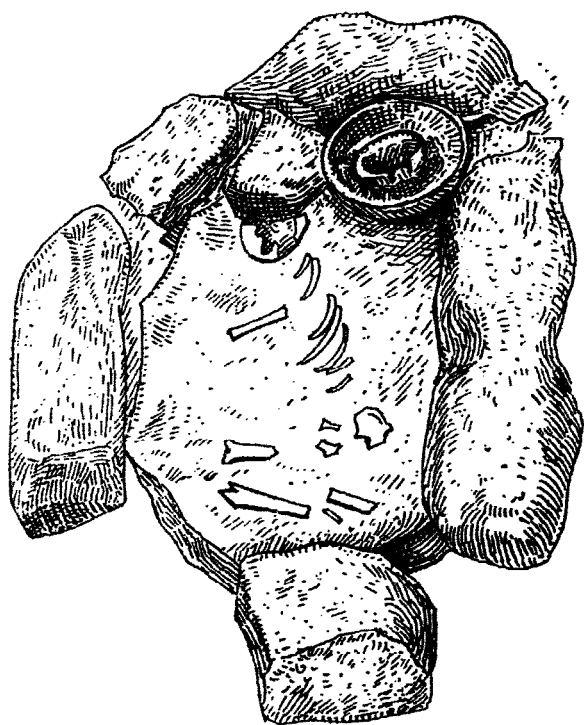
Tab. 45 Šlapanice, hrob 3/34 s výbavou (podle DVOŘÁK 1990, taf. X).

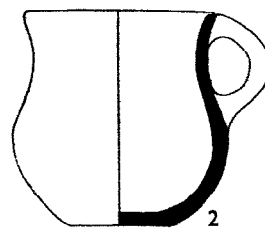
Tab. 46 Lechovice hrob VI (podle MEDUNOVÁ – ONDRÁČEK 1969).

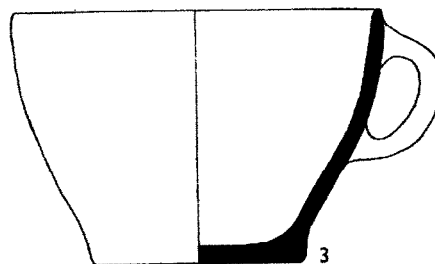
Tab. 47 Radovesice, žárový dětský hrob 53/80-I (podle TUREK 1993, 433, Fig. 7).

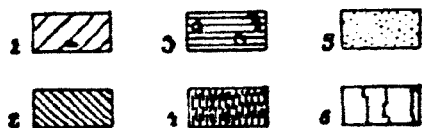
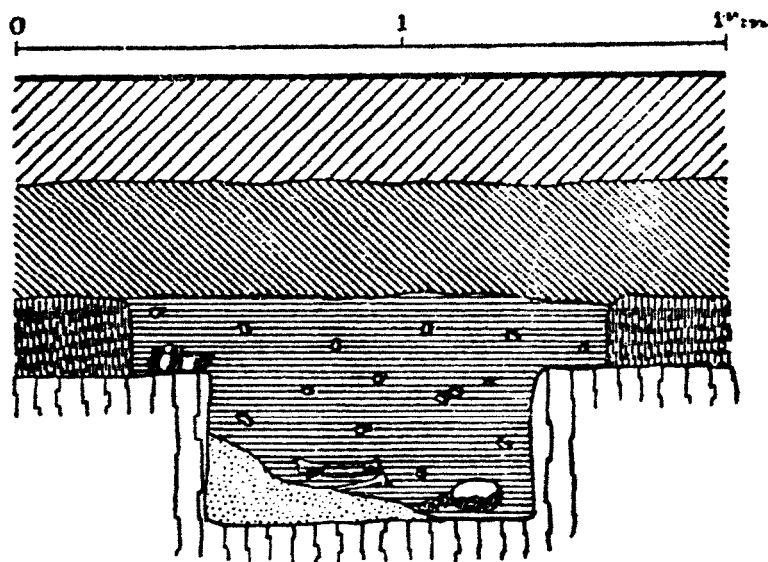
1

2

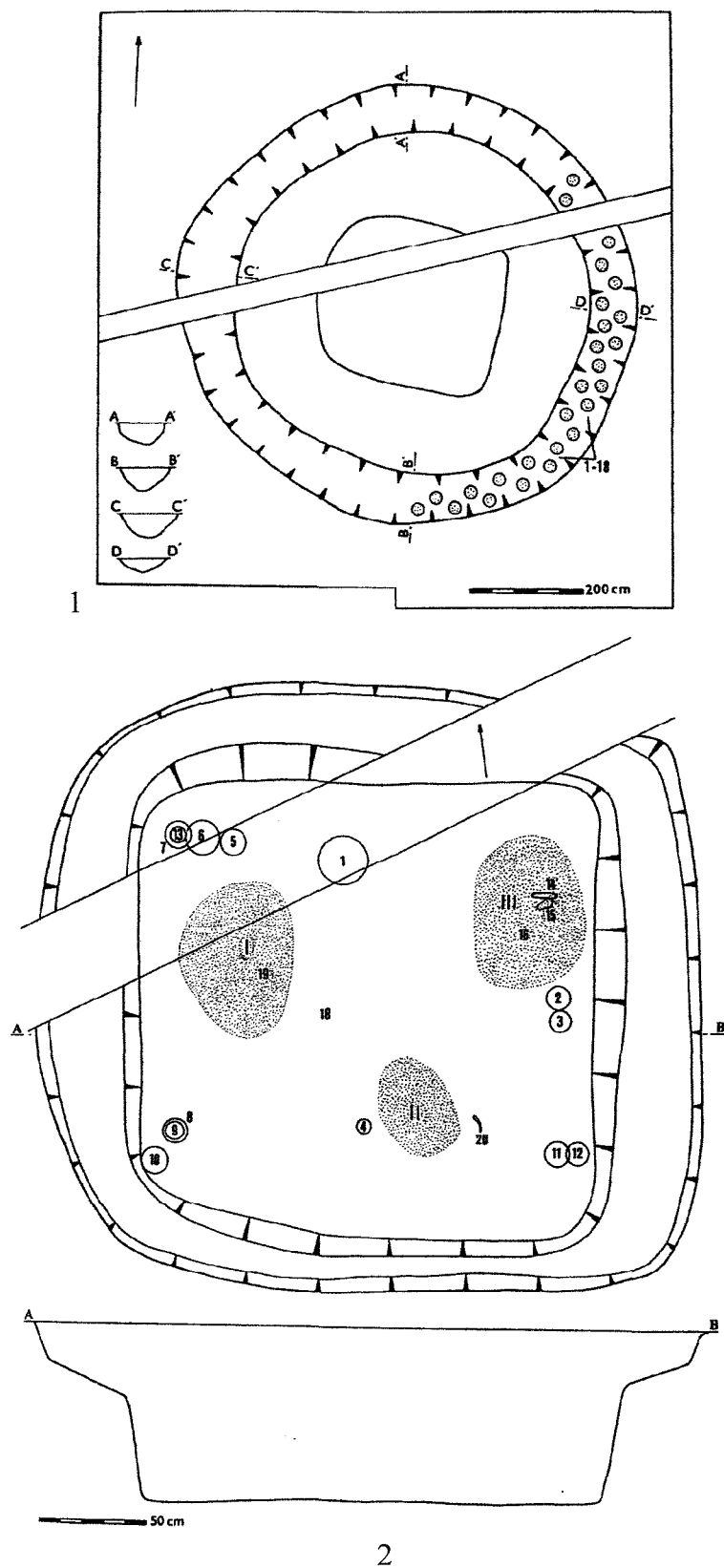

3

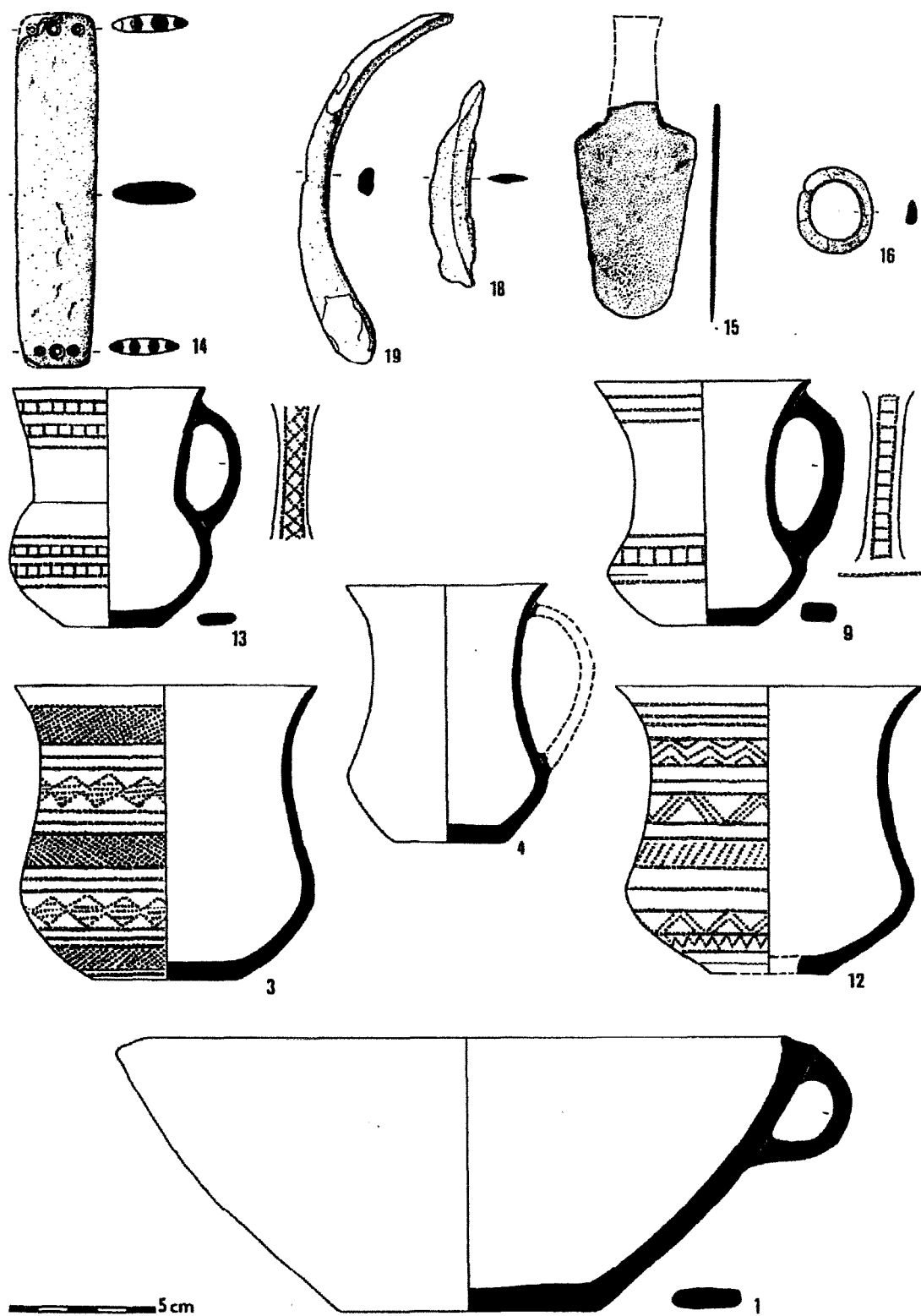

4

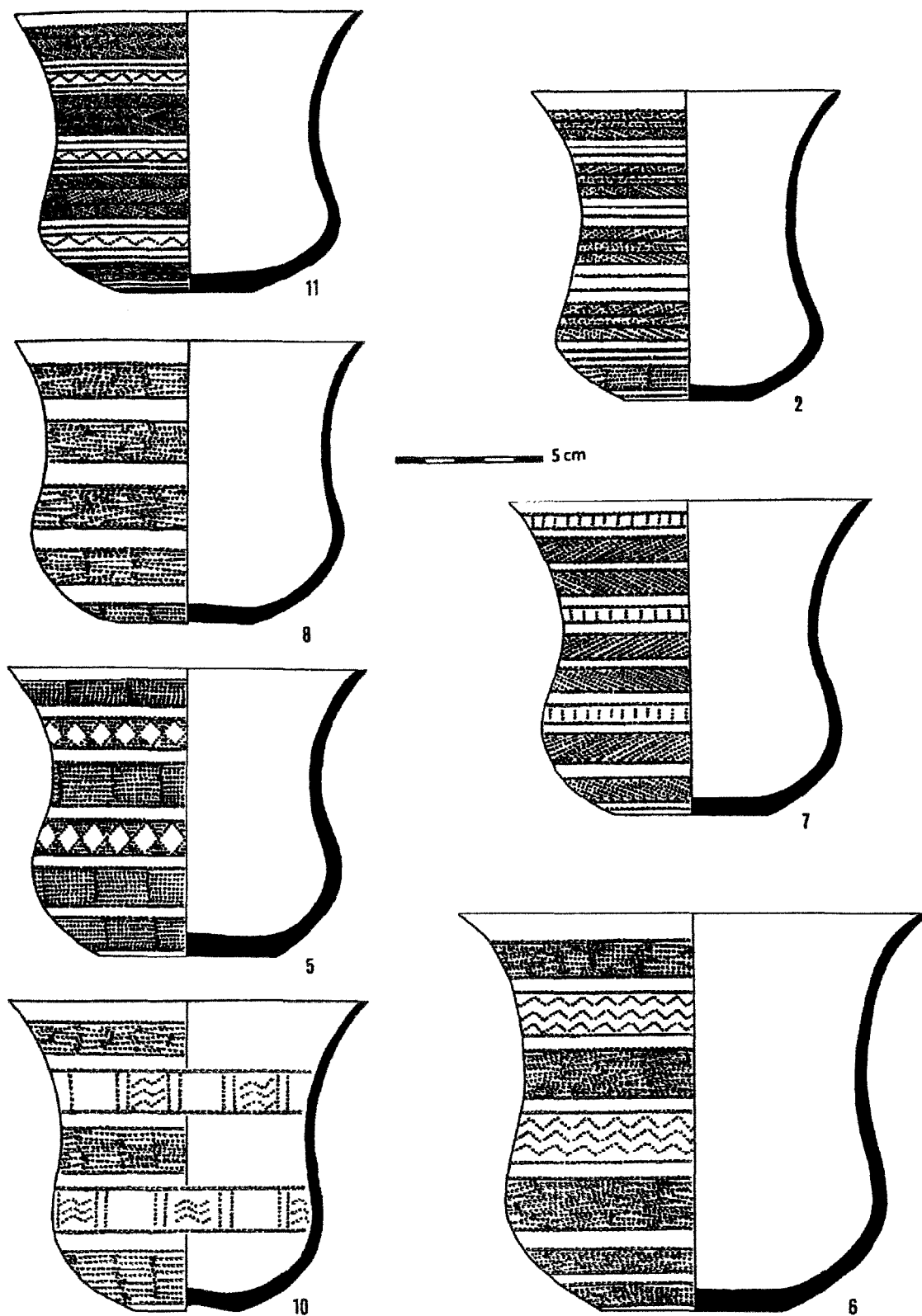
Tab. 48 1-3 - Chrlice, hrob 3 (podle STUHLÍK – SMUTNÝ – LORENCOVÁ 1976, obr. 3, 4); 4 - Kněževes, schodovité zahloubení hrobu 11 (podle KYTLICOVÁ 1956, 335, obr. 129).

Tab. 49 Tvořihráz hrob 2/91. 1 - s kruhovým žlábkem, napříč recentní zásah (BÁLEK – DVOŘÁK – KOVÁRNÍK – MATĚJÍČKOVÁ 1999, 83, Tab. 5); 2 - s rozložením pohřbů a milodarů, napříč recentní zásah (BÁLEK – DVOŘÁK – KOVÁRNÍK – MATĚJÍČKOVÁ 1999, 85, Tab. 7).

Tab. 50 Tvořihráz. Nálezy z hrobu 2/91 (BÁLEK – DVOŘÁK – KOVÁRNÍK – MATĚJÍČKOVÁ 1999, 86, Tab. 8).

Tab. 51 Tvořihráz. Nálezy z hrobu 2/91 pokračování (BÁLEK – DVOŘÁK – KOVÁRNÍK – MATĚJÍČKOVÁ 1999, 87, Tab. 9).